

KANEGELOKOPANA YA I.T.MADITSI: PHEKO YA PULA

M. C. APHANE

2005

MODIKWA CAROLINE APHANE

E neelwa go ya ka dinyakwa tša tikrii

ya

MAGISTER ARTIUM

KA

LEFAPHENG LA BOMOTHO

MOHLAHLI: PROF. M.J.MOJALEFA

**YUNIBESITHI YA PRETORIA
PRETORIA**

OKTOBORO 2005

DITEBOGO

Ditebogo tša ka ke di lebiša go yo Godimodimo, e lego yena Ramasedi, yoo a ilego a nkadima bophelo, a nnea maatla, kgotlelelo le tšohle tšeo di ilego tša nthuša go tšweletša lengwalonyakišišo le, gobane ge nkabe a se a ka a dira bjalo, tšohle nkabe di ile tša ntšhita.

Ke buša ke leboga mohlahli wa ka, Prof. M.J. Mojalefa ka tlhahlo yeo a mphilego yona, le ka moo a ilego a ba moswaraseša sa mollo wa magalamatime ge ke be ke sa le lethasana. Go wena Mogale ke re montshepetšabošego wa borare ke mo leboga bo sele. Le ge leeto le be le le boima, ga se wa ka wa ntlogela gare ga sebaka. O ka re Modimo a ka go okeletša matsatši a bophelo, gore o tle o kgone go hlhla le ba bangwe bao ba tlogo ka morago. O tloga o le Rabadia wa tša thuto.

Gape ke leboga le Prof. P. S. Groenewald ka boikgafo bja gagwe. Ka mehla ge ke be ke nyaka thušo, ke be ke sa e hloke. O be o sa re lehono ke Mokibelo goba ke Sontaga ke matsatši a ka a go khutša ga ke šome. Go wena ke re Modimo a go šegofatše, a go atišetše matsatši a bophelo.

Ke leboga le Morena Jack Aphane, Morena Solly Nkadimeng le Morena Biki Lepota ka phetolelo ya bona lelemeng la Seisimane. Ke leboga le Maria Prozesky (Department of English, University of Pretoria) le Mohumagadi Shirley Schröder (Library University of Pretoria) ka go ipha nako ya go tsinkela mošomo wa ka, le ge mošomo o be o ba goletše. Ga ke le bale le Mohumagadi Idette Naome (Department of English, University of Pretoria) ka kakaretšo ya gagwe ya SeAfrikaanse. Go lena ke re matsapa a lena ke ona a mphihlišitšego mo ke lego gona.

Ga ke le bale le go leboga ba bokgobapuku ba University ya Pretoria, gagolo Morena Hamilton Mphidi le Annemarie Bezuidenhout.

Ke leboga le batlanyi ba lengwalonyakišišo le, e lego Linkie Mohlala, Minkie Lavita le Morena Asia Matlala, ge ba ntlanyeditše mošomo wo ka bokgwari.

Ga ke le bale le go leboga le ba lapa la ka bao ntle le thušo ya bona lengwalonyakišišo le le ka be le padile go fela.

Ke leboga ka moka bao ba ilego ba se mphelele pelo ge ke be ke nyaka thušo go bona, gagolo banyakišišikanna ba: Morena Boshof Mahole, Mohumagadi Salome Phala, Mohumagatšana Martha Machika, Mohumagadi Francina Moepi, Mohumagadi Mary Mosehla, Mohumagadi Margaret Mahlaka, Mohumagadi Canni Ralekgari, Mohumagatšana Mitta Seswike yo ka bomadimabe a ithobaletšego boroko bjo bogolo, gammogo le ba bangwe.

Ke re hle bana bešo “tau tša hloka seboka di šitwa ke nare e hlotša.” Tšhušumetšo le thekgo ya lena ke tšona di mphihlišitšego mafelelong mo ke lego gona. Ke be ke re ge ke lla le mpea pelwana tšhwaana. Go lena ke re golang le kake tlou, tšhukudu go lena e be mošemane.

Ke leboga le batswadi ba ka, e lego Maria Mokobane le Kaizer Mothapo bao ba nkgodišitšego ga boima, dipuleng le diphefong tša marega, ba ba ba mphihliša sekeng se sa go ka kgona go leboga boitapišo bja bona. Go lena ke re ge nkabe e se ka lena ge le ile la mpha kgodišo ya maleba, ga ke kgolwe gore nkabe ke ile ka fihla mo ke lego gona. Ke a leboga. Pula a e le nele.

KGAOLO YA PELE	1
1.1 MATSENO	1
1.2 MAIKEMIŠETŠO	2
1.2.1 Boshego, P. L. <i>Theme, characters, setting and language in I.T. Maditsi's short stories: A critical evaluation (1993)</i>	2
1.2.2 Kakaretšo	3
1.3 MOKGWA WA NYAKIŠIŠO	4
1.4 TAETŠONYAKIŠIŠO	4
1.5 TLHALOŠO YA DIKGOPOLO	5
1.5.1 Diteng	5
1.5.1.1 Sererwa	6
1.5.1.2 Bohlokwa bja sererwa	7
1.5.2 Thulaganyo	7
1.5.2.1 Moko wa ditaba	9
1.5.2.2 Bohlokwa bja moko wa ditaba	10
1.5.3 Mongwalelo	10
1.5.4 Kakaretšo	12
1.6 TSHEPEDIŠO	12
KGAOLO YA BOBEDI	14
2.1 DITENG	14
2.1.1 Matseno	14
2.1.2 Kakaretšo ya diteng tša 'Pheko ya pula'	14
2.1.3 Sererwa sa 'Pheko ya pula'	16
2.2 TLHALOŠO YA DIELEMENTE TŠA DITENG	17
2.2.1 Baanegwa	17
2.2.2 Ditiragalo	18
2.2.3 Tikologo	19
2.2.3.1 Nako	19
2.2.3.2 Felo	21
2.2.4 Kakaretšo	22
2.3 TIRIŠO YA DIELEMENTE TŠA DITENG TŠA 'PHEKO YA PULA'	22
2.3.1 Baanegwa	22
2.3.2 Lenaneo la kamano ya baanegwa	24
2.3.3 Tirišo ya lenaneo la kamano ya baanegwa	25
2.3.3.1 Mongangišwa: Potego	26
2.3.3.2 Mongangiši: Mathoma	30
2.3.4 Kakaretšo	34
2.3.5 Ditiragalo	37
2.3.6 Tikologo	41

2.3.6.1	Kelo ya nako ya ditiragalo tša 'Pheko ya pula'	45
2.3.6.2	Felo	47
2.4	KAKARETŠO	50
KGAOLO YA BORARO		51
3.1	THULAGANYO	51
3.1.1	Matseno	51
3.1.2	Thulaganyo I	51
3.1.3	Tshepedišo ya ditaba	51
3.1.4	Kamano ya mahlakore a thulaganyo	51
3.1.5	Moko wa ditaba	52
3.1.6	Moakanyetšo	53
3.1.7	Thaetlele	55
3.2	DIKOKWANE TŠA THULAGANYO	59
3.2.1	Kalotaba	60
3.2.1.1	Thulano	61
3.2.1.2	Maatlakgogedi	63
3.2.1.3	Dielemente tša kalotaba	64
3.2.1.4	Baanegwa	65
3.2.1.5	Ditiragalo	68
3.2.1.6	Tikologo	69
3.2.2	Tšwetšopele	72
3.2.3	Sehloa	74
3.2.4	Tlemollo ya lehuto	76
3.3	KAKARETŠO	76
KGAOLO YA BONE		78
4.1	THULAGANYO II	78
4.1.1	Matseno	78
4.1.2	Moko wa ditaba	78
4.1.3	Moakanyetšo	79
4.1.4	Thaetlele	80
4.1.5	Kakaretšo ya diteng tša kalotaba ya 'Pheko ya pula'	80
4.2	TIRIŠO YA DIKOKWANE TŠA THULAGANYO	81
4.2.1	Kalotaba	81
4.2.1.1	Semelo sa baanegwa	81
4.2.1.2	Diphapantšhotshwanelo	81
4.2.2	Molwantšhwa: Potego	82
4.2.2.1	Polelo ya mongwadi	82
4.2.2.2	Polelo le ditiro tša molwantšhwa (Potego)	90
4.2.2.3	Polelo le ditro tša baanegwa ba bangwe	96
4.3	GO HLOKA BOFOKODI	104
4.3.1	Molwantšhwa: Potego	104
4.3.2	Molwantšhi: Mathoma	105

4.3.2.1 Polelo ya mongwadi	105
4.3.2.2 Polelo le ditiro tša molwantšhi (Mathoma)	106
4.3.2.3 Polelo le ditiro tša baanegwa ba bangwe	109
4.3.3 Mathoma: Motho wa bofokodi	109
4.3.3.1 Polelo ya mongwadi	109
4.3.3.2 Polelo le ditiro tša molwantšhi (Mathoma)	114
4.3.3.3 Polelo le ditiro tša baanegwa ba bangwe	121
4.3.4 Diphapantšhotlaleletšo	121
4.3.5 Tikologo	130
4.3.5.1 Lefelo	130
4.3.5.2 Nako	131
4.3.6 Ditiragalo	132
4.3.6.1 Ditiragalo tša thulaganyo ya 'Pheko ya pula'	133
4.3.6.2 Kalotaba	133
4.3.6.3 Tšwetšopele	135
4.3.6.4 Kakaretšo	135
4.3.6.5 Sehloa	144
4.3.6.6 Kakaretšo	144
4.3.6.7 Tlemollo ya lehuto	146
4.3.6.8 Kakaretšo	146
4.4 KAKARETŠO	149
KGAOLO YA BOHLANO	151
5.1 THUMO	151
5.2 KGAOLO YA PELE	151
5.3 KGAOLO YA BOBEDI	152
5.4 KGAOLO YA BORARO	154
5.5 KGAOLO YA BONE	155
6. BIBLIOKRAFI	158
7. SUMMARY	165
8. OPSOMMING	169

KGAOLO YA PELE

1.1 MATSENO

Maditsi ke yo mongwe wa bangwadi bao ba kgathilego tema ye bohlokwa go ngwaleng dingwalo tša Sepedi. O ngwadile puku ya direto, dipuku tše tharo tša dikanegelokopana le e tee ya padinyana. Tšona ke tše di latelago: *Monamolomo bolela, monatsebe o tlo go kwa* (1968) (theto), *Mogologolo* (1970) (dikanegelokopana), *Monyane* (1974) (dikanegelokopana), *Bana ba gaMmatšhatšhe* (1980) (padinyana) le *Dipheko* (1985) (dikanegelokopana). Gape o balwa gare ga bangwadi ba *Sešegotheto* (1989) (theto) ya go rulaganywa ke M.S. Serudu le *Makhura' lefehlo* (1991) (dikanegelokopana) yeo e rulagantšwego ke Mampuru, D.M.

Maditsi o thophile sefoka sa pele sa Samuel E. Mqhayi sa Die Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns ka 1971, ka puku ya gagwe ya theto, e lego *Monamolomo bolela, monatsebe o tlo go kwa*.

Ditaba tšeo di boletšwego ka godimo ka moka, di gatelela maemo le bohlokwa bja Maditsi dingwalong tša Sepedi. Taba ye e tiišwa ke Thobakgale (1996: 5) ge a re:

Maditsi a ka bitšwa moetapele wa kgato ya boraro ya tšwetšopele ya dikanegelokopana tša Sepedi, ka gore dikanegelokopana tša gagwe, e lego *Mogologolo* (1970), *Monyane* (1974) le *Dipheko* (1985), ke tša maemo ge di bapetšwa le tša pele ka ge di phagamišitše maemo a dikanegelokopana tša Sepedi godimo.

Go ya ka fao go hlalošitšwego ka godimo, go ka thwe Maditsi ke matwetwe, e bile dikanegelokopana tša gagwe ke tša maemo ge di bapetšwa le tše dingwe. Se se šupa gore o na le bokgoni.

Ka fao go ya go hlokomelwa bokgoni bjoo bja Maditsi, ka go sekaseka ye nngwe ya dikanegelokopana tša gagwe, e lego 'Pheko ya pula', go tšwa kgoboketšong ya *Dipheko*.

1.2 MAIKEMIŠETŠO

Maikemišetšo a lengwalophatišišo le, ke go sekaseka sebopego sa kanegelokopana ya go ngwalwa ke Maditsi, ya go bitšwa 'Pheko ya pula', go tšwa kgoboketšong ya *Dipheko*, go hlokometšwe fela matlalo a mabedi a sengwalo, e lego diteng le thulaganyo. Letlalo la boraro la mongwalelo, le ge le tlo hlalošwa ka boripana ga le ye go nepišwa, ka gobane ga le amane le nyakišišo ye. Gape go ya go laetšwa le ka moo Maditsi a dirišitšego dithekniki tše di fapafapanego tša thulaganyo go tšweletša molaetša wa gagwe woo o lebanego le bohlokwa bja pheko ya pula. Pele go tsenwa fase ka tshekatsheko, go tla tsinkelwa mediro ya basekaseki ba bangwe mabapi le kanegelokopana yeo ya Maditsi. Go ya ka dinyakišišo, ga go na banyakišiši bao ba šetšego ba nyakišišitše 'Pheko ya pula', ge e se fela Boshego. Bjale go tla hlokomelwa tshekatsheko yeo ya gagwe.

1.2.1 Boshego, P.L.: *Theme, character, setting and language in I.T.*

Maditsi's short stories: A critical evaluation (1993)

Maikemišetšo a Boshego e be e le go hlaloša moko wa ditaba, moanegwa, tikologo le polelo mo dikanegelokopaneng tša Maditsi. 'Pheko ya pula' go tšwa go *Dipheko*, o e sekasekile a e lebantše le matlalo a mabedi a sengwalo, e lego thulaganyo le mongwalelo. Monyakišiši yo ga se a tsenelela kudu ge a sekaseka ka gore o ile a dio

kgetha ye nngwe ya kokwane ya thulaganyo, e lego kalotaba, gape a diriša le kakaretšo ya tšhomišo ya polelo mo go mongwalelo. Ka go realo ga se a nape a epolla le go laetša dikokwane le dielemente ka moka tše di lebanego le matlalo a mabedi ao a sengwalo. O bontšhitše dielemente tše: baanegwa le tikologo ye e nepišago fela fela mo go kalotaba. Mabapi le baanegwa o šomišitše mokgwa wa kanego, e lego se a se bitšago *'the dramatic method'* le mokgwatheo wa maina *'the naming method'*. Ka *'the dramatic method'* o re Potego bjalo ka molwantšhwa o a itheta, ka morago ga ge a atlegile go hwetša pheko ya pula. Ka *'the naming method'* o re leina le le tšwelela ka ge Potego a ile a botegelela kgoši le setšhaba sa gabo ka gore o tla ya Thoseng go lata pheko ya pula. Lefelo leo ditiragalo di diregago go lona le hlalošwa ge e le bodibeng le mošola wa noka. Thulano ga se a e gatelela. Ka mongwalelo o akareditše dielemente tša polelo tše di nepišago tšhomišo ya polelo fela yeo e lebanego le dikapolelo tša go swana le pheteletšo le polelo ka go diriša poledišano magareng ga Mathoma le Potego mo go 'Pheko ya pula'. Boshego o sekasekile matlalo a mabedi a sengwalo le ge e se ka go iša; eupša letlalo la diteng lona ga se a le kgwatha le gatee.

1.2.2 Kakaretšo

Mosekaseki yo o nepišitše letlalo la thulaganyo le mongwalelo fela, le ge e se ka botlalo. Lebaka e ka ba gore maikemišetšo a gagwe e be e le fela go sekaseka le go tšwetša pele bohlokwa bja dingwalo tša Maditsi mo dingwalong tša Sepedi, go ya ka dinyakwa tša lengwalophatišišo la gagwe. Go ya ka dinyakišišo go molaleng gore kanegelokopana ye ya Maditsi ga se ya nyakišišwa ka botlalo, gomme ka lengwalophatišišo le go swaraganego le lona, go tlo tsinkelwa kanegelokopana yeo ka botebo le bopepetla, ge e lebane le matlalo ao a mabedi a sengwalo, e lego diteng le thulaganyo fela. Gagolo go tla lebeletwa dikarolo tše di sego tša nyakišišwa ka botlalo.

1.3 MOKGWA WA NYAKIŠIŠO

Mokgwa wo o tlogo šomišwa ge go lekolwa ‘Pheko ya pula’, ke wa go hlaloša (‘*define*’) le wa go hlatholla (‘*interpret*’). Mareo a mabedi ao a tlo šomišwa bjalo ka dikgopolo tše pedi tše di fapanego, ka go realo ga se mahlološetšagotee. Go hlaloša go šupa sebopego goba seemo sa selo. Go ka tšewa segotlo bjalo ka mohlala. Segotlo ke lapa la setšo leo le agilwego mašemong ka maswikana le mobu wo o dubilwego ka meetse. Sebopego sa sona ke khutlonne, se bulegile, fase se batilwe ka pato sa ba sa ritelwa ka thitelo.

Go hlatholla gona ke go šupa mohola goba mošomo wa diphapantšho tša selo. Ge go bolelwa ka mešomo ya dipharologantšho tšeo tša segotlo go ka thwe:

- Se agiwa mašemong ka maswikana gore mabele a se falalele mobung, ge go bunwa.
- Se bulegile gore se kgone go kgoboketša mabele a mantši.
- Se batilwe ka pato sa ba sa ritelwa gore ge go folwa go folege.

Bjale go hlaloša go bolela ka go lemoga sebopego sa selo, mola go hlatholla gona go e ra go gatelela mešomo ya diphapantšho tša selo seo se hlalošitšwego.

1.4 TAETŠONYAKIŠIŠO

Ge go hlalošwa sebopego sa sengwalo sa ‘Pheko ya pula’, go tlo šomišwa ditaetšonyakišišo tše di nepišago tša narathlotši (‘*narratological model*’). Ge Mojalefa (1997:2) a hlaloša mokgwa woo o re ke wa go senkasenka sengwalo ge se lebane le polelo ka gore o re go na le motho yo a bolelago goba a ngwalago, ebile go na le yoo a theeletšago goba a balago sebopego. Yena o šupa gore mokgwa woo ke wa go senkasenka sebopego sa sengwalo. Ka go realo Groenewald

(1993:4) o hlaloša sebopego sa sengwalo bjalo ka legaba la eie leo a rego le na le matlalo a mararo, e lego diteng, thulaganyo gammogo le mongwalelo. Strachan (1988:2) yena o bitša matlalo ao ka maina a mangwe; a re ke 'teks', 'verhaal' le 'geskiedenis'. Ka 'teks' o šupa mongwalelo, ka 'verhaal' o bontšha kanego, mola ka 'geskiedenis' a laetša diteng. Eupša Groenewald o fapana le Strachan ka 'teks', ka gobane ka 'teks', Strachan o bolela ka tebelelo yeo e lego thekniki ya thulaganyo, mola Groenewald a re 'teks' ga e lebane le dithekniki, ke letlalo la mongwalelo. Nyakišišo ye e ya go latela mokgwa wa go dirišwa ke Groenewald ge go yo sekasekwa kanegelokopana ya 'Pheko ya pula'.

1.5 TLHALOŠO YA DIKGOPOLO

Mo go yo hlalošwa dikgopolo tše di latelago: diteng, thulaganyo gammogo le mongwalelo, ka ge di le bohlokwa ge go hlalošwa sebopego sa sengwalo.

1.5.1 Diteng

Cohen (1973: 9) ge a akaretša kgopolo ye ya diteng o re:

*Content is the material-ideas, emotions, events,
people-which the author is shaping.*

Kgopolo ye e phatlaletše ka ge a no bolela ka ga dikgopolo, maikutlo, ditiragalo le batho bao mongwadi a ipopelago bona. Strachan (1988:5) o tšweletša kgopolo ye mpsha ka ga diteng ka gore o re ke letlalo ('laag') leo ka lona go kgonwago go lemogwa tatelano ya ditiragalo. Ge a hlaloša o fo re:

Hiervan is die geskiedenis die laag wat die leser uit die verhaal kan rekonstrueer deur onder meer die gebeurtenisse kronologiese volgorde te plaas.

Tatelano ya ditiragalo yeo Strachan a bolelago ka yona, Groenewald (1992: 2) o e hlaloša ka go re:

Ke ditaba ge di lemogwa ka botšona pele ga ge mongwadi a bolela goba a ngwala ka ga tšona.

Mojalefa (1993: 4) o thekga kgopolo yeo ya Groenewald ka go re:

Ke ditaba tšeo di šetšego di le gona pele ga ge mongwadi a tlo thoma go ngwala sengwalo.

Ditaba tše tša diteng, e lego tšona ditiragalo, Groenewald (1993: 4) le Mojalefa (1995: 14) ba lemoša gore di tlemaganywa ke sererwa gore di be kgopana e tee. Sererwa se Groenewald le Mojalefa ba bolelago ka sona se bontšha phapano gare ga borateori ba, le ba bangwe, ka gore Strachan le Cohen ga ba bolele selo ka ga sona.

1.5.1.1 Sererwa

Go ya ka Serudu (1989: 43), sererwa ke seo mongwadi a ngwalago goba a bolelago ka sona. Mojalefa (1995: 28) o nepiša sererwa ka go re ke taba e tee yeo e rerwago sengwalong. Ge a tšwela pele gona letlakaleng leo o re ke taba ya go swaraganya diteng. Marggraff (1994: 61) yena o tiiša kgopolo yeo ya Mojalefa ka go re:

When a point is reached at which the reality cannot be abstracted any further, when a final abstraction is reached, then one refers to the topic of the story.

Kgopolo yeo e gatelelwago mo ke ya gore sererwa se laola ditaba ka moka tša diteng go tloga mathomong go fihla mafelelong. Ka go realo se bohlokwa kudu.

1.5.1.2 Bohlokwa bja sererwa

Mojalefa (1995: 7-8) o bontšha bohlokwa bja sererwa ka go re:

- se kgokagantšha ditiragalo.
- se laola tikologo (nako le felo).
- mongwadi o phetha moo ditaba di thomago gona le mo di felago gona.
- sephetho seo se laolwa ke sererwa.
- se lemoša mmadi ditiragalokgolo le moanegwamogolo.

Go ruma ditaba, kgopolo ye ya diteng e šetše e hlalošitšwe ge e le ditaba ka botšona ge di latelana, mola le kgopolo ye, sererwa e le ye e kgokaganyago ditaba tša diteng. Diteng tše go boletšwego ka tšona, go ya ka Groenewald (1991: 12) le Mojalefa (1993: 4) di na le dielemente tše nne, e lego baanegwa, ditiragalo, nako le felo. Gomme mo kgaolong ye, dielemente tšeo di ka se ahlaahlwe, di tla hlalošwa kgaolong ye e latelago ge go bolelwa ka ga diteng tša kanegelokopana ya ‘Pheko ya pula’.

1.5.2 Thulaganyo

Thulaganyo ke letlalo la bobedi tshkatshekong ya dingwalo. Ke mokgwa woo mongwadi a o dirišago go beakanya ditaba tša gagwe. Serudu (1989: 48) o e hlaloša ka mokgwa wo; o re:

Ke tlhamo ya ditiragalo mo pading, papading
goba kanegelokopaneng goba mo go
thetokanegelo.

Ge a tšwela pele gona mo letlakaleng leo o re ke freime goba motheo wo
go wona mongwadi a hlamago taba ya gagwe godimo ga wona. Go yona
ditiragalo di latelana go ya ka moo di hlofanago ka gona. Abrams (1981:
137) yena o e hlaloša ka tsela ye:

*The plot in a dramatic or narrative work is the
structure of its actions, as these are bordered and
rendered towards achieving particular emotional
and artistic effects.*

Borateori ba, ba kgopolong e tee ya go hlaloša thulaganyo ya ditiragalo,
le ka fao ditiragalo tšeo di hlolegago ka gona. Ke go re ba hlaloša
thulaganyo ka go e lebantšha le ditiragalo. Mojalefa (1995:16),
tlhalošong ya gagwe, o bolela ka go rulaganywa ga ditaba, e sego
ditiragalo, mme tšona ditabataba tšeo di lebane le tabanyo; o re:

Ke mokgwa woo mongwadi a dirišago ditaba tša
diteng gore maikemišetšo goba tebanyo ya gagwe
e tle e bonale.

Ka tebanyo yeo o bolela ka moko wa ditaba. Ke go re moko wa ditaba ke
wona o laolago thulaganyo ya sengwalo. Ka go realo, ditaba ka moka tše
mongwadi a ngwalago ka tšona di swanetše go lebane thwii le moko wa
ditaba. Groenewald (1991: 22) o tlaleletša kgopolo ya Mojalefa ka go
gatelela bohlokwa bja moko wa ditaba gammogo le go bontšha
bohlokwa bja dithekniki ge go bolelwa ka thulaganyo. Go tiiša kgopolo
yeo Groenewald (1993: 15) o re thulaganyo ke tlhopho ya dithekniki ge
di amana seng sa tšona; ke go re ge ye nngwe le ye nngwe e lebane le

moko wa ditaba. Ka boripana, thekniki ke kamano gare ga ditaba tše di bolelwago le moko wa ditaba.

Banyakišiši ba, Serudu le Abrams ba fapana le Groenewald le Mojalefa. BoSerudu ga ba bolele selo ka moko wa ditaba, mola Groenewald le Mojalefa ba gatelela moko wa ditaba le dithekniki. Ke ka fao moko wa ditaba e lego kgopolo ye bohlokwa ge go bolelwa ka thulaganyo, gomme ka fao o swanetše go hlalošwa ka botlalo.

1.5.2.1 Moko wa ditaba

Serudu (1989: 33) o re moko wa ditaba ke kgwekgwe goba tabakgolo ya padi goba papadi yeo e tšweleditšwego ka boripana. Thokoane (1994: 90) yena o re ke tebanyo ya mongwadi goba seo mongwadi a ratago go ruta ka sona ge a ngwala puku ya gagwe. Ge a tšwela pele gona letlakaleng leo o re ke maikemišetšo a mongwadi ge a ngwala sengwalo sa gagwe, ke go re ke molaetša, nepo goba thuto ya mongwadi. Mojalefa (1995: 27) o nepiša seo ka go re:

Moko wa ditaba ke ge mongwadi a hlaloša kgopolo goba tebelelo ya gagwe, ge a ngwala mabapi le taba goba tiragalo yeo a e lemogilego bophelong.

Mojalefa o gatelela taba ya kgopolo ya mongwadi mabapi le seo a tlogo ngwala sengwalo sa gagwe ka sona. Groenewald (1993: 14) o tiiša taba ya Mojalefa, ka go bontšha phapano ya moko wa ditaba le sererwa. Yona e ka tsela ye:

Moko wa ditaba	Sererwa
<ul style="list-style-type: none"> ▪ o lebane le letlalo la thulaganyo. ▪ o tlemaganya dithekniki gore di lebane. ▪ ke tabakgolo (molaetša) yeo e laolago thulaganyo ya ditaba gore e be sengwalo. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Se lebane le letlalo la diteng. ▪ Se tlemaganya ditaba tša diteng gore di be kgopana. ▪ Ke kakaretšo ya mafelelo ya ditaba tša diteng.

Ka ge bohlokwa bja sererwa bo šetše bo hlalošitšwe, go tla latela bohlokwa bja moko wa ditaba.

1.5.2.2 Bohlokwa bja moko wa ditaba

Go ya ka Groenewald (1993: 4) moko wa ditaba o lebane le thulaganyo; o tlemaganya ditaba tša thulaganyo gore di be kgopana e tee. Gape o swaraganya dithekniki tša thulaganyo gore di lebane.

Go ka rungwa ka gore, thulaganyo ke ka moo mongwadi a beakanyago ditaba tša sengwalo ge di latelana ka botšona. Ge go rulaganywa, go hlokomelwa moko wa ditaba, e lego seo se tlemaganyago ditaba tša thulaganyo le go swaraganya dithekniki gore di lebane. Ka mantšu a mangwe, ditaba tša sengwalo di rulaganywa di theilwe godimo ga dikokwane tša thulaganyo, e lego kalotaba, tšwetšopele, sehloa le tlemollo ya lehuto. Dikokwane tše di tlo ahlaahlwa ka botlalo dikgaolong tše di latelago tša nyakišišo ye.

1.5.3 Mongwalelo

Mongwalelo ke letlalo la boraro la mafelelo la sengwalo. Cuddon (1991: 922) o o hlaloša ka gore o lebane le mokgwa wa go tšweletša maikutlo; o re:

Style is a characteristic manner of expression in prose or verse; how a particular writer says things.

O tšwela pele gona letlakaleng leo ka gore mokgwa wo o lebane le tirišo ya polelo. O re:

The analysis and assessment of style involves examination of a writer's choice of words, his figures of speech, the devices, the shape of his sentences, the shape of his paragraphs - indeed, of every conceivable aspect of his language and the way in which he uses it.

Cuddon tlhalošong ya gagwe o gatelela taba ya go tšweletša maikutlo le tirišo ya polelo. Groenewald (1993: 28) o re tirišo yeo ya polelo Cuddon a bolelago ka yona, e tšweletša maikutlo; o fo re:

... ke ge polelo e tšwetša maikutlo a mongwadi pele mabapi le taba ye e bolelwago.

Ge a tšwela pele letlakaleng la 29 o re:

Maikutlo a mongwadi mabapi le taba ye a e bolelago, a e hlalošago a sepedišana le khuduego.

Ka kgopolo yeo, Groenewald o tšweletša taba ya polelo, maikutlo goba khuduego tšeo di tšweletšago moko wa ditaba.

Nyakišišong ye mongwalelo o ka se nyakišišwe, go tlo fo nyakišišwa matlalo a mabedi a sengwalo, e lego diteng le thulaganyo.

1.5.4 Kakaretšo

Matlalo a mararo a sengwalo, a bohlokwa tshekatshekong ya dingwalo ka ge e le motheo wa sengwalo. Seo se ra gore go ka se sekasekwe le lengwe le lengwe la tlogelwa, gwa thwe tshekatsheko e phethegile. Ka go realo go ka thwe diteng, thulaganyo le mongwalelo ke dikokwane tše kgolo tša sebopego sa sengwalo. Ka fao go ka rungwa ka gore ge go bolelwa ka diteng, sererwa se bohlokwa; mola mo go thulaganyo se bohlokwa e le moko wa ditaba le dithekniki, ge e le mongwalelo wona o lebane le maikutlo.

1.6 TSHEPEDIŠO

Kgaolong ya mathomo go hlokometšwe bohlokwa bja Maditsi dingwalong tša Sepedi. Go tšwela pele gona kgaolong yeo ya pulamadibogo go nyakišišitšwe ka ga maikemišetšo a banyakišiši bao ba šetšego ba sekasekile ‘Pheko ya pula’, e lego yona kanegelokopana yeo e yago go fetlekwa. Ka morago ga fao go latetšwe mokgwa wa nyakišišo, taetšonyakišišo gammogo le dikgopolo tše bohlokwa tše di lebanego le sebopego sa sengwalo, e lego diteng, thulaganyo le mongwalelo.

Kgaolong ya bobedi go tlo sekasekwa diteng tša ‘Pheko ya pula’ go lebeletšwe kakaretšo ya kanegelokopana yeo, sererwa le tlhalošo le tirišo ya dielemente tša diteng, e lego baanegwa, ditiragalo, nako le felo.

Kgaolong ya boraro go tlo lebeletšwe thulaganyo ya I, go hlokometšwe tlhalošo ya dikgopolo tše di lebanego le thulaganyo, e lego moko wa ditaba, moakanyetšo le thaetlele. Gape go ya go hlalošwa le dikokwane tše nne tša thulaganyo, e lego kalotaba, tšwetšopele, sehloa le tlemollo ya lehuto.

Kgaolong ya bone go ya go nyakišišwa thulaganyo ya II, go šeditšwe tirišo ya moko wa ditaba, moakanyetšo, thaetlele gammogo le

dikokwane tše nne tša thulaganyo, e lego kalotaba, tšwetšopele, sehloa le tlemollo ya lehuto.

Ge e le kgaolo ya bohloano yona e tlo lebana le thumo ya lengwalonyakišišo le.

KGAOLO YA BOBEDI

2.1 DITENG

2.1.1 Matseno

Mo kgaolong ye tshepedišo e ya go šala morago lenaneo leo le latelago:

- Kakaretšo ya diteng tša ‘Pheko ya pula’ (*Dipheko*).
- Sererwa sa kanegelokopana yeo.
- Tlhalošo ya dielemente tša diteng, e lego baanegwa, ditiragalo, nako le felo.
- Tirišo ya dielemente tšeo tša diteng ge di lebanywa le kanegelokopana yeo ya Maditsi.
- Kakaretšo.

2.1.2 Kakaretšo ya diteng tša ‘Pheko ya pula’

Naga ya Puding e hwile ka komelelo, kgoši o biditye pitšo kgorong. O kgopetše setšhaba gore se tliše mophološi go tla go rarolla bothata bjoo bja komelelo. Bona ba tlišitše Mokabi, gomme yena o ba tsebišitše mokgotse wa gagwe Reatile, yo le yena a ba rometšego Kolone go malomeagwe Ngaka Mathoma, yo go thwego pheko ya pula o e tseba tsebang.

Potego ke yena a ilego a ithaopa go hweletša setšhaba sa gabo pheko, ka ge dingaka ka moka di be di gana ge di kgopelwa. Gomme Reatile a mo hlahlala mabapi le ditsela tša go ya Kolone.

Beke ye mpsha ge e šupologa, ke ge Potego a thomiša ka leeto la gagwe. O fihlile Kolone letšatšing la bošupa bekeng ya bobedi ka meriti. Ge a fihla, o tsenetše ga Ngaka Mathoma. Ge go esa yena le Mathoma ba leba

molapong wa dithaba fao ba hweditšego bodiba bjo botala. Gare ga bjona go be go eme kota tsoko, e lego yona pheko. Mathoma o šupeditše Potego pheko yeo, morago ga moo a mo laela gore yena o gomela gae. Potego o ile a ba kgakanegong, mafelelong a tlemaganya diphata tše nkego dipalelo, ya ba gona a kgwathago kokwane yeo ya Kgwadira. Ge a leka go kgwatha kokwane meetseng, gwa tšwelela noga e tatetša kokwane yeo, gape go ile gwa tsokoma leebarope godimo ga kokwane, noga ya le rutha, Potego a palelwa go hwetša pheko. Pula le yona e ile ya mo palediša go hwetša pheko ka ge e ile ya thoma go na. Ka fao o ile a gomela ga Mathoma.

Ge pula e khutše, meetse a noka a fokotšegile, o ile a thomiša gape a rema dikota tše telele, a fihla nokeng a epela kokwane ya mafara letšibogong la noka. A sa re ke tšona gwa tšwelela noga yela gape ya iphara godimo ga kota. A ntšha motsi, a e hlaba. Noga ya tšwa ka meetseng ya leba leribeng. Potego a napa a patlama godimo ga kota yela ya moratho gomme a ritša ka mpa a lebile phekong, moo a go fihla a phatlola lekuru la nkgotho ka seletswana a beletša letšing la noka. Potego o atlegile go hwetša pheko ya pula. Re kwa ge a itheta a re:

Kwa nna Phalo ya go fala dioka Malomanye a
Mpšana ye swana!
Kwa nna setlogolo sa gaKgomopudutšwana ya
bodigome,
Kgomo ya go goroga pele ga matšema goroga
pele ga tšona Mapula.
Ke e fadile pheko ya Thoseng gomme lehono
Bopedi e a ya (letl. 9).

Ka morago ga fao, Potego o ile a leba ga Mathoma. Ge a fihla a fihla pheko yeo, a ba a fa Mathoma ditaba a sa bolele gore o fihlile phekong ka moratho. Ka ge a hweditše pheko, o ile a wela tsela. O sepetše ka modupi a ba a fihla Puding. Ge a fihla a hwetša a letetšwe. Pheko e ile

ya abja ka diripa tše nne tša naga, ya tšama e lahlwa madibeng ao a sa pšhego. Ge ba dirile bjalo ya ba gona lepapata le llogo go tšebiša setšhaba ka ga go goroga ga Potego. Batho ka moka ya ba kgothekgothe mošate, sebiletšwa e le pheko ya pula. Ge e le Potego o ile a abelwa Mmotwana wa Sethakadu, ka ge a ile a botegela kgoši le setšhaba sa gabo ka go ba hweletša pheko ya pula.

2.1.3 Sererwa sa ‘Pheko ya pula’

Mojalefa (1996: 3) o re sererwa ke taba goba lefokwana leo go ka thwego ke modu goba motheo wa kakaretšo ya mafelelo ya ditaba ka moka tšeo di rerwago mo sengwalong. Sererwa sa ‘Pheko ya pula’, ke go nyaka le go hwetša pheko ya pula.

Ditiragalo tša kanegelokopana ye, di bolela ka ga go nyaka le go hwetša pheko ya pula go tloga mathomong a kanegelo go fihla mafelelong.

Naga ya Puding e hwile ka komelelo, kgoši o biditye pitšo kgorong, o kgopetše setšhaba gore se tliše motho wa tsebo ya go neša pula. Ba tlišitše Morena Reatile, yoo le yena a go ba romela go Ngaka Mathoma. Dingaka ka moka motseng ge di kgopelwa go hweletša setšhaba pheko, di a gana, ka ge di tšhaba bothata bjoo Reatile a rego pheko e a hwetšwa. Potego o botegela kgoši le setšhaba sa gabo ka go ba hweletša pheko yeo, eupša o thibelwa ke Mathoma ka baka la mathaithai a gagwe a bongaka le melao ya pula.

Go gorogeng ga Potego Kolone, o fihletše ga Mathoma, ba leba bodibeng moo a go hwetša pheko. Mathoma o gana go mmontšha gore pheko e hwetšwa bjang, go fihlela ge yena a loga maano a go obelela pheko ka go šomiša kota ya moratho go leba phekong, moo a go phatlola lekuru la nkgotho ka seletswana a beletša letšing la noka. O atlegile go hwetša pheko ebile o a itheta. Go botega ga gagwe ka go hweletša setšhaba pheko go dira gore kgoši a mo abele mmotwana wa Sethakadu.

Go ka akaretšwa sererwa ka go re pheko ya pula e a nyakwa ya hwetšwa.

2.2 TLHALOŠO YA DIELEMENTE TŠA DITENG

Groenewald (1993: 9-10) o hlaloša ge dielemente tša diteng di bopilwe ka baanegwa, ditiragalo, nako le felo. Thobakgale (1996: 31) ge a tšwetša kgopolo yeo pele o re dielemente tšeo di laolwa ke sererwa. Ge go sekasekwa dielemente tšeo tša diteng, go tla thongwa ka baanegwa.

2.2.1 Baanegwa

Go ya ka Groenewald (1993: 9) baanegwa ke elemente ya mathomo ya diteng tša sengwalo. Holman (1972: 70) ge a hlaloša kgopolo ye o re:

Characters are most often used to refer to a person in a story. It is a brief descriptive sketch of a personage who typifies some definite quality.

Holman o gatelela ge baanegwa e le batho 'personage'. Ke ka fao Abrams (1988: 22) a tlaleletšago taba yeo ya 'batho' ka go re:

Characters are persons presented in a dramatic or narrative work, who are interpreted by the reader as being endowed with moral, dispositional and emotional qualities that are expressed in what they say - the dialogue and by what they do - the action.

Go kgopolo ya Holman le Abrams, se bohlokwa ke gore baanegwa ke batho ba sengwalo. Groenewald (1993: 9) le Mojalefa (1995: 23) ba re baanegwa ga se batho fela, eupša le dilo tše di itšego goba diphoofolo, di ka emela baanegwa. Ke ka fao Bal (1980: 14-15) gammogo le Rimmon-Kenan (1983: 87-90) ba bolelago gore go kaone ba bitšwe baraloki ka

gore ba re ge go bolelwa ka baraloki ga go šupše batho fela eupša le dilo. Ka go realo go ka thwe baanegwa ke baraloki ba ba itšego sengwalong. Mojalefa (1995: 24) ge a ba hlaloša o re ba ka arolwa ka mehuta ye mebedi, e lego baanegwagolo le baanegwanyane, yeo ka yona go lemogwago kamano ya bona. Mojalefa ge a tšwela pele gona letlakaleng leo o re kamano gare ga bona e laolwa ke sererwa. Mehuta ye, e bohlokwa, fela mo tshekatshekong ye go yo nepišwa baanegwagolo fela, bao le bona Mojalefa (1995: 6) a ba arotšego ka mehuta ye mebedi, e lego mongangišwa le mongangiši. Bjale dikgopolo tše: sererwa sa ‘Pheko ya pula’ (*Dipheko*), baanegwagolo (mongangišwa le mongangiši) le lenaneo la kamano gare ga baanegwa, di tlo hlalošwa le go laetšwa ge di lebanywa le kanegelokopana ye ya Maditsi ditemaneng tše di latelago. Ka fao go tla latela elemente ya ditiragalo.

2.2.2 Ditiragalo

Elemente ya bobedi ya diteng ke ditiragalo. Groenewald (1993: 9) ge a hlaloša kgopolo yeo ya tiragalo o re:

Ke seo moanegwa a se dirago goba se se mo diragalelago/welago. Ke ge ditaba di fetoga. Ditiragalo tšeo di a latelana.

Strachan (1988: 7) o tlaleletša kgopolo yeo ya Groenewald ka go re ditiragalo ke ge ditaba di latelana ebile di fetoga, ka gore ditiragalo ka botšona di lemogwa ka phetogo. Ge a tšwela pele gona letlakaleng leo o re ditiragalo tša diteng di hlopšha ka tatelano ya tšona go tloga go ya mathomo go fihla go ya mafelelo. Marggraff (1994: 62) ge a tiišetša polelo ya Strachan ya tatelano ya ditiragalo o re:

An event can be defined as a manifestation of something taking place, the length of which can differ, having a beginning and an end and

ranging from concrete physical actions to abstract thoughts, feeling or speculations.

Mojalefa (1995: 4) yena o oketša kgopolo yeo ka go re mongwadi wa sengwalo seo se itšego o phetha moo diteng di thomago le moo di felelago gomme sephetho seo se laolwa ke sererwa. Ka go realo sererwa se laola ditiragalo tša diteng, le gona se phetha moo ditiragalo di thomago le moo di felago gona. Ka gona lengwalonyakišišong le, go ya go lekolwa ditiragalo tša diteng go hlokometšwe sererwa ka ge e le sona se laolago le go kgokaganya ditiragalo gore e be kgopana e tee.

Bjale go yo hlokomelwa kgopolo ya tikologo.

2.2.3 Tikologo

Kenny (1966: 38) ge a hlaloša tikologo o re:

Setting is the element of fiction which reveals to the reader, the where and the when of events, the point in time and space at which events of the plot occur.

Seo se bolelwago ke Kenny ke gore tikologo e na le dikarolo tše pedi, e lego nako le felo. Go tla hlokomelwa teori yeo e lebanego le dikarolo tše pedi tšeo, go thongwa ka nako.

2.2.3.1 Nako

Nako ke elemente ya boraro ya diteng. Marggraff (1994: 63) ge a e hlaloša o re:

The time of the story relates to the time which is occupied by the events (narratological time) and

*the epoch period in which the events take place
(historical time).*

Yena o gatelela mehuta ye mebedi ya nako, e lego '*narratological time*' le '*historical time*'. Mojalefa (1993: 64) o gata ka mošito o tee le Marggraff, gomme o tlaleletša kgopolo yeo ya nako ya diteng ka go re ke lebaka leo ditiragalo di diregago go lona, ka go latelana go tloga nakong ya go feta, go fihlela nakong ya bjale, go tsenelela nakong ye e tlogo. Ka nako go lemogwa ka fao ditiragalo di latelanago ka gona. Tšona di latelana go ya ka mabaka bjalo ka motsotso, iri, letšatši, bjalobjalo. Se segolo seo se gatelelwago ke gore mošomo wo mogolo wa nako ke go ela mabaka. Ka ge sererwa se laola dielemente ka moka tša diteng, nako le yona e laolwa ke sererwa. Go tšwela pele nako e lemogwa ka phetogo ya ditiragalo, ka mantšu a mangwe go ka thwe ditiragalo di fetoga le mabaka, gomme mabaka ao ke nako. Magapa (1997: 67) le Phala (1999: 24) bona ba re nako e ka fapantšhwa ka diripa tše tharo. Diripa tše ke nako ye itšego, nako ya ditiragalo le nako ya histori/ ya tša leago.

- **Nako ye itšego**

Mojalefa (1995: 8) o re nako ye itšego ke nako ya go se be le mathomo le mafelelo go swana le bošego, selemo, mosegare, marega, bjalobjalo. Go dinako tše di filwego ga go tsebje gore di thoma ka iri goba letšatši lefe gomme tša felela ka lefe.

- **Nako ya ditiragalo**

Nako ya ditiragalo go ya ka Mojalefa (1995: 8) ke nako ya go ba le mathomo le mafelelo. Go ya ka nako ya ditiragalo go tlo tsebja gore ditiragalo di thoma neng di felela neng, bjalo ka iri, letšatši, kgwedi, bjalobjalo. Mojalefa gona letlakaleng leo o tlaleletša kgopolo yeo ka mantšu a:

Re tseba gore iri e thoma ka motsotso ofe ya fihla
ka motsotso ofe, bjalobjalo.

- **Nako ya histori/ya tša leago**

Mohuta wo wa nako, go ya ka Phala (1999: 25) o lebane le mabaka a a lego mo bophelong bja motho, ke go re, mabaka ao a sepelago le motho ge a le gare a phela. Ge a tšwela pele gona letlakaleng leo o re go ka ba le lebaka/nako ya dintwa, ya letšhogo, mokhora, goba mathata a go welwa ke tlala, bjalobjalo. Phala o fa tlala ya mohlopi bjalo ka mohlala wo mobotse wa nako ya histori.

2.2.3.2 Felo

Felo ke elemente ya mafelelo (ya bone) ya diteng. Ke fao ditiragalo tša puku di diragalelago gona. Groenewald (1993: 10) o hlaloša felo ka go re:

... ke mo tiragalo e diregago gona, bjalo ka motse
wo o itšego, naga, ka meetseng, bjalobjalo.

Groenewald o gatelela mafelo a tlhago. Ke ka fao Mojalefa (1995: 15) a rego felo ke fao go dulago baanegwa. O re:

Felo e bolela mafelo ao baanegwa ba phelago
gona, le moo ditiragalo tša sengwalo di diregago
gona. Mafelo ao a laetša histori.

Phetogo ya ditiragalo e laola mafelo, gomme ona mafelo ao a laolwa ke sererwa. Ka mantšu a mangwe sererwa se lebane le tikologo.

2.2.4 Kakaretšo

Dielemente tša diteng tša sengwalo, e lego baanegwa, ditiragalo, nako le felo (tikologo) di hlatholotšwe ka botlalo. Bjale dielemente tše di yo lebanywa le kanegelokopana ya ‘Pheko ya pula’. Pele ga ge go lekolwa dielemente tše go bohlokwa gore go bolelwe ka ga sererwa sa ‘Pheko ya pula’. Sona ke go nyaka le go hwetša pheko ya pula. Sererwa se, se lebane le dielemente tše tša diteng. Bjale go tlo ahlaahlwa dielemente tše tša diteng tša ‘Pheko ya pula’. Go tlo thongwa ka elemente ya mathomo, e lego baanegwa.

2.3 TIRIŠO YA DIELEMENTE TŠA DITENG TŠA ‘PHEKO YA PULA’

2.3.1 Baanegwa

Dielemente tše nne tša diteng, e lego baanegwa, ditiragalo, nako le felo di hlalošitšwe. Pele ga ge di lebanywa le kanegelokopana ya ‘Pheko ya pula’, mareo a a tlogo šomišwa ke mongangišwa le mongangiši, gomme ona a tlo hlalošwa. Go ya ka Mojalefa (1995: 6) baanegwa ba ka arolwa ka magoro a mabedi gore go tle go kgone go lemogwa kamano ya bona. Magoro a mabedi ao ke baanegwagolo le baanegwanyane. Ka moka ga bona ba bohlokwa le ge e le gore mo lengwalonyakišišong le, go yo lebanywa baanegwagolo (mongangišwa le mongangiši) fela; ge ba amanywa le baanegwa ba bangwe.

- **Mongangišwa (‘*Kind-hearted person*’ / ‘*Goedaardige persoon*’)**

Mojalefa (1995: 6) o re mongangišwa ke moanegwa yo mogolo yoo a ngangišwago ke mongangiši, gape o re ke moanegwa wa go loka. Go tlaleletša seo se boletšwego ke Mojalefa go ka thwe ke moanegwa yoo ditiragalo tša sengwalo di theilwego godimo ga gagwe. Bjale mo kanegelokopaneng ya ‘Pheko ya pula’, mongangišwa ke Potego ka

gobane babadi ba a mo rata; ka ge a botegela kgoši le setšhaba sa gabo ka go ba hweletša pheko ya pula. Ga se motho wa swele, le gatee, ka gore o phološa setšhaba ka tše botse tše a di dirago, e lego go botegela kgoši le setšhaba, gammogo le go phološa setšhaba le go se hweletša pheko ya pula. Ebile ke yena moanegwa yoo ditiragalo tša kanegelokopana ye di theilwego godimo ga gagwe. Ditiragalo tše, ya mathomo ke ya go bitša setšhaba mošate, ka ge naga e hwile ka komelelo, ya bobedi ke go nyakwa ga pheko mola ya mafelelo e le go hwetšwa ga pheko. Ge Potego a hlokofatšwa ke Mathoma ka go se nyake go mo thuša gore pheko e hwetšwa bjang, o kwelwa bohloko, ka gobane mmadi ga a rate a tlaišwa.

- **Mongangiši (*'Quarelsome person' / 'Rusiesoeker'*)**

Mojalefa (1995: 6) o re mongangiši ke moanegwa yoo a ganetšago mongangišwa mo maikemišetšong a gagwe a mabotse. Ka go realo mongangiši ke moanegwa wa swele, wa go se loke ka gobane o phegišana le moanegwa yoo babadi ba mo ratago. Ke go re o ngangišana le ditiro tše botse tša mongangišwa.

Mathoma ke mongangiši ka gobane ke motho wa swele, wa go se loke. O gana go thuša Potego maikemišetšong a gagwe a go phološa setšhaba ka go se hweletša pheko, ka gobane a re molao wa pula ga o dumele gore motho a thuše yo mongwe. Ke yena a tlaišago Potego mabapi le go se nyake go mmontšha gore pheko e hwetšwa bjang. Ka go realo ga a dire tša go loka.

Baanegwa bao, mongangišwa le mongangiši, ba na le tebanyo. Tebanyo yeo e laolwa ke sererwa. Baanegwa bao ba amanywa go ya ka lenaneo le, e lego tebanyo, bokgontšhi, boganetši, bothuši le bothušegi. Mareo ao a lenaneo la kamano ya baanegwa a yo hlalošwa pele ga tirišo ya ona; go tlo thongwa ka tebanyo.

2.3.2 Lenaneo la kamano ya baanegwa

- **Tebanyo** ('*Aim/Intension*' / '*Oogmerk*')

Mojalefa (1995: 7) o re ka tebanyo go šupša gore baanegwa ba babedi ba diteng, e lego mongangišwa le mongangiši, ba a lebanywa. Tebanyong yeo, mongangiši o ba kgahlanong le maikemišetšo ao a mongangišwa. Go ka no tlaleletšwa ka go re tebanyo ye e nepiša maikemišetšo a mongangišwa godimo ga seo a tlogo ba a ikemišeditše sona. Maikemišetšo ao a lebane le sererwa. Tebanyo ya Potego ke go hweletša setšhaba pheko ya pula.

- **Bokgontšhi** ('*Patronage*' / '*Begunstiging*')

Kgopolo ye, bokgontšhi, e hlalošwa ke Mojalefa (1995: 7) ka go re ke selo sefe goba sefe seo se kgontšhago goba se hlohleletšago baanegwa go phegelela maikemišetšo a bona. Ge a tšwela pele gona letlakaleng leo o re:

Bo lebane le senaganwa (lerato, lehloyo, bobbe,
bogale, bjalobjalo).

Se bohlokwa mo ke gore bokgontšhi bo lebane le seo moanegwa a se naganago, e sego seo a se bonago ka mahlo a nama le madi, ke go re senaganwa se nepiša kgopolo. Potego o kgontšhwa ke potego, bogale, boitshepo, phišegelo le kgotlelelo go tšweletša maikemišetšo a gagwe a go hwetša pheko.

- **Bothuši** ('*Assistance*' / '*Hulp*')

Go ya ka Mojalefa (1995: 7) bothuši ke se sengwe le se sengwe seo se thušago mongangišwa maikemišetšong a gagwe. Ge a tšwela pele gona letlakaleng leo o bolela gore bothuši bo lebane le (a) senaganwa, (b)

motho, (c) le selo seo o ka kgonago go se bona ka mahlo bjalo ka lerumo, sethunya, bjalobjalo. Ka go realo bothuši bo nepiša dilo tše tharo, tšeo di thušago tebanyo ya mongangišwa goba mongangiši gore e phethagale. Efela go a kgonega gore sengwalo se ka ba le dinyakwa tšeo ka moka ga tšona goba tše pedi le ge e ka no ba senyakwa se tee fela. Potego o thušwa ke senaganwa se; badimo le tsebo ya bongaka go phethagatša maikemišetšo a gagwe. Ge e le motho o thušwa ke Mokabi le Reatile gomme selo ke dipalelo, kota ya moratho, mabja, maswika le motsi.

- **Boganešiši (‘Resistance’ / ‘Teenstand’)**

Mojalefa (1995: 7) ge a hlaloša boganešiši, o re bo lebane le se sengwe seo mongangišwa goba mongangiši a ka thulanago le sona. Ke go re ke selo seo e ka bago senaganwa, motho (moanegwa) goba selo seo se ka mo thibelago go phethagatša maikemišetšo a gagwe. Bjalo ka bothuši, boganešiši le bjona bo na le dinyakwa tše tharo, e lego senaganwa, motho le selo. Gore maikemišetšo a Potego a se tšwelele o ganetšwa ke senaganwa se, boloi, batho ke Mathoma le dingaka; mola selo e le dikubu, noga, leebarope, pula ya matlakadibe le moopu.

- **Bothušegi (‘Patronised’ / ‘Begunstigde’)**

Ge e le bothušegi, Mojalefa (1997: 22) o bo hlaloša ka go re bo lebane le mongangišwa goba mongangiši yoo mafelelong a tlogo atlega ka lebaka la phišegelo ya gagwe. Potego o a thušega ka gobane maikemišetšo a gagwe a atlegile, a go hweletša kgoši le setšhaba pheko ya pula.

2.3.3 Tirišo ya lenaneo la kamano ya baanegwa

Ge go sekasekwa, go yo nyakišišwa mongangišwa pele, mme morago gwa latela mongangiši.

2.3.3.1 Mongangišwa: Potego

- **Tebanyo ya mongangišwa: Go hweletša setšhaba pheko ya pula**

Tebanyo ya Potego ke go phološa setšhaba sa gabo ka go se hweletša pheko ya pula, ka ge naga ya gabo e hwile ka komelelo. Taba ye e tiišetšwa ke ditiro tša gagwe. Ke yena a botegelago kgoši le setšhaba sa gabo ka go se hweletša pheko ya pula. O fapana le Mathoma ka polelo, eupša tšeo ga di mo ganetše go phethagatša maikemišetšo a gagwe a go hweletša setšhaba pheko. Ka mantšu a mangwe Potego ke moanegwa yo mogolo yo a ngangšetšwago go loka ga gagwe. Go botega ga gagwe go kgoši le setšhaba go lebane le go loka, fela o ganetšwa ke mongangiši (Mathoma) ka ge a sa nyake gore a phethagatše tebanyo ya gagwe. Seo se gatelelwa ke Maditsi ka molomo wa Mathoma ge a re:

Badimo ba gana le pheko ya gago, monna wa
Bopedi (letl. 7).

Le ge go na le ditšhitišo tše bjalo, Potego o fihlelela nepo ya gagwe, ya go hweletša setšhaba pheko ya pula.

- **Bokgontšhi bja mongangišwa: Potego, bogale, boitshepo, phišegelo le kgotlelelo**

Go botega ga Potego go kgoši le setšhaba go mo kgontšha go phološa setšhaba. Gape go godiša maemo le seriti sa gagwe setšhabeng sa gabo. Ka go realo go bohlokwa, go dira gore maikemišetšo a gagwe a go hwetša pheko a atlege.

Bogale bja gagwe le bjona bo mo kgontšha go fihlelela nepo ya gagwe, ka gore ga a na poifo le ge a botšwa ka ga bothata bja go hwetšwa ga pheko, o phegelela nepo ya gagwe.

Go tšwela pele, **boitshupo** le bjona bo mo kgontšha go ikgafela go thuša setšhaba sa gabo ka go ithaopa gore ke yena a tla ba hweletšago pheko. O na le **phišegelo** ya go phološa setšhaba mathateng a sona, le ge go na le mathata. Gomme o **kgotlelela** mathata ao, o leka gape leboelela ka morago ga go palelwa lekga la mathomo.

- **Bothuši bja mongangišwa**

Bothuši bja Potego bo tla lekolwa go ya ka:

- **Dinaganwa:** Badimo le tsebo ya bongaka
- **Batho:** Mokabi le Reatile
- **Dilo:** Dipalelo, kota ya moratho, mabja, maswika le motsi

- **Dinaganwa: Badimo le tsebo ya bongaka**

Badimo ba thuša Potego go hwetša pheko. Ge a fihla phekong, o fihlile ka moratho, gomme ge a ritšetša morago, kubu ya mmona, ya ahlama. Ge a lebelela a kwa nke kota ya gagwe e thokgilwe mme o wela ka nokeng. Efela tlabegong yeo, o kwa lentšu la badimo ge le mo laela go re:

Itshwareletše ka kota (letl. 9).

Ka tsebo ya bongaka, o a fenywa. O šomiša dikota tšeo a ithemetšego tšona, e sego tšeo a go di hwetša fao bodibeng, ka ge a nyaka go šomiša dihlaire tša gagwe tša bongaka.

- **Batho: Mokabi le Reatile**

Mokabi ke yena wa go phula setšhaba pelo maroba ka go se fa lehutšo. O boditše kgoši gore pheko ke ya mohuta mang le gore e hwetšwa bjang. Gape ke yena wa go tšebiša setšhaba mokgotse wa gagwe **Morena Reatile** yoo a rego o na le tsebo ka ga pheko. Reatile o hola Potego ka go

mo hlahlala mabapi le ditsela tša go ya Kolone le go mo romela go malomeagwe, Ngaka Mathoma, yoo a tsebago ka ga pheko ya pula.

- **Dilo: Dipalelo, kota ya moratho, mabja, maswika le motsi**

Potego o rema dikota tše telele, a di bofaganya, a fela a ela ka **palelo ye telele** gore dikota tše di kgole bjang le kokwane. Morago ga fao, o epela kokwane ya mafara tšibogong la noka gomme mafareng a kokwane o nametša **kota** e kgokilwe ka **mabja** ao a bofeletšwego **maswika** a magolo. Kota yeo e ile ya šupa godimo, gomme yena a fokotša morwalo wa maswika, kota ya obelega fase gomme a e laola gore e lebe kae. O atlegile, fela o a šitišwa, ke ka fao a ntšhago **motsi** o mo thušago go tšweletša nepo ya gagwe. Gona fao o patlama godimo ga kota ya moratho o ritša ka mpa go leba phekong. O rile go šitwa a tšwela pele go kgotlelela, gomme kgotlelelo ya mo fa maatla gore a leke gape. O tšwelela ge a leka gape lekgeng la bobedi.

- **Boganetši bja mongangišwa**

Boganetši bjona bo ya go hlalošwa ka tše di latelago:

- **Senaganwa: Boloji**
- **Batho:** Mathoma le dingaka
- **Dilo:** Noga, leebarope, pula ya matlakadibe le moopu.

- **Senaganwa: Boloji**

Ge e le senaganwa, go ka thwe o šitišwa ke **boloi** bja noka yeo. Letšatši la mathomo ge Potego a le bodibeng, Mathoma o mmontšha pheko ya gagwe, gomme ge a retologa, o ntšha lešela le lehubedu potleng ya jase ya maratha nke o kgapa sethitho gomme a se a le fihliše le sefahlegong, bodibeng gwa phaphamala dikubu tše tharo. Potego o leka go hwetša pheko eupša o a palelwa, gomme o rotogela ga Mathoma. Ge a fihla o

botša Mathoma gore e sa le a betlwa boloi bja noka yeo yena ga se a ka a bo bona. Gomme, o gopola gore ditiragalo tšeo di diregago fao ke tša boloi ka gore go ya ka yena ga se tšeo di tlwaelegilego go direga. Ke ka fao a di swantšhago le tša boloi.

- **Batho: Mathoma le dingaka**

Mathoma ke yena a ganetšago maikemišetšo a Potego a go hwetša pheko. Taba ye e tiišetšwa letlakaleng la 5, ge mongwadi ka molomo wa Mathoma a re:

Nna ke a goma. Molao wa pula ga o re motho a
rute yo mongwe gore pheko e hwetšwa bjang. Le
wena o monna o tla loga maano.

Ge a tšwela pele gona letlakaleng leo o re a ka no bona ka marungwana, dilepe le ditlabakelo tša banna ba bangwe bao ba bego ba tlile go leka mahlatse bjalo ka yena, gape le yena a se re go fenywa a re o loilwe, ba hlwa ba fenywa thaka tša gagwe.

Gape, dingaka ka moka ge di kgopelwa go hweletša setšhaba pheko, di a gana ka go boifa mathata. Go tšhoga ga **dingaka** go ka dira gore le yena a boife.

- **Dilo: Dikubu, noga, leebarope, pula le moopu**

Go phaphamala ga **dikubu** bodibeng ge Mathoma a retologa a boela gae, go tšhoša Potego gore a naa maikemišetšo a gagwe a tla atlega. Ka fao go tloga go bontšha gabotse gore dikubu tše ke tšona di mo ganetšago ka pheko.

Potego ge a leka go ntšha pheko bodibeng, go tšwelela **noga** meetseng, gomme e rutla lehlotlo la gagwe, le a mo phonyokga. Ge a ewa ka

morago, o bona sebata seo se tatetše kokwane. A sa tlabegile bjalo, noga e thelela ka kokwane, e nwelela meetseng.

A sa re ke tšona, go rotoga **leebarope** le tsokama godimo ga kokwane, gomme sebata sela sa meetseng sa le rutla gore le felelwe ke masengwana a lona. Go dula ga lona fao go hlohleletša noga gore e boe gape. Ka go realo ke moganetši wa gagwe.

Ka ge a paletšwe o ile a lala a nagana ka lefsa. O ile a sa re o tla tsoga a leka gape nokeng, ya ba go na **pula** ya go epolla bahu, ya mo palediša. **Moopu** tsoko le wona o mo palediša go tšweletša maikemišetšo a gagwe ka go ruthula kota gomme ya šala e kopokopa godimo ga meetse.

- **Bothušegi bja mongangišwa: Potego, kgoši le setšhaba**

Potego, kgoši le setšhaba ba hlegile ge Potego a ile a tla le pheko ya pula. Lehono ba phela bjalo ka batho ba bangwe. Ka ge a tlile le pheko ya pula, pula e a na.

Bjale go latela lenaneo la kamano ya mongangiši.

2.3.3.2 Mongangiši: Mathoma

- **Tebanyo ya mongangiši: Go gana ka pheko ya pula**

Tebanyo ya Mathoma ke go gana ka pheko ya pula, gore Potego a se e hwetše, komelelo e tšwele pele, setšhaba se se ke sa phologa. Go hlomphe melao ya setšo go swana le melao ya pula, go mo gapeletša gore a se thuše Potego go hwetša pheko yeo. Ke ka fao a rego ge Potego a elwa le go hwetša pheko, yena a gomela morago gae a sa nyake go mmontšha gore pheko e hwetšwa bjang. O mmotšha gore ka ge e le monna o tla loga maano.

- **Bokgontšhi bja mongangiši**

- **Dinaganwa di tla hlalošwa go ya ka tše di latelago: Boloji le poifo**

Boloji bja Mathoma, ka ge e be e le ngaka, bo mo kgontšha go ganetša Potego ka pheko ya pula ka go dira mehlolo le go diriša mathaitai goba maleatlana a boloi. Go bontšha gabotse gore o be a loya go lemogwa ge a retologa bodibeng a sa nyake go thuša Potego. O ntšhitše lešela le lehubedu potleng ya jase ya maratha, gomme a se a le fihliše le sefahlegong ke ge bodibeng go phaphamala dikubu tše tharo.

Go tšwela pele, lekgeng la mathomo maitekong a go hwetša pheko, Potego o paletšwe. Ka go realo o ile a lala a eja marapo a hlogo. A sa re o tla tsoga a leka, Mathoma a lala a šomiša boloi bja gagwe ka go neša pula ya go epolla bahu. Ge le hlaba ke ge meela e thoma diferong e fihla dinokaneng. Gomme a mmotša gore ka ge pula e nele, a ka se ke a lokela leoto meetseng a bodiba, kokwane le yona a ka se tsebe gore e sobeletše kae le gore a e nyakele kae.

Se sengwe gape seo se mo kgontšhago go phethagatša maikemišetšo a gagwe a go gana ka pheko, ge e le senaganwa, ke **poifo**. Mathoma o boifa melao ya segagabo. O gana go thuša Potego. Le go nna gore a mo thuše o gomela gae, o mmotša gore o tla loga maano.

- **Bothuši bja mongangiši**

Bothuši bja Mathoma bo tla tsitsinkelwa go ya ka **senaganwa** se:

- Melao ya pula e lego melao ya setšo sa Mathosa (segagabo).
- **Batho**: Dingaka le setšhaba sa Mathosa.
- **Dilo**: Dikubu, noga, leebarope, pula le moopu.

Melao ya pula, e lego melao ya setšo sa Mathosa ge e le senaganwa e palediša Mathoma go thuša Potego gore a hwetše pheko, ka ge a sa rate batho ba phologa, a šitiša setšhaba leubeng la komelelo. Ge a swanetše go mo thuša o re molao wa pula o gana motho a thuša yo mongwe. Ka go realo melao ya setšo sa gabo go swana le wa pula e bohlokwa, e thuša Mathoma go phethagatša maikemišetšo a gagwe a go gana ka pheko.

- **Batho: Dingaka le setšhaba sa Mathosa**

Dingaka tšona ge di kgopelwa go hweletša setšhaba pheko di a gana ka go tšhaba bothata bjoo go thwego pheko e a hwetšwa. Ka go realo di folodiša maikemišetšo a go hwetša pheko, di thuša go ganetša nepo ya go phološa setšhaba.

Ge e le **setšhaba sa Mathosa** se thuša Mathoma go tšweletša nepo ya gagwe ya go gana ka pheko ka go latela melao ya segagabobona.

- **Dilo: Dikubu, noga, leebarope, pula ya matlakadibe le moopu**

Mathaitai a bongaka a mo šušumetša go phaphamadiša **dikubu** godimo ga meetse gore di tšhoše Potego, a tlogele. Le ge go le bjalo, Mathoma o a palelwa.

Mathoma o thušwa ke **noga** yeo e tšwelelago meetseng ge Potego a leka go ntšha pheko bodibeng, gomme e rutla lehlotlo la gagwe, le a mo phonyokga. Ge Potego a ewa ka marago o bona sebata seo se tatetše kokwane. A sa tlabegile bjalo, noga e thelela ka kokwane e nwelela meetseng.

Gomme morago Mathoma o thušwa ke **leebarope** ge le kotama godimo ga kokwane (pheko) ka maikemišetšo a go hlohleletša noga gore e boe gape.

Mathaitshai a gagwe ke ona a mo thušago gore a ganetše Potego ka pheko ka go neša **pula** ya go epolla bahu. **Moopu** tsoko le wona o mo thuša go tšweletša maikemišetšo a gagwe ka go ruthula kota ya šala e kopakopa godimo ga meetse.

- **Boganetši bja mongangiši**

Ge e le **dinaganwa** ke:

- Badimo le lehutšo.
- **Batho:** Dingaka
- **Dilo:** Dipalelo, kota ya moratho, mabja, maswika le motsi.

Badimo ba ganetša Mathoma go gana ka pheko. Mongwadi o re:

Ke gona ge badimo ba gana le pheko ya gago,
monna wa Bopedi (letl. 7).

Se se bontšha ka fao badimo ba gagwe ba ganago le pheko.

Mathoma gape o na le lehutšo la gore Potego o tla nyamišwa ke dipolelo tša gagwe tša go mo ganetša, gomme a tlogela go nyaka pheko. Le ge go le bjalo, Mathoma ga a hwe matwa, o no tšwela pele ka polelo yeo ya gagwe ka seo a se hutšago gore se tlo direga.

- **Motho: Dingaka**

Ge e le motho, go ka thwe o ganetša ke **dingaka** ka ge di be di gana go hweletša setšhaba pheko, di tšhaba botelele bja leeto le bothata bjoo go thwego pheko e a hwetšwa.

- **Dilo: Dipalelo, kota ya moratho, mabja, maswika le motsi**

Mathoma o ganetša ke ditlabakelo tše:

Dikota tše telele, dipalelo, mabja, maswika le motsi tšeo Potego a go itirela tšona gore a di šomiše go hwetša pheko ya pula.

- **Bothušegi bja mongangiši**

Nepo ya Mathoma ya go gana ka pheko ga ya tšwelela ka gore mafelelong Potego o kgonne go hwetša pheko, gomme a phološa setšhaba sa gabo sa Puding. Ka go realo ga go na motho yoo go ka thwego o thušegile maikemišetšong a Mathoma a go gapeletša seo se lego pelong ya gagwe ka go gana ka pheko ya pula.

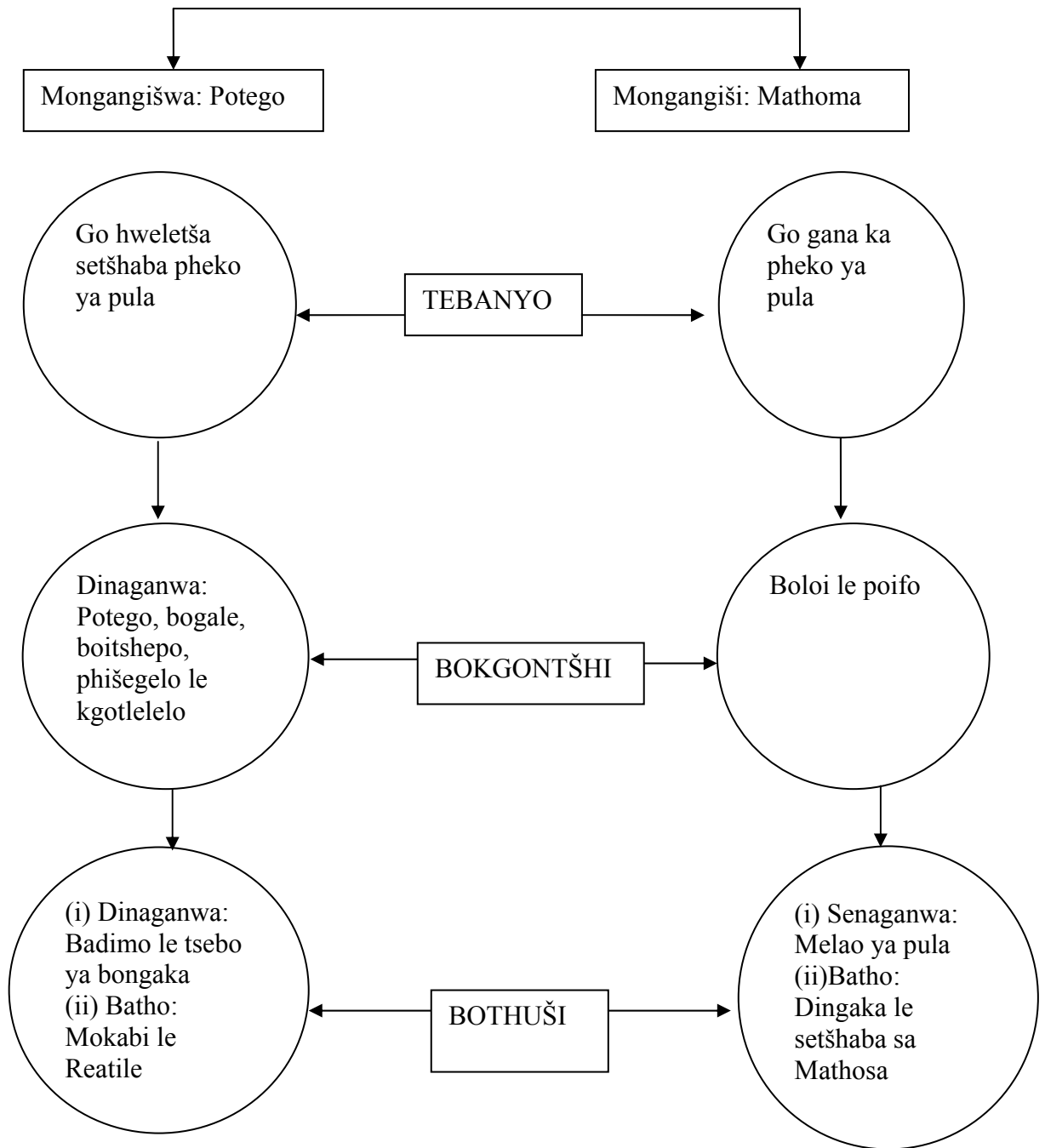
2.3.4 Kakaretšo

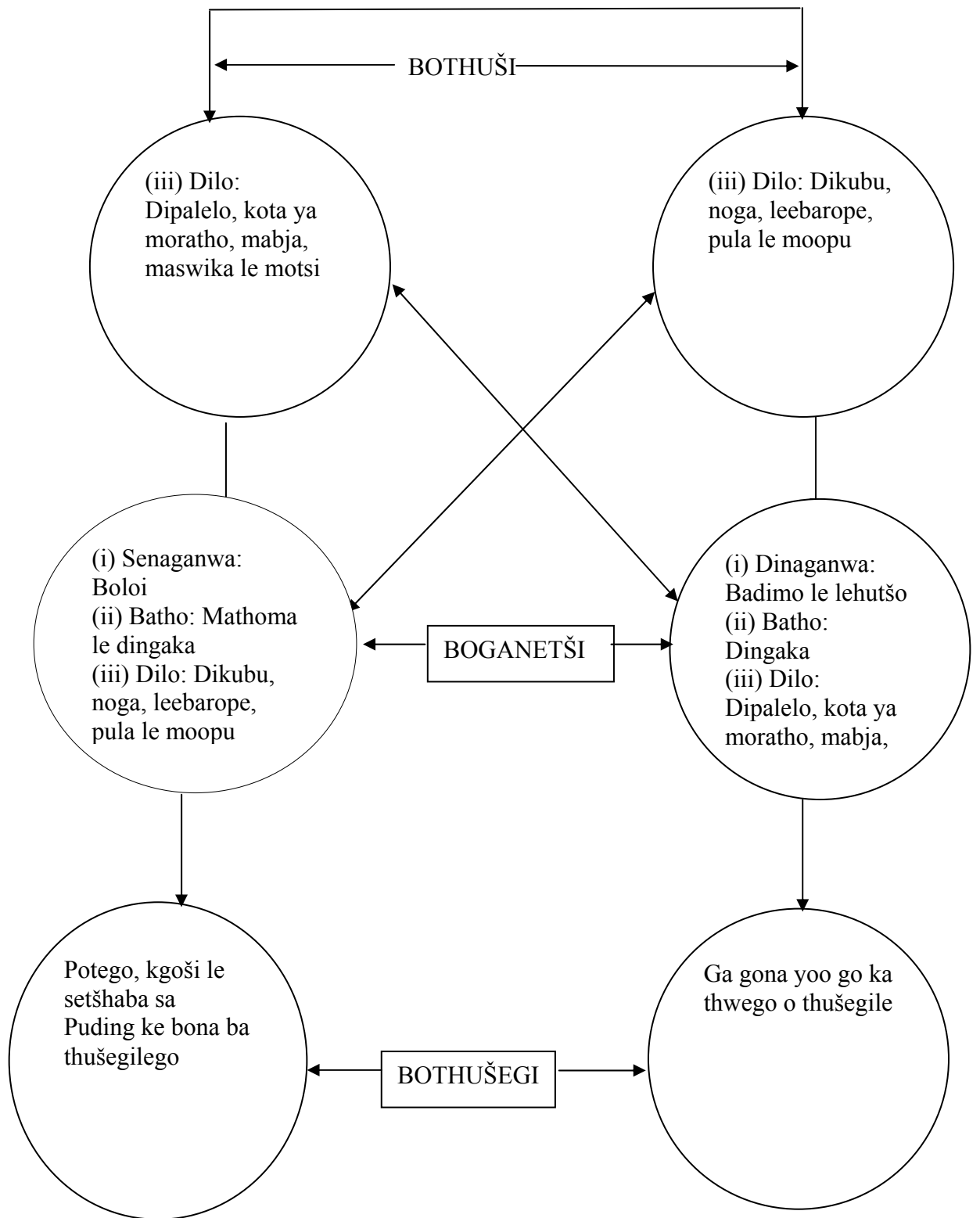
Kamano gare ga baanegwagolo, e lego mongangišwa le mongangiši e nyakišišitšwe. Gomme gona nyakišišong ye go lemogwa gore tebanyo le bokgontšhi bja mongangišwa di kgahlanong le tebanyo le bokgontšhi bja mongangiši. Gape go lemogwa gore boganetši bja mongangišwa ke bothuši bja mongangiši mola bothuši bja mongangišwa bjona e le boganetši bja mongangiši.

Sa mafelelo mo kanegelongkopana ya 'Pheko ya pula,' mongangišwa o a atlega maitekelong a gagwe a go nyaka pheko, mola mongangiši a sa atlege.

Ditaba tše di ka akaretšwa ka sethalwana se:

Baanegwagolo

Bjale go latela tshekatsheko ya ditiragalo tša kanegelokopana ya Maditsi

2.3.5 Ditiragalo

Kgopolo ye ya ditiragalo e hlatholotšwe kgaolong yona ye ya bobedi ya diteng. Nyakišišong ye ya ditiragalo tša diteng tše di tlogo hlokomelwa ke kamano ya sererwa le mohuta wo mogolo wa ditiragalo le ditiragalo ka botšona.

- **Mohuta wo mogolo wa ditiragalo**

Go ya ka Mojalefa (1997: 9) mohuta wo wa ditiragalo ke wona wo mogolo woo o bopago kanegelo, gomme o laolwa ke sererwa. Ka sererwa go lemogwa magorwana a mararo ao a bopago mohuta wa ditiragalo, e lego:

- Tiragalotshwanelo ya mathomo
- Tiragalotshwanelo ya gare
- Tiragalotshwanelo ya mafelelo

Ditiragalo tše, ke tšona tšeo sengwalo se theilwego godimo ga tšona, gomme le tšona di laolwa ke sererwa. Sererwa sa ‘Pheko ya pula’ ke: **Go nyaka le go hwetša pheko ya pula**. Bjale ge go nyakišišwa sererwa se, go lemogwa ge se na le dikarolwana tše pedi; e lego:

- Go nyaka pheko ya pula
- Go hwetša pheko ya pula

Sererwa se ya go hlopha ditiragalo tše di lebanego le dikarolwana tše di latelago tša ‘Pheko ya pula’:

- Pitšo kgorong
- Go nyaka pheko

- Go hwetšwa ga pheko

- **Tiragalotshwanelo ya mathomo**

Go ya ka Mojalefa (1997: 9) tiragalotshwanelo ya mathomo ke tiragalo yeo e akaretšago mathomo a sengwalo, yeo go ka thwego sengwalo se theilwe godimo ga yona go tloga moo ditaba di thomago gona. Kanegelokopaneng ya Maditsi karolwana yeo ya tiragalotshwanelo ya mathomo ke: Pitšo kgorong.

Kanegelokopana ye e thoma ge kgoši Leagamotse a bitša pitšo kgorong, a nyaka motho yoo a ka ba hweletšago pheko ya pula. Potego ke yena a ikemišeditšego (ithaopago) go hweletša setšhaba pheko, ka ge dingaka ka moka tša motse di gana ge di kgopelwa. Thulano setšhabeng e hlolwa ke go gana ga dingaka. Ka fao, thulano ye, ke tiragalo ye bohlokwa yeo e lekago go šitiša katlego ya Potego ya go hweletša setšhaba pheko. Mathoma le yena o šomiša mathaithai a gagwe a bongaka go ba kgahlanong le go atlega ga Potego lesolong la gagwe la go nyaka pheko.

- **Tiragalotshwanelo ya gare**

Mojalefa (1997: 10) o re ke tiragalo ye kgolo yeo ditiragalo tša sengwalo di theilwego godimo ga yona. Go tšwa kanegelongkopana ye karolwana yeo ke ya go nyakwa ga pheko ya pula. Potego o lebane le morero wa go nyakela setšhaba pheko. Le ge go le bjalo Mathoma ke yena a ratago go folodiša morero wa Potego ka go se rate gore a tšwelele maikemišetšong a gagwe a go hwetša pheko. O gana go mo thuša o re molao wa pula ga o dumele gore motho a thuše yo mongwe go hwetša pheko, gape o šomiša mathaithai a gagwe a bongaka go folodiša leano leo.

- **Tiragalotshwanelo ya mafelelo**

Maila (1997: 46) o hlaloša kgopolo ye ka gore ke tiragalo yeo e rumago ditaba ka moka tša sengwalo. Sengwalong sa Maditsi tiragalo yeo e lebane le go hwetšwa ga pheko.

Le ge Potego a ile a ba le mathata nepong ya gagwe ya go hweletša setšhaba pheko, mafelelong o a atlega, o hwetša pheko. Naga ya Puding e ila komelelo. Setšhaba se a ja, se a khora, ga go sa na komelelo. Kgoši o gatelela katlego ya Potego ka go mo abela Mmotwana wa Sethakadu mo nageng ya gagwe.

Ge go rungwa go ka thwe ka sererwa go lemogwa magorwana a mararo ao a bopago mohuta wo mogolo wa ditiragalo, e lego tiragalotshwanelo ya mathomo, ya gare le ya mafelelo.

- **Ditiragalo ka botšona (Legoro le lennyane la ditiragalo)**

Lebaka (1999: 46) o re ge go bolelwa ka ditiragalo ka botšona go nepišwa ditiragalo tše nnyane tšeo di bopago ditiragalo tša mogorwana a mararo a ditiragalotshwanelo. Se bohlokwa ke gore ditiragalo tše nnyane ke motheo wa ditiragalotshwanelo. Ke tšona di hlolago magoro ao ka botlalo. Pele ditiragalo tšeo di lebantšhwa le magoro ao, go tla hlokomelwa dikokwane tšeo ditiragalo tšeo di lemogwago ka tšona. Tšona ke sererwa le phetogo ya dielemente (baanegwa, nako le felo). Tšhekatšhekong ye, seo se tlogo lekolwa kudu ke phetogo ya dielemente, ka ge go šetše go hlalošitšwe ka fao sererwa se lemošago ditiragalokgolo.

- **Phetogo ya dielemente**

Phala (1999: 41) ge a hlaloša phetogo ya dielemente o re go šupša gore ge baanegwa, nako le felo di fetoga, ditiragalo tšeo di bego di

diragatšwa, le tšona di a fetoga. Bjale go tlo tsopolwa mehlala ya ditiragalo e se nene kanegelongkopana ya Maditsi go laetša phetogo yeo, gomme go tlo thongwa ka phetogo ya baanegwa, gwa latela ya nako, ka morago gwa rungwa ka ya felo.

▪ **Phetogo ya baanegwa**

Kanegelokopana ye e thoma nako e le mesong, kgoši a biditye pitšo kgorong, a kgopela setšhaba gore se tliše motho yoo a ka ba holago ka tsebo goba a tsebago motho wa tsebo ya go neša pula. Kgoši o ba tsebiša Mokabi monna wa Phasweng yoo a ba swaretšego ditaba tše botse tša lehutšo. Ge kgoši a fetša go bolela le setšhaba, Mokabi o ba tsebiša mokgotse wa gagwe Morena Reatile yoo a rego o tseba ka ga pheko, gomme kgoši le dingaka tša motse ba ya thopeng le Reatile o ba hlathollela ka ga pheko.

Temaneng ye go tšwelela ditiragalo tše tharo e lego:

- Kgoši o kgopela setšhaba motho wa tsebo ya go neša pula.
- Mokabi o tsebiša setšhaba ka ga monna wa go tseba go neša pula.
- Reatile o hlaloseša setšhaba ka ga pheko ya pula.

Tiragalo 1 e fetoga ge go tsena moanegwa yo mongwe, e lego Mokabi. Tiragalo 2 le yona e fetoga gape ge go tsena moanegwa yo mongwe, e lego Reatile.

▪ **Phetogo ya nako le felo**

Ge Potego a thoma leeto la gagwe la go ya Kolone go nyaka pheko, go tšwelela ditiragalo tše pedi tšeo di latelago:

- Letšatši la pele le diketše ge Potego a etla Borolo gomme a ba a lala (letl. 3).
- La bobedi o tšo le robalela ge a lebile Thwathwa (letl. 3).

Go ya ka ditiragalo tše tša ka godimo, go tšwelela diphetogo tseo di lebanego le nako le felo. Phetogo yeo e lebanego le nako e lemogwa ge tiragalo ya mathomo e diragala ka letšatši la mathomo, letšatši le diketše, e le bošego, mola ye nngwe e diragala letšatši le le latelago e le bošego.

Ge e le phetogo ya felo, yona e lemogwa ge tiragalo ya mathomo ya ge Potego a thoma leeto la gagwe la go ya Kolone e diragala Borolo, gomme ye nngwe ya ge a sa le leetong e diragala Thwathwa.

Ka boripana, ge go bolelwa ka ditiragalo ka botšona go hlokomelwa sererwa le phetogo ya dielemente tše: baanegwa, nako le felo. Dielemente tše di gatelelwa kudu ka ge di hlola phetogo. Bjale go latela elemente ya nako, e lego karolwana ye nngwe ya tikologo.

2.3.6 Tikologo

Kenny (1966: 68) o hlalošitše tikologo ge e na le dikarolwana tše pedi; e lego nako le felo. Bjale go yo ahlaahlwa tirišo ya dikarolwana tše pedi tša tikologo ge di lebane le kanegelokopana ya 'Pheko ya pula'.

- **Nako**

Genette (1980: 33) o bolela gore nako e na le mehuta ye mebedi, e lego nako ya diteng ('*narrative time*') le nako ya kanegelo ('*story time*') go ya ka fao Marggraff (1994: 63) le Mojalefa (1993: 64) ba šetšego ba hlalošitše. Ge e le Magapa (1997: 67) le Phala (1999: 63)) bona ba ahlaahlile nako ya ditiragalo, nako ye itšego le nako ya tša leago.

Nyakišišo e yo hlokomela 'Pheko ya pula' go ya ka fao nako e hlalošwago ke boPhala ka gona.

- **Nako ya ditiragalo**

Maditsi ga se a diriša mohuta wo wa nako ka boati ge a rulaganya kanegelokopana ye ya gagwe. Go yo bontšhwa mohlala o tee fela woo a o tšweleditšego ge a ngwala kanegelokopana ye. Wona ke o latelago:

Nna ke Reatile, ke tšwa Kolone ka dikontraka tša
Makgowa gomme ke šetše ke na le **mengwaga ye
mehlano** mo (letl.2).

Mohlala wo o swiswadišwego ka godimo, e lego mengwaga ye mehlano, o bala nako ya ditiragalo. Ke nako yeo e boletšwego ke mongwadi ya go se akanywe. Ka lebaka la gore mengwaga ye mehlano ke palo ya mengwaga yeo Reatile a e dutšego Puding ge a be a tlile mošomong.

- **Nako ye e itšego**

Wo ke mohuta wa nako, woo o akanywago ke mongwadi, gore mmadi a ikakanyetše yona. Go yo tsopolwa mehlala e se mekae yeo e dirišitšwego ke Maditsi ge a ngwala kanegelokopana ya gagwe.

Eile ya re **maloba** ka pitšo ya rena ya mafelelo ka le kgopela gore mang le mang yo a ka re holago ka tsebo, goba a tsebago motho wa tsebo ya go neša pula, a tle mo **lehono** ka yona pitšo ye (letl. 1).

Moromiwa a tsebe gore o ya go epa pheko, ka gona o tla swanela go sepela **bošego** nako le nako (letl. 3).

Ka nako ye Potego o be a sepela **mosegare** ka gore a be a se a tšo a rwala koma (letl. 3).

Mola go sago, Ngaka Mathoma a bitšana le motšwakgole gomme ba leba molapong wa dithaba mo go elelago noka ye kgolo yona yela Potego a go botoga a hlehla ka khwiti ya yona **maabane** (letl. 4).

E be e šetše e le **ka meriti** ye megolo ge Potego a rotoga moo nokeng a leba ga Mathoma (letl. 6).

O hlwele a tšhabetše mathuding a lebenkele gomme **mantšiboa** ge ba tswalela a swanela go wela tsela (letl. 10).

Ge dikgogo di fologa, ke ge a tsena Puding (letl. 11).

Mehlala ye, maloba, lehono, bošego mosegare le ye mengwe yeo e bontšhitšwego ka godimo, e lebane le nako ya go akanywa ka gobane ga go tsebege gore dinako tšeo di thoma ka iri efe gomme tša felela ka efe. Di lebane le nako ya go phopholetšwa.

- **Nako ya tša leago**

Nako ye, ke nako ya go se eme felo gotee, ge mabaka a fetoga le yona e a fetoga.

Ge go lebelelwa kanegelokopana ya 'Pheko ya pula', go ka thwe e lebane le nako ya kgale. Nnete ya taba yeo e tlo tšweletšwa ka go tsopola mehlala kanegelongkopana ya Maditsi.

Eile ya re maloba ka **pitšo** ya rena ya mafelelo ka le kgopela gore mang le mang yo a ka re holago ka tsebo ya go neša pula a tle mo lehono ka yona pitšo ye, re hwile bana ba kgoši le lena le a bona (letl. 1).

Pula e gona ka gore **dipheko tša go e neša** di gona le nna ke le bjalo, pheko yeo ke a e tseba fela mo go le lefase, ga se ka ke ka e bona (letl. 2).

Sefogohlele e be e le **yo mogolo wa dingaka tša motse**, e le yena **a ntšhago koma le go neša pula** ge e be e sa le kgaleng (letl. 2).

Ka gona moromiwa o tla swanela go sepela bošego nako le nako le gona a sa namele selo ge e se **lekaba** goba **pokolo** (letl. 3).

Molao wa pula ga o re motho a rute yo mongwe gore pheko e hwetšwa bjang (letl. 5).

Ke ge Morena Reatile a tla mpotša ge a etšwa Kolone go la Ciskei mo a rego pula ya gona ke matlorotloro ka ge batho ba moo **pheko ya pula** ba e tseba tsebang (letl. 1).

Mehlala yeo e ntshofaditšwego bjalo ka dipheko tša go neša pula, koma, pitšo, dingaka tša motse, bjalobjalo, e tšweletša nako ya tša leago.

Dinako tše di bontšha gabotse gore nako ga se eme felo gotee, e fetogile ka ge ditiragalo tše tša ka godimo di sa hlwe di direga lehono. Mongwadi o tšweletša Potego a tšea leeto la gagwe go tloga Puding go ya Kolone ka dipokolo. Ke mehleng ya kgale moo batho ba bego ba sepela ka dipokolo, ya lehono batho ba šomiša difatanaga, ditimela, difofane, bjalobjalo.

Ge go akaretšwa mohuta wo wa nako go ka thwe kanegelokopana ye e lebane le nako ya bogologolo yeo tikologo ya yona e lego dinagamagae.

2.3.6.1 Kelo ya nako ya ditiragalo tša ‘Pheko ya pula’

Majalefa (1993: 67) ge a hlaloša kelo ya nako ya ditiragalo o re ke nako yeo e elago ditiragalo ka moka tša kanegelo gore di tšere lebaka le le kaakang mola di thomago go diragala go fihla mafelelong. Nako ye, e ya go bolelwa ge e akanywa ke mongwadi, le ge e akanywa ke mmadi.

- **Nako ya go akanywa ke mongwadi**

Yona e lebane le ditiragalo tše di latelago go tšwa pukung:

- Pitšo kgorong.
- Leeto la Potego la go ya Kolone.
- Ge a boa Kolone.

Go ya ka ditiragalo tše di filwego ka godimo, nako ye, mongwadi o e tšweletša thwii mo pukung gore Potego ge a le leetong la gagwe la go ya Kolone, o fihlile letšatšing la bošupa bekeng ya bobedi. Taba ye e kgonthišišwa ke ge mongwadi a re:

Letšatšing la bošupa bekeng ya bobedi ka meriti,
Potego o ipega ga Ngaka Mathoma (letl.4).

Ge Potego a le Kolone a nyaka pheko, o tšere matšatši a mane. Se se tiišwa ke mongwadi ge a re letšatši la mathomo o ile a palelwa, ka ge Mathoma a be a gana go mo thuša a re ke monna o tla loga maano (Letl.5). Letšatšing la bobedi go na pula, e a mo palediša, ka ge noka e tletše. La boraro o hlwa a rema dikota tše telele a di bofaganya ka lenti gore a kgone go obelela pheko. La bone o hwetša pheko, gomme o a itheta (letl.9).

Bjale o thomiša ka leeto lela la gagwe la go boela gae Puding, leo le mo tšerego dibeke tše pedi gape. Taba ye e tšweletšwa ke mongwadi ge a re:

Ka kgogo ya matlogadibešong ke ge a wela tsela.
Gareng ga beke ya bobedi o tsoga Thwathwa. Le
lengwe ge le hlaba o fihla Borolo..., ge dikgogo
di fologa, ke ge a tsena Puding mo a go hwetša
motseta wa mošate (letl. 10-11).

Go ya ka tsopolo ye, go tloga go bontšha gore leeto la gagwe la go boela gae, le mo tšere matšatši a go lekana le ge a eya Kolone, e lego kgwedi, mola go nyaka pheko e le matšatši a mane. Ge e le pitšo kgorong e tšere matšatši a mabedi, ka ge kgoši a ba kgopetše go tloga ka pitšo ya maloba (yeo e fetilego) gore ba tliše motho wa tsebo goba motho yoo a tsebago motho wa tsebo ya go neša pula. Gomme pitšong ya lehono ba tlišitše motho yoo, kgoši o a mo tsebiša. Ya mafelelo pitšo ke ya go goroga ga Potego, ge a boa Kolone. Dipitšo tše, di tšere matšatši a mararo.

Ka gona, ditaba tše tša nako ya go akanywa ke mongwadi, di ka rungwa ka gore di tšere lebaka la kgwedi le beke.

- **Nako ya go akanywa ke mmadi**

Ge e le nako ye, mongwadi ga a e tšweletše thwii mo pukung, yona e akanywa ke mmadi, gomme e oketša nako.

Go ya ka kanegelokopana ye, nako ye e lebane le nako ya ge Potego a itokišetša leeto la gagwe la go ya Kolone, yeo e akanywago go ba beke, le nako ya go rongwa ga masogana a motse diripeng tše nne tša naga ya Puding go lahla pheko yeo le yona go ka akanywago dibeke tše pedi, ka gore go tloga go nyakega nako go dira bjalo.

Ditiragalo tše, go swana le ya go itokiša ga Potego le go rongwa ga masogana a motse go lahla pheko diripeng tše nne tša naga, go ka akanywa gore di tšere dibeke tše tharo, ka gobane ditiragalo tše di ka tšea nako yeo e ka bago ye kalo.

Bjalo ditiragalo ka moka tša kanegelokopana ye, go ka akanywa gore di tšere lebaka la dikgwedi tše pedi.

Go latela tirišo ya elemente ya mafelelo ya diteng, e lego felo.

2.3.6.2 Felo

Elemente ya mafelelo ya diteng, e hlalošitšwe. Go ya ka Mojalefa (1997: 27) le Phala (1999: 5), go na le mehuta ye mebedi ya mafelo, ao Mojalefa a rego ke mafelo a a itšego le a ditiragalo, Phala yena a rego ke mafelo ao a ka bonwago ka mahlo le ao a ka naganwago fela. Tshekatshekong ye, go tlo šomišwa mareo ao a šomišitšwego ke Phala.

- **Mafelo ao a ka bonwago**

Go tšwa kanegelongkopana ya Maditsi, go yo tsopolwa mafelo a mohuta woo.

La boraro o le robaletše **nokeng ya Lekwe** (letl. 3).

Letšatšing la boraro bekeng ya bobedi ke ge a ikgaša **toropong ya mosadi wa ditsebe, Queenstown** (letl. 4).

Ke gona ge badimo ba gana le pheko ya gago, monna wa Bopedi, ge e nele bjalo, ke gore **noka ya Mokatse** e tletše kudu gomme o ka se leke go lokela leoto meetseng a yona (letl. 7).

Go ile gwa kgokologa le segole ge go lebilwe **mošate** (letl. 11).

Mafelo ao a swiswadišwego bjalo ka noka ya Lekwe, toropong ya Mosadi wa ditsebe, Queenstown, noka ya Mokatse le mošate, a bohlokwa, ka ge ditiragalo tše bohlokwa tša kanegelokopana ye di diragala go ona. Bohlokwa bja mafelo ao šebo:

Nokeng ya Lekwe le toropong ya Mosadi wa ditsebe, Queenstown, ke mafelo ao Potego a ilego a feta le go robalela go ona ge a be a le leetong la gagwe la go yo nyaka pheko. Ge e le noka ya Mokatse, ke lefelo leo pheko e bego e nyakwa go lona. Mošate, ke moo go bego go rerwa ditaba tša go nyakwa ga pheko ya pula.

- **Mafelo ao a naganwago**

Mafelo a, ke ao motho a ka a bonago ka leihlo la monagano. Go tšwa kanegelongkopana mehlala še:

Fela taba yela ya Mathoma ya go bolela ka ga

moepo wa ga Mohlathi e ile ya rotoša taba ye
nngwe **mogopolong** wa Potego (letl. 10).

O ile mola a bona gore nokeng ke moragorago, a
dula fase leswikaneng gomme ka lentšu la **ka
teng** a re: ...(letl. 9).

Ka ge kgoši a be a šetše a kwele ka Mokabi gore
pheko yeo ke ya mohuta mang gona e hwetšwa
bjang, a napa a kgwatha mokgomana yo mogolo
Tsebeng yo le yena a go kgwatha Seboni,
Mogale, Potego le Sefogohlele e lego dingaka tša
go tuma mo motseng ya ba ba kgopela le Reatile
gore a ye nabo **thopeng** (letl. 2).

Mola ba bonago Potego, ba napa ba hwetša go se
bokaone bja gore Mohlampe a boele morago le
Potego gore a yo kwa motlogolwagwe **ka
ganong**, mabapi le morwedi. Taba ye e ile ya ba
legogo **pelong** ya Potego fela a se ba laetše gore
ga a nyake (letl. 7).

Go ya ka mohlala wa mathomo wa mafelo a a naganwago, e lego
mogopolong, go ra gore ge nkabe Potego a se be le monagano wa go
rema dikota tše telele gore a kgone go obelela pheko, gona o be a ka se
hwetše pheko. Ka fao taba ya Mathoma ya go bolela ka moepo wa
gaMohlathi, ke yona e rotošitšego tiragalo yeo ya go rema dikota, yeo e
diragalago lefelong le: mogopolong wa Potego. Ge e le tiragalo ya
Potego ya go itheta ka morago ga go hwetša pheko, yona e direga ka
teng. Thopeng gona ke fao go diragalago ditiragalo tše bohlokwa tša go
nyakwa ga pheko, mola pelong e le moo go diregago tiragalo ya go se
kgotsofatše Potego, ya go boela morago le Mohlampe. Mafelo a a

bohlokwa ka ge mo go ona go tšweletšwa ditiragalo tše bohlokwa tša kanegelokopana ye ya ‘Pheko ya pula’.

Ka boripana go ka phethwa ka gore tikologo e na le dikarolwana tše pedi, e lego nako le felo. Nako le yona e arotšwe ka dikarolwana tše tharo tše di latelago: nako ya ditiragalo, nako ye e itšego le nako ya tša leago. Ge e le felo yona e arotšwe ka mafelo a mabedi, e lego a a ka bonwago ka mahlo le ao a ka akanywago fela.

2.4 KAKARETŠO

Mo kgaolong ye ya bobedi, go filwe kakaretšo ya diteng tša kanegelokopana ya ‘Pheko ya pula’, gwa ba gwa hlalošwa le sererwa sa kanegelokopana yeo, e lego go nyaka le go hwetša pheko ya pula. Ka morago ga moo, go lekotšwe tlhalošo le tirišo ya dielemente tša diteng, e lego baanegwa, ditiragalo, nako le felo.

Seo se gateletšwego fa, ke lenaneo la kamano ya baanegwagolo (mongangišwa le mongangiši), e lego tebanyo, bokgontšhi, bothuši, boganetši le bothušegi. Taba ye bohlokwa yeo e lemogilwego ke gore tebanyo le bokgontšhi bja mongangišwa di kgahlanong le tebanyo le bokgontšhi bja mongangiši. Gape go lemogilwe le gore boganetši bja mongangišwa ke bothuši bja mongangiši mola bothuši bja mongangišwa bjona e le boganetši bja mongangiši.

Mabapi le ditiragalo, go gateletšwe magorwana le diphapantšho tša ona gotee le ditiragalo ka botšona (legoro le lennyane la ditiragalo).

Ge go rungwa go tsinketšwe dikarolwana tše pedi tša tikologo, e lego nako le felo. Seo se gateletšwego ke gore nako e šupa nako yeo ditiragalo di diregago ka yona, mola felo e le lefelo leo ditiragalo tša baanegwa di diragalago gona.

KGAOLO YA BORARO

3.1 THULAGANYO

3.1.1 Matseno

Go hlalošitšwe gore thulaganyo ke ka moo mongwadi a beakanyago ditaba tša sengwalo ge di latelana ka botšona ka maikemišetšo a go tšwetša pele moko wa ditaba.

Bjalo mo nyakišišong ye, thulaganyo e ya go arolwa ka dikarolo tše pedi, e lego thulaganyo I le thulaganyo II. Thulaganyo I e lebane le kgaolo ya boraro, mola thulaganyo II e yo lebantšhwa le kgaolo ya bone.

3.1.2 Thulaganyo I

3.1.3 Tshepedišo ya ditaba

Mo go thulaganyo I dikgopolo tšeo di tlogo hlokomelwa ke tše di latelago:

- Kamano ya mahlakore a thulaganyo
- Moko wa ditaba
- Moakanyetšo
- Thaetlele
- Dikokwane tša thulaganyo
- Kakaretšo

3.1.4 Kamano ya mahlakore a thulaganyo

Go ya ka Lebaka (1999: 62), kamano ye e na le mahlakore a mabedi, e lego le le tsepamego (*'vertical'*) le le le rapamego (*'horizontal'*).

- **Lehlakore le le tsepamego**

Lebaka gona letlakaleng leo la 62 o re lehlakore le, le lebane le ditaba tša diteng le thulaganyo. Ka gona diteng le thulaganyo tša ‘Pheko ya pula’, di tlo bapetšwa gomme gwa lemogwa phapano gare ga matlalo ao a mabedi. Phapano yeo e lebane le dithekniki.

- **Lehlakore le le rapamego**

Lehlakore le lona le lebane le letlalo la thulaganyo fela. Lebaka (1999: 63) o re thekniki ya lehlakore le, e amantšha diphapantšho tša thulaganyo gore go lemogwe ka mo mongwadi a di amantšhitšego gore maikemišetšo a gagwe a tle a bonagale.

Ka boripana, thulaganyo ke go diriša ditaba tša diteng, ka go di hlomagantšha le go tšweletša tebanyo ya mongwadi. Tlhomagantšho ye ke tlhopho ya dithekniki. Groenewald (1993: 6) ge a hlaloša thekniki o re ke ditsejana goba mekgwanakgwana ya go fapana yeo mongwadi a e tšeago ge a hlaloša ditaba tša diteng. Ka fao dithekniki di bohlokwa ge go sekasekwa thulaganyo, ka gore di tšweletša tebanyo ya mongwadi, gape di tšwetša pele moko wa ditaba.

3.1.5 Moko wa ditaba

Mo kgaolong ya pele, go hlalošitšwe gore moko wa ditaba ke molaetša woo mongwadi a ratago go o fa mmadi. Ditaba tše tša moko wa ditaba di yo hlalošwa ka botlalo. Pretorius le Swart (1982: 4), ge ba tšwetša pele kgopolo ye ya moko wa ditaba ba re:

Theme is not the topic of the story but the message which is embedded in it.

Polelo ye e gatelela gore moko wa ditaba o fapana le sererwa. Ka go realo, molaetša o bohlokwa ge go ngwalwa sengwalo, ka gore ke wona woo mongwadi a ngwalago sengwalo ka wona, ebile a rata go o fa mmadi. Knickerbocker le ba bangwe (1985: 10) ba hlaloša bohlokwa bjoo ka go re:

Every good story is shaped by a controlling theme or idea. This controlling theme selects and arranges everything that goes into the story, the characters, the action, the resolution of the conflict and everything else used by the writer to dramatize their total meaning.

Go ya ka tsopolo ye, moko wa ditaba o kgokaganya ditaba ka moka tše di lebanego le thulaganyo gore di sepelelane le molaetša wa mongwadi. Moko wa ditaba wa kanegelokopana ya Maditsi ke bohlokwa bja ditumelo tša setšo goba bja pheko ya pula. Ntle le moko wa ditaba kgopolo ye nngwe yeo e lebanego le thulaganyo ke moakanyetšo.

3.1.6 Moakanyetšo

Groenewald (1993: 15) gammogo le Mojalefa (1994: 63), ba hlaloša moakanyetšo ka go re ke morero. Mojalefa ge a tšwela pele ka tlhalošo yeo ya morero o re ke lenaneotheokanegelo, motheo goba freimi ya lenaneo la patrone ya motheo wa kanegelo. Morero wo go bolelwago ka wona, Mojalefa le Groenewald ga ba o hlaloše bjalo ka ge e le moko wa ditaba (*'theme'*), eupša ba o hlatholla gore ke lenaneo la dikokwane tše di laolago thulaganyo ya sengwalo, gomme ba re o bohlokwa ka ge o laola mohuta wa sengwalo le semelo sa moanegwa. Wona o na le dikokwane tše e ka bago tše tharo goba tše nne, tše o ba rego ye nngwe le ye nngwe e na le mahlakore a mabedi ao go ona go kgethwago le tee, la lebantšhwa le moanegwathwadi yo re itswalanyago le yena, e lego

molwantšhwa. Mahlakore a a laola thulaganyo ya ditaba malebana le semelo sa moanegwa. Ona ke a latelago:

Molwantšhwa ke:

- Motho wa maemo goba wa ka mehla.
- Motho wa bofokodi goba wa go hloka bofokodi.
- Motho wa go kokobetšwa goba wa go se kokobetšwe.
- Motho wa go amogelwa goba wa go se amogelwe.

Go ruma ditaba, Mojalefa (1995: 12) o bontšha phapano ya moakanyetšo le moko wa ditaba. Yena o e laetša ka gore:

Moko wa ditaba o lebane le tebanyo ya mongwadi, mola moakanyetšo o lebane le thulaganyo ya sengwalo.

Ka go realo, ge go sekasekwa semelo sa moanegwathwadi, moakanyetšo wa sengwalo, kudu dintlha tše pedi tša mathomo ka mo godimo, di swanetše go hlokomelwa ka ge go šetše go boletšwe gore ke tšona di laolago semelo sa moanegwa le mohuta wa sengwalo.

Bjale ge go tsinkelwa dikokwane tša moakanyetšo wa kanegelokopana ye ya Maditsi go ka thwe mohuta woo wa sengwalo ke wa boitshwaro, ka gobane o hlaloša maemo a ditaba mo setšhabeng ka gore molwantšhwa ke motho wa maemo, wa go se be le bofokodi. Kanegelokopana ye ga e nape e nepiša boitshwaro ka botlalo ka gobane kokwane ya bobedi ya moakanyetšo, e lego ga a na bofokodi, ga e nepe boitshwaro. Mohuta wo wa kanegelo, Mojalefa (1994: 14) ge a o hlaloša o re o kgalema maitshwaro a mabe, goba o tumiša maitshwaro ao a lokilego setšhabeng. Tabakgolo gona fao o gatelela thuto yeo e lebanego le maitshwaro (maemo) a mabe goba a mabotse setšhabeng. Ditaba tše

tša moakanyetšo di lekotšwe, bjale go tloga fa go yo sekasekwa thaetlele le dikokwane tša thulaganyo.

3.1.7 Thaetlele

Go ya ka Holman (1972: 529) thaetlele ke:

The distinguishing name attached to any written production, a book, a section of a book, a chapter, a SHORT STORY, a poem, etc.

Mosekaseki yo, o gatelela taba ya gore thaetlele ke leina leo puku e tsebegago ka lona. Mojalefa (1995: 14) go tšwa taodišwaneng ya gagwe ya go bitšwa ‘Thaetlele’, o thekga tlhalošo yeo ya Holman, ebile o tšwela pele ka go re thaetlele ke karolo ya sengwalo, eupša e sego leina fela la sona. Tlhalošo ye, e gatelela taba ya gore thaetlele ga e reele sengwalo leina fela, gape e ka ba seripa sa sengwalo goba hlathollo ya sona. Ge a tšwela pele o tiiša kgopolo yeo ka go re dithaetlele ke maikemišetšo a dipego tše di itšego ka gobane di fela di tlaletšwa sengwalong. Ke ka fao a rego thaetlele e na le modiro wa tlhagišo (*‘presentational functions’*). Ka gona thaetlele e bohlokwa ka ge e na le khuetšo godimo ga sengwalo, gape e lebane le (a) diteng, (b) le moko wa ditaba/thulaganyo.

- **Bohlokwa bja thaetlele**

Lekganyane (1997: 57) o tšweletša bohlokwa bjoo ka go re sengwalo se swanetše go laolwa ke maikemišetšo a mongwadi ka go bea goba go fa sengwalo seo leina. Ge a tšwela pele gona letlakaleng leo o re dithaetlele ka moka tša sengwalo sefe kapa sefe, di bohlokwa ka gore ke karolo ya sengwalo. Se se šupa gore go na le tswalano magareng ga thaetlele le sengwalo. Tswalano yeo e gatelelwa ke Wilsmore (1987: 407) ge a re:

... titles normally assume dual role: interpretative and naming. In either role titles can be essential to the existence and proper reading of the literary work. We use a title in its role as a name referring to a literary work by its means.

Yena o gatelela meholo ye mebedi ya thaetlele ('*dual role*'), e lego go hlatholla ('*interpretative*') le go reela leina ('*naming*'). Go tšwela pele, Mojalefa (1997: 92) o hlaloša ka fao thaetlele sengwalong le leinakgwebo setšweletšong di dirišwago ke Wilsmore, gomme o re bobedi di laetša setšo seo se swanetšego go šupša gore se kgone go lemogwa. Ke ka fao a rego setšweletšwa le sengwalo di swanetše go fiwa thaetlele goba leinakgwebo, leo le swanetšego go dirišwa ke beng ba lona fela. Ditaba tšeo ka moka tša tshwantšho ya thaetlele le leinakgwebo, di gatelela bohlokwa bja thaetlele sengwalong. Go tiiša taba yeo Simpson le Weiner (1989: 155), ba bolela gore mohola wa thaetlele ke go hlaloša sererwa le diteng tša sengwalo. Lazarus le Smith (1983: 293) bona ba akaretša ka go fa meholo ye mehlano ya thaetlele, e lego:

- Go hlola kgogedi.
- Go tšweletša sererwa mo sengwalong.
- Go laetša moko wa ditaba.
- Go phagamiša maikutlo a mongwadi.
- Go tšwelela bjalo ka leina leo le tlogo dula le gopolwa (bonagala).

Ka kakaretšo go ka thwe thaetlele ya sengwalo e bohlokwa kudu ka lebaka la gore mongwadi o kgona go tšweletša tebanyo ya gagwe ka yona. Gape ke seripa sa sengwalo ebile e na le khuetšo godimo ga tlhalošo ya sengwalo. Ke go re e na le modiro wa tlhagišo, wa go hlahla, bjalobjalo.

- **Mehuta ya dithaetlele**

Go na le basekaseki ba babedi bao ba hlophago dithaetlele go ya ka mehuta ya tšona. Bona ke Fowler le Mojalefa. Ka go realo go ra gore go na le dihlopho tše pedi tša dithaetlele. Ya mathomo ke ya Fowler (1982: 96), gomme yena o bolela ka mehuta ye mehlano ya dithaetlele, e lego:

- Dithaetlele tša mokgwa wa Victoria tša direto tše kopana :
Tšona di šomišwa nageng ya Victoria gomme di lebane le direto tše kopana.
- Tša sererwa:
Tšona di lebane le sererwa mo sengwalong. Mohlala, *Nonyana ya Tokologo* ka Kekana (1984).
- Tša moko wa ditaba :
Tšona di lebane le moko wa ditaba mo pukung. Mohlala, *Letsogo la molao* ka Mphahlele (1984).
- Tša tsopolo ya ka gare (kudu mothaladi wa mathomo, mothaladi wa tlhabeletšo goba wa sekafokokgopolo):
Mohlala, *Lesiba la bokgomo* ka Tseke (1982).
- Tša sekatšhišinyo ('symbolic suggestion'):
Mohuta wo wa thaetlele ke woo o sedimošago babadi ka seo ba se hwetšago ka gare ga puku. Mohlala, *Seswai sa ditabana todi* ka Ngoepe (1980).

Mohuta wa bobedi ke wa Mojalefa (1995: 15-16), mme yena o hlopha mehuta yeo ka tsela ye:

- Thaetlele
Ka thaetlele o šupa thaetlele ya kgoboketšo goba puku. Mohlala, *Megokgo ya Bjoko* ka Matsepe (1969).
- Thaetlelenyana ('subtitle')

Mohutana wo o re e tlaleletša thaetlele. Mohlala, sereto sa *Polokong* ka Ratlabala (1968).

- Katološothaetlele

Katološothaetlele e hlaloša matseno. Mohlala, kgoboketšo ya direto tša Lekgothoane ka Van Warmelo (1937).

- Tlaleletšotlhalošo

Wo ke mohuta wa thaetlele woo a o bitšago tlhalošokanegelo. Mohlala, *Leduleputswa* ka Phorohlo Mamogobo (1953).

- Tlaleletšothaetlele

Ke mohuta wa sereto woo mongwadi a alago tlhalošo ya ditaba tšeo di sego tša lebane thwi le sereto. Mohlala, *Seemole a Engelane* ka Matlala (1953).

Go tla hlokomelwa gore dithaetlele di ka arolwa ka dikarolo tše pedi, e lego karoganyo ya Fowler le Mojalefa. Dikaroganyo tše, ka moka ga tšona di bohlokwa, ka gobane di thuša go hlopha mehuta ya dingwalo. Malebana le Fowler, ‘Pheko ya pula’ e wela mo mehuteng ye mebedi, e lego mohuta wa dithaetlele tša sererwa, le mohuta wa tša sekatšhišinyo. ‘Pheko ya pula’ e lebane le sererwa ka gobane thaetlele ya kanegelokopana ye, ke yona sererwa sa yona. Gapegape ‘Pheko ya pula’ e lebane le mohuta wa dithaetlele tša sekatšhišinyo ka gobane thaetlele ye, ‘Pheko ya pula’, e sedimoša babadi ka diteng tša kanegelokopana ye. Ke gore ka thaetlele ye mmadi o tseba seo se rerwago ka gare ga kanegelokopana.

Mo tlhophong ya Mojalefa, ‘Pheko ya pula’, e wela mo mohuteng wa thaetlelenyana, ka gobane ke leina la ye nngwe ya dikanegelokopana tša dikgoboketšo tša dikanegelokopana tša Maditsi, e sego leina la kgoboketšo ya dikanegelokopana tšeo.

Ka go realo, go bohlokwa go lemoga gore thaetlele ya puku e wela mohuteng ofe wa dithaetlele, go thuša go sekaseka sengwalo. Thaetlele e ka dirišwa bjalo ka thekniki go tšwetša pele maikemišetšo a mongwadi.

3.2 DIKOKWANE TŠA THULAGANYO

Ge go sekasekwa thulaganyo ya padi, papadi goba kanegelokopana, Barnett le ba bangwe (1960: 69), le Heese le Lawton (1988: 116), ba re go swanetše go hlopšha thulaganyo ka dikokwane tše tlhano, e lego:

- *Exposition*
- *Complication*
- *Climax*
- *Reversal*
- *Denouement*

Ka lehlakoreng le lengwe, Groenewald (1993: 18-19) le Mojalefa (1995: 19), bona ba hlopha thulaganyo ka dikokwane tše nne, tšeo ba rego ke:

- Kalotaba (*Exposition*)
- Tšwetšopele (*Development*)
- Sehloa (*Climax*)
- Tlemollo ya lehuto (*Denouement*)

Phapano ditlhophong tše e tšwelela kokwaneng ya sehloa, yeo boBarnet ba e arotšego ka dikarolwana tše pedi, e lego ‘*climax*’ le ‘*reversal*’, tšeo Mojalefa le Groenewald ba di swaragantšhago go ba kokwane e tee, ya sehloa. Ke ka lebaka leo boBarnet ba nago le dikokwane tše tlhano mola boGroenewald ba na le tše nne. Tshekatsheko ya ‘Pheko ya pula’, e ya go nyakišišwa go ya ka fao boGroenewald ba hlalošago dikokwane tša thulaganyo ka gona.

3.2.1 Kalotaba

Baldick (1990: 78) ge a hlaloša kgopolo ye, kalotaba, o re ke:

The opening part of a play or story, in which we are introduced to the characters and their situation, often by reference to preceding events.

Seo Baldick a se bolelago ke gore kalotaba ke matseno a ditaba, ao a utolletlago babadi baanegwa le tšeo ba di dirago. Go thekga kgopolo ye, Brooks le ba bangwe (1975: 17) bona ba re:

Exposition refers to such elements as to inform the reader of the facts necessary to understand the plot, for instance, facts of time, persons, the preliminary condition of affairs, and what will be at stake in the basic motivation impelling the plot.

Se sengwe se bohlokwa seo basekaseki ba ba se bolelago mabapi le kalotaba, ke gore mo go yona go swanetše go tšweletšwa nako, ka ge e le ye nngwe ya dielemente tše bohlokwa tša yona. Groenewald (1993: 19), o tlaleletša taba yeo ka go hlaloša elemente ya bone ya kalotaba ka go re:

Kalotaba e hlaloša boemo bja ditaba. Gona moo mongwadi o bolela se se hlolago maatlakgogedi. Ditaba tša kalotaba di lebane le dielemente tša kanegelo, e lego baanegwa, ditiragalo nako le felo.

Groenewald o gatelela gore mo go kalotaba ke mo go swanetšego go tšweletšwa maatlakgogedi le dielemente tša kanegelo. Dielemente tše di bohlokwa. Mojalefa (1995: 19) o re ge go alwa ditaba, sa mathomo

mongwadi o swanetše go di utollela mmadi, sa bobedi a rotoše gape le mathomo a thulano, mathomo a ditiragalo, bjalobjalo. Ge a tšwela pele gona letlakaleng leo o re mohola wa kalotaba ke go fapantšha ditaba tša sengwalo le tšeo e sego tša sengwalo, ke go re tšeo e lego tša diteng gore di lebane le moko wa ditaba. Gomme ge a ruma, o bontšha moo kalotaba e thomago le mo e felelago gona. O re:

Kalotaba e thoma mathomong a sengwalo ya felela mo go thomago thulano. Thulano ya mathomo yeo e lebanego le seo e lego molaetša wa mongwadi, ke mafelelo a kalotaba.

Go ya ka kgopolo ye e tsopotšwego ka godimo go tloga go le pepeneng gore kalotaba e thoma mo go thomago sengwalo ya felela mo go thomago thulano.

Ge go rungwa go ka thwe kalotaba ke matseno a sengwalo ao a tšweletšago dielemente tše nne tša thulaganyo le thulano yeo e godišago maatlakgogedi.

3.2.1.1 Thulano

Kgopolo ye, thulano, e hlalošwa ke Serudu (1989: 48-49) ka go re:

Ke kgakgano ye e bago gona gare ga baanegwa papading, pading goba mo go kanegelokopana. E ka ba gare ga baanegwa ba babedi goba dihlopha tša baanegwa. Gape thulano e ka ba gare ga moanegwa le tikologo ya gagwe.

Taba ye bohlokwa ye e tšwelelago mo ke ya go se kwane fao go bago gona magareng ga baanegwa goba moanegwa le tikologo ya gagwe. Yelland le ba bangwe (1950:49) ba tšwetša pele kgopolo ya Serudu ka

gore thulano e na le mahlakore a mabedi, e lego le le botse le le lebe. Go gatelela seo ba re:

In its most elementary form this conflict is between good and evil, as represented by the hero and the villain. In subtler forms it occurs between the hero and the fate, the hero and society or convection or simply, the hero and some defect in his own character.

Borateori ba ba gatelela kgopolo ya gore thulano e magareng ga botse le bobbe. Botse bjoo bo emelwa ke mogale, mola bobbe bo emelwa ke motho wa go se loke. Ka lehlakoreng le lengwe Mampho (1999: 45) o tšwetša pele kgopolo yeo ya Serudu le boYelland ka gore thulano ke ntwaga goba phapano magareng ga baanegwa goba dilo, goba moanegwa ka boyena. Ntlha ye bohlokwa yeo e bolelwago ke Mampho ke gore thulano ga e be magareng ga batho le dilo fela, eupša le go moanegwa ka boyena e ba gona. Se se šupa gore go na le mehuta ya thulano. Prince (1987: 15) o hlaloša mehuta yeo ka go re:

The struggle in which the actors are engaged. The latter can fight against fate or destiny, against their social or physical environment, or against one another (external conflict), and they can fight against themselves (internal or inner conflict).

Setsopolwa se, se tšweletša mehuta ye mebedi ya thulano, e lego ya ka ntle ('*external conflict*') le ya ka gare ('*internal conflict*'). Serudu (1992: 49) o fa phapano ya mehuta yeo, o re:

Ge moanegwa a elwa le dikgopolo tša gagwe, gona re re o na le thulano ya ka gare. Thulanontle

yona e šupa phaphano ya pepeneneng gare ga baanegwa mo pading, papading goba kanegelongkopana. E ka ba go gebelana ka matswele, go rogana goba go hlabana ka marumo.

Se bohlokwa ke gore thulanogare e lebane le kgakgano yeo e bonalago magareng ga moanegwa le dikgopolo tša gagwe (maikutlo a gagwe), mola thulanontle yona e lebane le go se kwane magareng ga moanegwa le baanegwa ba bangwe goba tikologo ya gagwe. Ka fao thulano e bohlokwa ka gore e fa mmadi kgahlego ya go bala go iša pele le maatlakgogedi, gomme taba yeo e tiišwa ke Holman (1972: 118) ge a re thulano ke:

The struggle which grows out of the interplay of the two opposing forces in a plot. It is conflict which provides the elements of interest and suspense in any form of fiction, whether it be a DRAMA, a NOVEL, or a SHORT STORY. At least one of the opposing forces is usually a person, or, if an animal or inanimate object, is treated as though it were a person.

Le ge Holman a thekga ditlhalošo tša borateori ba ba bangwe, yena o gatelela kgopolo ya gore thulano e thuša go tšweletša maatlakgogedi.

3.2.1.2 Maatlakgogedi

Lereo le, maatlakgogedi, Yelland le ba bangwe (1950: 184) ba le hlaloša ka go re ke:

The plot element that keeps the reader or audience in doubt or in a state of expectancy as

to the outcome of the situation or of the whole story. It is part of the stock- in- trade of the novelist... to keep the reader on tenderhooks.

Mantšu a a laetša taba ya gore maatlakgogedi ke karolo ya thulaganyo ya ditaba tša sengwalo gore mongwadi a be le phišego ya go tseba moo ditaba di yogo felela gona. Phišego yeo e dira gore mmadi a bale sengwalo go fihla mafelelong a sona. Gray (1984: 159) o tšwetša pele tlhalošo yeo ka go fa mohlala wa kgogedi a rego o gapeletša babadi go duma go tseba seo se tlogo diragala, gomme ba gakgamatšwe ke ditiragalo tše mpsha. Cohen (1973: 197) yena o thekga Gray ka gore o bona kgogedi e le setlabelelo seo ka sona mongwadi a bontšhago phišegotsebo ya babadi go seo se hlagelago baanegwa. Ge e le Groenewald (1993: 16-17) o tlaleletša dikgopolo tša borateori bao, ka go fa mahlakore a mabedi a maatlakgogedi, ao a rego la mathomo le lebane le tše mmadi a di tsebago (di lebane le serewa le diteng), la bobedi le lebane le tše mmadi a sa di tsebago (di lebane le moko wa ditaba le thulaganyo). Seo se utologago mo ke gore ka kgogedi phišego ya mmadi e a tamollwa, ya hlohlolwa ka go bjala moya wa go rata go tseba pheletšo ya tiragalo yeo mmadi a bego a sa e tsebe. Bjalo ka ge kgogedi e le karolo ya thulaganyo, bjale go yo lekolwa dikokwane tša thulaganyo.

3.2.1.3 Dielemente tša kalotaba

Go ya ka Mojalefa (1995: 11) dielemente tše nne tša kalotaba ke:

- Baanegwa
- Ditiragalo
- Nako
- Felo

Dikarolwana tše tša thulaganyo di tlo hlalošwa go ya ka go latelana ga tšona go thongwa ka ya mathomo, e lego baanegwa.

3.2.1.4 Baanegwa

Mojalefa (1995: 11) ge a hlaloša baanegwa o re go na le phapano magareng ga baanegwa ba diteng le ba thulaganyo ka ge ba thulaganyo bona ba fiwa mediro. Ge a tšwela pele, o ba arola ka dihlopha tše pedi, tše a rego ke:

- Baanegwathwadi
- Baanegwathuši
- **Baanegwathwadi**

Serudu (1989: 33) yena ge a hlaloša moanegwathwadi o re ke:

Mogale goba mogaleadi wa padi, kanegelokopana goba papadi. Mahlo a diphedi ka moka a tsepeletše meragelo ya gagwe mo pading goba kanegelokopaneng. Ke yena yoo a utswago pelo ya mmadi. Ditiro tša gagwe e ka ba tše botse goba tše mpe.

Seo se bolelwago ke Serudu ke gore moanegwathwadi ke motho yo bohlokwa sengwalong ka ge ditaba tša sengwalo di theilwe godimo ga gagwe. Mojalefa (1997: 3) o tlaleletša kgopolo yeo ya Serudu ya moanegwathwadi ka go bolela ka baanegwathwadi ba bararo bao a ba bitšago molwantšhwa, molwantšhi le mohlohleletši. Baanegwathwadi ba bararo bao ba tlo fapantšhwa go ya ka mediro ya bona.

▪ **Molwantšhwa**

Prince (1987: 78), Shole (1988: 22) le Mojalefa (1997: 14) ba hlaloša molwantšhwa ka go re ke moanegwa yo mogolo yoo kanegelo e theilwego godimo ga gagwe. Ka go realo go ka thwe ke moanegwa yo bohlokwa. Beckson le Ganz (1975: 217) ba tšweletša bohlokwa bja moanegwa yoo ka go re ke mogale (‘ hero ’) wa kanegelo goba wa terama. Go tšwela pele Serudu (1989: 32) o re ditaba ka moka tša kanegelo di mabapi le yena go tloga mathomong go fihla mafelelong a kanegelo. Go tiiša seo o re:

Ke yena yoo a rwelego mathata le maima.
Ditiragalo ka moka di lebišitšwe go yena. Ke
yena yoo a tanyago šedi ya mmadi ka meragelo
ya gagwe. Mabakeng a mangwe o šitwa go fihlela
dinepo tša gagwe ka baka la mafokodi a nama.

Go tlaleletša kgopolo yeo ya Serudu, Mojalefa (1997: 14) o re moanegwa yoo a ka lwantšhetšwa go loka goba go se loke. Se se utolla gore molwantšhwa ka mehla e ka se be motho wa go loka, ka nako tše dingwe e ka ba motho wa go se loke.

▪ **Molwantšhi**

Prince (1987: 6) o re molwantšhi ke moanegwa yo mogolo yoo a lwantšhago molwantšhwa. Go tlaleletša polelo yeo, Mojalefa (1997: 14) o re a ka mo lwantšhetša bobo goba botse. Taba yeo e thekgwa ke Lazarus le Smith (1983: 17) ge ba re:

Antagonist is the chief negative character in a plot, the one who opposes the protagonist.

Bona ba gatelela gore molwantšhi ke moanegwa yo a sa lokago. Ke ka lebaka leo Baldick (1990: 10-11) a tlaleletšago taba yeo ka gore ke molotšana ('*villain*') yo a thulanago le mogale ('*hero*') goba mogaleadi ('*heroine*') mo kanegelong. Ge a tšwela pele gona letlakaleng leo o re ga se gore molwantšhi ka mehla ke motho wa go se loke, o re o laolwa ke mabaka a bolwantšhi nako tše dingwe e ka ba motho wa go loka.

Taba ye, e rungwa ka gore molwantšhi o lwantšhetša molwantšhwa mediro ya gagwe ye mebotse goba ye mebe.

Mohlohleletši

Pretorius le Swart (1983: 24) ba re mohlohleletši ke :

... the character who stands between the two extremes... He/she acts as a kind or catalyst between the positive and the negative poles.

Serudu (1989: 33) le Mojalefa (1996: 15) ba tšwetša taba yeo pele ka go re mohlohleletši ke moanegwa yoo a bešeletšago pitša ya mpherefere gore molwantšhwa le molwantšhi ba thulane. Go realo go ra gore moanegwa yo o lebane le thulano le tlemollo ya lehuto. Baldick (1980: 14-15) o re ge go hlalošwa moanegwa go ka thwe a se bitšwe ('*persony*'). Go ka ba kaone gore a bitšwe ('*akteur*') ka gobane baanegwa ba thulaganyo ba emela diswantšho ('*symbols*').

- **Baanegwathuši (Baanegwatlaleletši)**

Serudu (1989: 33) o hlaloša moanegwathuši ka go re:

Ke moanegwa yoo a kgathago tema ye nnyane mo pukung. O thuša go bontšha ditiro tša mogale

goba mogaleadi. A ka tšwelela mo le mola goba a tlogelwa pele taba e fihla mafelelong.

Thokoane (1995: 101) o tlaleletša taba yeo ya Serudu ka gore baanegwatlaleletši, e lego bona baanegwathuši ke baanegwa bao ba tlaleletšago baanegwathwadi. Ka go realo ba bohlokwa ka gore ba thuša baanegwathwadi go tšweletša dimelo tša bona. Mojalefa (1994: 10) o thekga polelo yeo ya Thokoane ka go re baanegwa ba ba na le tebanyo ya baanegwathwadi. Ke go re ba thuša go hlaloša le go godiša semelo sa moanegwathwadi. Ke bona bao ba tlaleletšago kgolo le mediro ya moanegwathwadi. Se se šupa gore bjalo ka baanegwathwadi, ba fiwa ditiro tše di fapanego. Ke ka fao Groenewald (1993: 19-20) a akaretšago mediro yeo ya bona ya go fapana ka tsela ye:

- Go hlaloša semelo sa moanegwathwadi.
- Go tiišetša goba go šitlela tlemollo ya lehuto.
- Go tswalanya mmadi le moanegwathwadi (molwantšhwa).
- Go godiša maatlakgogedi.
- Go hlaloša tlemollo ya lehuto.

Mediro ye go tlo bolelwa kudu ka yona ge bjale e lebantšwe thwi le kanegelokopana ya 'Pheko ya pula'.

3.2.1.5 Ditiragalo

Ditiragalo tša kalotaba di ba le mešomo ge di lebane le letlalo la thulaganyo. Se se ra gore di fetoga diswantšho. Ke ka lebaka leo Mojalefa (1995: 21) a tlaleletšago kgopolo yeo ka go re ditiragalo tša thulaganyo, di dirišwa bjalo ka diswantšho tšeo di swantšhago bophelo ka botlalo. Ge a tšwela pele gona letlakaleng leo o re ke go re ditiragalo tšeo di swantšha mahlakore a mabedi, e lego:

- La go loka.
- La go se loke.

Ka gona go lemogwa gore ditiragalo tša thulaganyo ke tša go thulantšha ditiragalo tša molwantšhwa le tša molwantšhi mabapi le go loka goba go se loke ga bona. Taba ye, e lemoša mmadi thulano ya baanegwa. Ka go realo go ka thwe thulano e dira gore moko wa ditaba o tšweletšwe.

3.2.1.6 Tikologo

Go hlalošitšwe gore tikologo e akaretša dikgopolo tše: nako le felo. Gomme tšona di fiwa mešomo ge di lebane le thulaganyo.

- **Nako**

Thokoane (1995: 102) o re nako ye ke yeo ditiragalo di diregago ka yona. Ge a tšwela pele o re e emela seswantšho mo go thulaganyo, bjalo ka mosegare ge o emela go loka gomme bošego bo emela go se loke. Go tlaleletša kgopolo yeo Mojalefa (1995: 23) o fapantšha nako ya diteng le ya thulaganyo ka gore ya thulaganyo e fiwa mošomo wa go bopa atmosfere gore e be seswantšho. Greoenewald (1993: 21) o gatelela phapano yeo ka gore dinako tše ge di bapetšwa, seo se lemogwago ke kelo ya nako. Se se ra gore nako ya diteng e fela ka pela, mola ya thulaganyo e diegišwa. Go ya ka Mojalefa (1997: 16) nako e ka arolwa ka dikarolo tše tharo, tše di latelago:

- Nako ya tshwanelo.
- Nako ya atmosfere.
- Nako ya seswantšho/seka.

Dinako tšeo di yo hlalošwa pele, mme morago tša lekolwa ge di lebane le kanegelokopana ya Maditsi.

- **Nako ya tshwanelo**

Mojalefa (1997: 16) o re nako ye ke ya tlhago yeo e lego tshwanelo gore e be gona sengwalong, ka ge a re e laetša baanegwa le ditiro tša bona. Mohlala wa nako yeo ke bošego.

- **Nako ya atmosfere**

Holman (1972: 47) nako yeo o re ke:

The emotional aura which the work bears and which establishes the reader's expectations and attitudes.

Kgopolo ye, e gatelela taba ya go tšweletša maikutlo a mmadi, gomme e tlaleletšwa ke Mojalefa (1997: 16) ge a re nako yeo ke ya poifo le letšhogo. Ke go re ye e tšhošago.

- **Nako ya seswantšho/seka**

Go ya ka Mojalefa (1997: 16) wo ke mohuta wa nako woo o swantšhago mahlakore a mabedi, e lego bobbe le botse. Ge a tšwela pele gona letlakaleng leo o re gantši bošego bo emela bobbe mola mosegare o emela botse.

- **Felo**

Magapa (1997:86) o re go no swana le nako, felo le yona e arotšwe ka dikarolo tše tharo. Tšona ke tše di latelago:

- Lefelo la tshwanelo.
- Lefelo la atmosfere.
- Lefelo la seswantšho.

Mafelo ao le ona a tlo hlalošwa pele, mme morago a dirišwa ge a lebane le kanegelokopana ya 'Pheko ya pula'.

- **Lefelo la tshwanelo**

Yelland le ba bangwe (1983: 14) ba hlaloša lefelo le ka gore ke:

The actual place in which the story is enacted.

Lefelo le ke lefelo la nnete leo ditiragalo di diregago go lona. Mojalefa (1997: 17) o tlaleletša kgopolo yeo ka go re mafelo ao a swanetše go ba gona sengwalong ka ge a bonagatša baanegwa le ditiro tša bona le yona nako yeo ba bonagalago ka yona. Ona ke a bjalo ka lešokeng, kgolegong, bjalobjalo.

- **Lefelo la atmosfere**

Cohen (1973: 175) o re lefelo le:

... is the mood or moods of a literary work created by the description of settings, by actions and words of characters, by one of an author or words or the voice through which he speaks.

Fa go gatelelwa maikutlo a mongwadi ao a tšweletšwago ke ditiro tša baanegwa. Ke ka fao Mojalefa (1997: 17) a rego lefelo la atmosfere ke leo le hlolago gore go be le maikutlo; ke go re ke mafelo ao a ka bago a go tšhoša, a lethabo, a manyami, a mašoro, bjalobjalo, ao a lebanego le khuduego ya mmadi.

▪ Lefelo la seswantšho/seka

Go ya ka Maila (1997: 105) mafelo ao ke ao a swantšhago ditiragalo tšeo di diregago go ona. Ditiragalo tše e ka ba tše mpe goba tše botse tšeo di dirwago ke baanegwa. Lekganyane (1997: 85) o tiišetša seo ka gore mongwadi wa paditseka o šomiša sethokgwa bjalo ka seka sa kotsi. Ka go realo, mafelo a a emela ditiragalo tše di itšego ge a tšwelela mo sengwalong go swana le lešokeng la diphoofolo, hoteleng, khefing, bjalobjalo.

Ka boripana, tikologo e arotšwe ka dikarolwana tša nako le lefelo, tšeo le tšona ye nngwe le ye nngwe ya tšona e arotšwego ka dikarolwana tše tharo. Dikarolwana tša nako ke tše di latelago: nako ya tshwanelo, nako ya atmosfere le nako ya seswantšho/seka. Ge e le tša felo ke tše di latelago: lefelo la tshwanelo, lefelo la atmosfere le la seswantšho/seka. Dikarolwana tše di na le mešomo ge di lebane le thulaganyo.

3.2.2 Tšwetšopele

Cohen (1973: 180) le Mojalefa (1993: 21) ba re tšwetšopele e lebane le go direga le go rarana ga ditaba. Mojalefa ge a tšwela pele gona letlakaleng leo, o re ke moo ditaba tšela tša go tšweletšwa mo go kalotaba bjale di tšwetšwago pele. Ditaba tše ge di tšwetšwa pele di ba le moo di thomago le mo di felelago. Abrams (1993: 161) o tiiša seo ka go re:

The rising action (a section that Aristotle had called complication) begins, after the opening scene and exposition.

Abrams o kgonthišiša gore tšwetšopele e latela kalotaba. Go tlaleletša kgopolo yeo Mojalefa (1997: 17) o re e thoma mola kalotaba ya go felela gona ya felela mo go felelago ka thulano ya pele ga ya mafelelo. Go

tlaleletša tlhalošo ya Mojalefa, Groenewald (1993: 21) o hlatholla mošomo wa tšwetšopele. O re:

... e na le modiro wa go godiša maatlakgogedi.
Ka tsela yeo moko wa ditaba o tšwetšwa pele.
Polelo e lebane le dielemente tša kanegelo:
baanegwa, ditiragalo, nako le felo.

Tsopolo ye e gatelela gore tšwetšopele e lebane le go godiša maatlakgogedi gore moko wa ditaba o tle o bonale gabotse, taba ye go ka thwego ke thulaganyo ya ditaba ka tsela ya thekniki. Ka go realo thekniki ke kokwanekgolo ya tšwetšopele.

- **Thekniki**

Mojalefa (1995: 128) ge a hlaloša thekniki o re ke seo mongwadi a se bolelago ka go ngwala, le ka go se ngwala (*‘the medium is the message’*). Go tlaleletša kgopolo ye, Cohen (1973: 9) o hlaloša bohlokwa bja thekniki ka go re:

You need to recognize how an author presents his emotions or ideas and creates characters. The word how refers to the writer’s technique, the numerous methods and devices he may use to shape his material.

Rateori yo, o gatelela gore ka thekniki mmadi o kgona go lemoga ka moo mongwadi a tšweletšago maikutlo le dikakanyo tša gagwe ka gona, gape le ka moo a bopago baanegwa ba gagwe ka gona. Ge a tšwela pele gona letlakaleng leo, o thekga kgopolo yeo ka go tsopola Mark Scorer go tšwa taodišwaneng ya gagwe ya go bitšwa *‘Technique as Discovery’* letlakaleng la 9 ge a re:

Technique is the only means (an author) has of discovering, explaining, developing his subject, of conveying its meaning, and finally, of evaluating it.

Yena o šitlela gore thekniki ke mokgwa wo mongwadi a kgonago go nyakišiša, go utolla le go tšwetša pele tlhalošo ya taba yeo e rerwago ka go e hlaloša le go e sekaseka. Groenewald (1993: 17) ge a hlaloša kgopolo yeo go tšwela pele o re thekniki ke mokgwa woo mongwadi a tšwetšago moko wa ditaba pele ka wona. Ge a tšwela pele gona letlakaleng leo o re e na le mediro ye mebedi, e lego go gatelela, go godiša, go tiiša kgopolo ye e itšego, le go lebantšha kgopolo yeo le moko wa ditaba.

Go ruma ditaba mongwadi a ka šomiša dithekniki tše di itšego go tšwetša pele molaetša wa gagwe. Dithekniki tšeo di ya go lekolwa ge go sekasekwa dikokwane tša thulaganyo ya kanegelokopana ya Maditsi.

3.2.3 Sehloa

Go ya ka Mampho (1999: 48), mo karolwaneng ye, mathata ao a thomilego go tšwetšopele ya kanegelo ya sengwalo a a gola, gomme a fihla seemong seo se bitšwago sehloa. Kgopolo ye ya sehloa, Cohen (1973: 69), boBrooks (1975 :8) le Masola le ba ba bangwe (1993: 81) ba e hlaloša gore ke karolo ya thulaganyo mo ditiragalo di gagamalago gona, gomme di ka se sa kgona go boela morago mo di thomilego. Se se šupa gore karolo ye ya kanegelo, ke moo kgakgano e fihlago magomong. Wales (1989: 67) le Shipley (1997: 51) ba tlaleletša polelo yeo ka go re ke mafelelo a tšwetšopele. Ke go re ke fao dithulano tšeo di bego di hlatloga ka go latelana di fihlago ntlhorwaneng, seremong goba mafelelong, fao go bago le tharollo ya bothata. Yelland le ba bangwe (1950: 30) ba thekga Wales le Shipley ka go re sehloa ke:

The arrangement of words, phrases, ideas or incidents so that they rise on a ladder step by step to a critical or decisive point... the decisive moment or the turning point in a plot.

Mo tsopolong ye, go tiišwa gore pele ditaba di ka fihla magomong a tšona, di beakanywa pele kgato ka kgato goba ka go latelana. Gomme gona fao go ya ka Donnell le ba bangwe (1979: 548) ke moo molantšhwa le molwantšhi ba tšeago sephetho gona. Ge ba iša pele ba re taba ya go tšea sephetho ga baanegwagolo e ka hlalošwa ka tsela ye:

The climax takes place where the reader experiences the greatest emotional response to a character's problem, when the situation is such that the conflict must be resolved one way or another or when the main character starts to take a decisive action to end the conflict.

Kgopolo ye e tiiša gore mo go sehloa (a) ke moo mmadi a bago le khuduego ye kgolo ya go bona mathata a moanegwa, (b) le ka fao thulano e ka fedišwago ka gona; gomme ka letsogong le lengwe, (c) moanegwa le yena o lwa le bothata bja go hwetša tsela yeo a ka fedišago phapano yeo ka gona. Ke ka fao Serudu (1980: 161) a rumago kgopolo ye ka go re:

Magomo a kgakgano, ke magato a khuduego ye kgolo moo seemo sa ditaba se fihlago ntlhorwaneng, ge e le thapo go ka thwego e ngangilwe ka moo e lego gore e a kgaoga. Ke mafelelo a ngangego; le legato la go tšea maikemišetšo. Ke gona moo go bago phetogo bophelong le dikgahlanong tša baanegwa.

Ge go lekodišišwa dipolelo tša basekaseki ba, go lemogwa gore ka moka ga bona, ba gatelela taba e tee ya gore sehloa ke magomo a dikgakgano goba dikgohlano. Ka go realo go ka thwe ke moo go felelago maatlakgogedi.

3.2.4 Tlemollo ya lehuto

Mampho (1999: 49) o re kgopolo ye, tlemollo ya lehuto, ke karolo ya mafelelo moo ditaba di yago mafelelong mo kanegelong. Ke go re ke fao bothata bo rarologago gona. Altenbernd le ba bangwe (1966: 24) ba tiiša seo se bolelwago ke Mampho ka go re ke moo ditaba di felelago gona. Tlhalošo ya boAltenbernd e thekgwa ke Fowler (1991: 58) ge a re:

Denouement denotes the neat end of a plot, the final resolution of all conflicts in a play, the tying up of loose ends, usually in the last act or even scene.

Fowler o ra gore tlemollo ya lehuto ke mafelelo a thulaganyo goba a dikgakgano. Ge e le Mojalefa (1997: 19) yena o nepiša tlemollohuto ka go re ke:

...mafelelong a ditaba tšeo di bego di kgatlampana. Bothata bjola bo bego bo tsošitše hlogo, bjale bo ahlotšwe. Ke moo tlemollahuto e tiišetšago tekanyetšo ya go ba gare ga kalotaba le mafelelo a ditaba.

3.2 KAKARETŠO

Mo kgaolong ye, dikgopolo ka moka tšeo di lebanego le thulaganyo ya I, bjalo ka kamano ya mahlakore a thulaganyo, moko wa ditaba,

moakanyetšo, thaetlele le dikokwane tše nne tša thulaganyo, e lego kalotaba, tšwetšopele, sehloa le tlemollo ya lehuto di hlalošitšwe.

Mabapi le kamano ya mahlakore a thulaganyo go lemogilwe phapano magareng ga mahlakore ao a mabedi ka ge lehlakore le le tsepamego go thwe le lebane le ditaba tša diteng le thulagayo, mola le le rapamego le lebane le letlalo la thulaganyo fela. Gape go lemogilwe le gore moko wa ditaba o fapana le sererwa ka gobane sererwa se tlemaganya ditaba tša diteng gore e be kgopana e tee mola moko wa ditaba wona o swaraganya dithekniki tša thulaganyo gore di lebane. Moakanyetšo o boletšwe ge bohlokwa bja wona e le go laola mohuta wa sengwalo le semelo sa moanegwa, mola thaetlele e hlalošitšwe ka gore mongwadi o kgona go tšweletša tebanyo ya gagwe ka yona. Malebana le mehuta ya dithaetlele go hlokometšwe dikarolo tše pedi, e lego ya Fowler le ya Mojalefa. Dikaroganyo tšeo mohola wa tšona ke go thuša go hlopha mehuta ya dingwalo.

Ge go tsinkelwa kalotaba go gateletšwe gore ke matseno a sengwalo, ao a tšweletšago dielemente tše nne tša thulaganyo, e lego baanegwa, ditiragalo, nako le felo, gammogo le thulano yeo e godišago maatlakgogedi. Baanegwa ba hlalošitšwe ge ba arotšwe ka mehuta ye mebedi, e lego baanegwathwadi le baanegwathuši. Baanegwathwadi le bona ba arotšwe ka mehuta ye meraro, e lego molwantšhwa, molwantšhi le mohlohleletši. Baanegwathuši ba ahlaahlilwe ge e le bao mošomo wa bona e lego go thuša baanegwathwadi, go hlola kgogedi le go hlatholla tlemollo ya lehuto.

Ge e le ditiragalo, go gateletšwe gore di na le mahlakore a mabedi, e lego la go loka le la go se loke. Tikologo e na le mehuta ye meraro: ya tshwanelo, ya atmosfere le ya seka. Tšwetšopele e lebane le go godiša maatlakgogedi gore moko wa ditaba o tle o bonale gabotse, mola sehloa e le magomo a dikgakgano. Tlemollo ya lehuto ke mafelelo a ditaba.

KGAOLO YA BONE

4.1 THULAGANYO II

4.1.1 Matseno

Mo kgaolong ye, dikgopolo tše di lebanego le thulaganyo tše di hlalošitšwego mo go thulaganyo ya I di yo sekasekwa ge di lebane le kanegelokopana ya Maditsi. Gomme lenaneo leo le tlogo latelwa tshekatshekong ke le:

- Tirišo ya moko wa ditaba
- Tirišo ya moakanyetšo
- Tirišo ya thaetlele
- Kakaretšo ya diteng tša kalotaba ya ‘Pheko ya pula’
- Tirišo ya dikokwane tša thulaganyo, e lego kalotaba, tšwetšopele, sehloa le tlemollo ya lehuto
- Kakaretšo

4.1.2 Moko wa ditaba

Moko wa ditaba wa ‘Pheko ya pula’ ke bohlokwa bja pheko ya pula. Ntlha ye e tiišwa ke Maditsi ge a bolela gore Potego ke yena a ilego a ya Kolone go ya go nyakela setšhaba sa gabo pheko ya pula ka ge naga ya gabo e be e hwile ka komelelo. Mo maitekong a gagwe a go nyaka pheko, o ile a atlega, gomme setšhaba sa gabo sa holega, sa thoma go phela ka lethabo le khutšo, gwa se sa hlwa go eba le tlala, letšatši le lona la se sa ba tšhuma wo kaalo. Ka fao, pheko e bohlokwa, ka ge e tliša mokhora, e fokotša le mathata a tša komelelo. Tumelo ya bogologolo ya go neša pula, le yona e na le mohola setšhabeng sa Puding, ka gobane setšhaba seo se ile sa holega ka tumelo yeo ya bona ya go neša pula ka

mokgwa wa bogologolo. Ka go realo moko wa ditaba gape o lebane le bohlokwa bja ditumelo tša setšo.

4.1.3 Moakanyetšo

Go ya ka moakanyetšo wa kanegelokopana ya ‘Pheko ya pula’ molwantšhwa ke:

- Motho wa maemo.
- Wa go hloka bofokodi.
- Wa go se kokobetšwe.

Ka gona, moakanyetšo wa kanegelokopana ya Maditsi o re molwantšhwa wa kanegelo yeo ya setšo, e lego Potego o na le dikokwane tše di latelago:

- Ke motho wa maemo (ke Ngaka).
- O hloka bofokodi (O botegela kgoši le setšhaba sa gabo ka go dumela go ya Kolone go ya go ba nyakela pheko ya pula).
- Ga a kokobetšwe (mafelelong o lebogwa ka go abelwa Mmotwana wa Sethakadu gona moo nageng ya gabo, gomme setšhaba se phela ka khutšo ka ge a tlile le pheko ya pula).

Ge go sekasekwa semelo sa molwantšhwa le molwantšhi mo go ‘Pheko ya pula’, go tlo hlokomelwa dikokwane tše pedi tša mathomo tša moakanyetšo, e lego motho wa maemo le wa go hloka bofokodi, ka gore ke tšona di lebanego le kalotaba le tšwetšopele, gape di lebane le ge go hlalošwa semelo sa motho, mola tše pedi tša mafelelo di lebane le sehloa le tlemollo ya lehuto.

4.1.4 Thaetlele

‘Pheko ya pula’ e wela mehuteng ye mebedi ya dithaetlele, e lego tša sererwa le tša sekatšhišinyo. Thaetlele ye, e wela mohuteng wo wa dithaetlele tša sererwa ka baka la gore sererwa sa kanegelokopana yeo se lebane le go nyaka le go hwetša pheko ya pula. Ge e le tša sekatšhišinyo, tšona di wela mohuteng woo, ka ge di lebane le go sedimoša babadi ka ga ditaba tša ka gare ga kanegelokopana.

Ka go realo thaetlele ya ‘Pheko ya pula’ ke leina ebile ke sererwa sa kanegelokopana yeo ya Maditsi. Gape e sedimoša babadi ka tšeo ba tlogo kopana le tšona ka gare ga kanegelokopana yeo.

4.1.5 Kakaretšo ya diteng tša kalotaba ya ‘Pheko ya pula’

Ge dikgoro tša kanegelokopana ye ya Maditsi di bulega, naga ya Babinapudi e hwile ka komelelo. Kgoši o biditye pitšo kgorong. O kgopetše setšhaba gore se tliše mophološi. Ba tlišitše Mokabi, yo a ba tsebišitšego mokgotse wa gagwe Morena Reatile. Reatile o be a tseba ka ga pheko ya go neša pula. Ke yena a hlatholletšego Babinapudi ka ga pheko yeo, a ba a ba hlahla mabapi le ditsela tša go ya Kolone go yo e nyaka. Bothata bo thoma mo letlakaleng la bobedi temaneng ya boraro, ge dingaka ka moka tša motse, ka ntle le Potego, di kgopelwa go hweletša setšhaba pheko, gomme di gana. Sefogohlele, e lego yo mongwe wa dingaka tšeo a napa a gana ka go širela ka bogolo le bofokodi ka ge a be a fšega botelele bja leeto le bothata bjoo Reatile a rego pheko e hwetšwa ka bjona. Gona moo ke mo go thomago thulano ya mathomo. Ka go realo, ke ona mafelelo a kalotaba gomme go tloga fa, ge go hlalošitšwe dielemente ka moka tša kalotaba, go ya go thoma tšwetšopele.

4.2 TIRIŠO YA DIKOKWANE TŠA THULAGANYO

4.2.1 Kalotaba

Go ya ka fao go šetšego go boletšwe, kalotaba e lebane le ge mongwadi a alela mmadi ditaba tše di itšego. Gona fao mongwadi o fa mmadi ditaba tše bohlokwa tše di tlogo thuša gore a kwešiše kanegelo. Ge mongwadi a ala ditaba tše, o swanetše go utollela mmadi dielemente tše bohlokwa tša kalotaba, e lego baanegwa, ditiragalo le tikologo. Gape o swanetše le go rotoša le mathomo a thulano.

4.2.1.1 Semelo sa baanegwa

Serudu (1989: 42) ge a hlaloša semelo o re ke dipharologantšho tše bohlokwa tše di kgethologanyago motho goba moanegwa go ba bangwe. Ge a tšwela pele gona letlakaleng leo o re ke dintlha tše di utollago bomotho bja moanegwa pading goba papading le ge e le mo go kanegelokopana. Ge go sekwasekwa semelo sa baanegwathwadi (molwantšhwa le molwantšhi) ba ‘Pheko ya pula’, go tlo dirišwa tšona dipharologantšho tše di itšego tša moakanyetšo tše di bolelwago ke Serudu. Go ya ka Mampho (1999: 59) tšona ke diphapantšhotshwanelo (*‘essential characteristics’*) le diphapantšhotlaleletšo (*‘supplementary characteristics’*).

4.2.1.2 Diphapantšhotshwanelo

Mojalefa (1995: 12) o hlaloša diphapantšhotshwanelo ka gore di hlaloša semelo sa moanegwa thwii, ntle le go dikadika ka gobane di nepiša dikokwane tše pedi tša mathomo tša moakanyetšo. Dikokwane tše ge di lebantšhwa le ‘Pheko ya pula’ ke:

- Molwantšhwa ke motho wa maemo.

- Ga a na bofokodi.

Dikokwane tše di bohlokwa ka gore di nepiša dikokwane tše pedi tša mathomo tša thulaganyo, e lego kalotaba le tšwetšopele. Ge e le dikokwane tše pedi tša mafelelo, tšona ga di nepiše diphapantšhotshwanelo, ka gore di lebane le sehloa le tlemollo ya lehuto. Bjale ge go hlalošwa dikokwane tše tša semelo sa molwantšhwa le molwantšhi, go tlo hlokomelwa tlhalošo ya mongwadi, ditiro le dipolelo tša moanegwa gammogo le dipolelo tše baanegwa ba bangwe ba bolelago ka yena.

4.2.2 Molwantšhwa: Potego

Go ya ka moakanyetšo molwantšhwa ke motho:

- Wa maemo a godimo.
- Wa go hloka bofokodi.

4.2.2.1 Polelo ya mongwadi

Ge go sekasekwa, go tlo hlokomelwa ka fao mongwadi a hlalošago molwantšhwa ka gona, ka ge gantši mo dikanegelongkopana le dipading mongwadi e le yena a tšweletšago ditaba go feta moanegwa. Bjale ge go lekodišišwa maemo a molwantšhwa, a godimo, go lemogwa dikokwane goba diphapantšho tše di fapanego tše di hlalošago semelo sa gagwe. Tšona ke:

- Bongaka
- Go botega
- Kgotlelelo
- Go hloka poifo
- Sebetse

Dikokwane tše di tlo hlalošwa ge ye nngwe le ye nngwe e lebane le dithekniki tša yona. Go tlo thongwa ka kokwane ya bongaka.

- **Bongaka**

Maditsi o tšweletša Potego e le yo mongwe wa dingaka tše nnyane mo motseng, gape e le yena a ithapago go hweletša setšhaba sa gabo pheko ya pula, ka ge dingaka ka moka kudu tše kgolo go swana le Sefogohlele di gana. Taba yeo e tlišwa ke polelo ya mongwadi ge a re:

Sefogohlele e be e le yo mogolo wa dingaka tša motse, e le yena a ntšhago koma le go neša pula ge e be e sa le kgaleng. Ka gona ditaba tša fiwa yena pele. Yena ka go fšega botelele bja leeto le bothata bjoo Reatile a rego pheko e a hwetšwa ka bjona, a napa a širela ka bogolo le bofokodi. Fao kgoši a gaša molato go dingaka tše dinnyane tšeo le tšona tša go tsema mahlo fase ge e se Potego (letl. 2).

Mongwadi fa o dirišitše thekniki ya **phapantšho**, go gatelela phapano yeo e lego gona gare ga dingaka tše kgolo le tše nnyane. Thekniki yeo, Dietrich le ba bangwe (1967: 76-77) ba e hlaloša ka gore, ke go swantšha goba go fapantšha moanegwa le baanegwa ba bangwe, goba go bapiša moanegwa le tikologo ya gagwe. Go tlaleletša kgopolo yeo Serudu (1989: 39) o re:

Phapantšho ke mokgwa wa go bapetša diswantšho goba dikgopolo tše pedi tše di sa swanego ka nepo ya go hlaloša taba goba ditiragalo ka tsela ya maatlakgogedi.

Ka gona, ka thekniki ye, Maditsi o bapetša dikgopolo tše pedi tšeo di sa swanego ka nepo, e lego kgopolo ya bogolo le ya bonnyane. Bogolo bo emelwa ke ngaka ye kgolo ya go swana le Sefogohlele, mola bonnyane bo emelwa ke ngaka ye nnyane go swana le Potego. Maditsi mo o gatelela gore bonnyane ka bohlokwa bo feta bogolo ka gobane dingaka tše kgolo tšeo di boifa go lata pheko ya pula, mola tše nnyane tšona di na le sebete sa go phološa setšhaba ka pheko ya pula. Taba yeo e hlaloša maemo a go fapana a dingaka.

Ge go akaretšwa go ka thwe seo ke sona se godišago maemo a Potego a bongaka, mola maemo a dingaka tše kgolo a išwa fase ke go hloka maikarabelo.

Maditsi o tšwela pele go hlaloša bongaka bja Potego ka go tšweletša badimo e le bona ba mo thušago go mmontšha tšeo di tlogo direga kua pele. Ba tla go yena ka lentšu ka go mo laela gore a itšhwareletše ka kota gore a tle a kgone go fihlelela maikemišetšo a gagwe a go hwetša pheko. Taba yeo mongwadi o e tšweletša ka go re:

Ga se a ka a tseba gore a e bile toro, lentšu la
badimo goba kgopolo ya gagwe, fela ge go thwe:
Itshwareletše ka kota! gona o kwele (letl. 9).

Mo mongwadi o šomišetše thekniki ya **tekolapejana** go thuša go tšweletša seo se tlogo direga kua pele. Brooks le ba bangwe (1975: 884) ge ba hlaloša thekniki yeo ba re:

Foreshadowing is the process of giving the reader an imitation of some event that is to follow.

Bona ba bolela gore tekolapejana ke tiragalo yeo e dirago gore mmadi a tsebe ditiragalo tšeo di tlogo latela. Taba yeo ge e hlalošwa ke Dietrich le ba bangwe (1967: 117) ba re:

The device of foreshadowing aids the plot insofar as it causes otherwise insignificant events or details of the present to take on value by being indicators of future events.

Polelo ye e gatelela gore thekniki ye ya tekolapejana e lemogwa ka dikokwane tše di rilego. Ka go realo go tla hlokomelwa kokwane yeo Maditsi a e dirišitšego tirišong ya thekniki ye. Yona ke kokwane ya badimo. Ke go re ka go šomiša badimo go tsebja seo se tlogo direga kua pele, gomme babadi ba phela ba letetše kotsi ye e tlogo hlaga. Se sengwe seo ba ratago go se tseba ke gore, mo kotsing o a phologa goba ga a phologe. Taba ye e lebane le maatlakgogedi. Ke ka fao thekniki ye e godišago maatlakgogedi.

Go ruma ditaba, ge mongwadi a tšweletša bongaka bja Potego, o dirišitše dithekniki tše pedi, e lego **phapantšho** le **tekolapajana** go gatelela bongaka bjoo.

- **Go botega**

Lediri le, go botega le bopa leina le: Potego. Potego ke leina leo le reetšwego molwantšhwa wa kanegelokopana ye ya Maditsi. Yena o botegela kgoši le setšhaba sa gabo ka go se phološa leubeng la tlala. Ka leina leo, go tlo lemogwa gore Potego ke motho wa go botega. Ka fao mongwadi o šomišitše thekniki ya **leina** go tšweletša go botega ga moanegwa yo. Wellek le ba bangwe (1973: 219) gammogo le Stern (1991: 158) ba hlaloša thekniki yeo ka gore e utolla se sengwe ka ga semelo sa moanegwa. Ke go re ka leina, babadi ba kgona go tseba gore moanegwa ke motho wa mohuta mang. BoChapole (1992: 132) bona ba

gatelela gore ke thekniki yeo e lego bohlokwa mo tlhalošong ya semelo sa moanegwa. Ka go realo mo kanegelongkopana ya Maditsi, mongwadi o dirišitše thekniki yeo go bontšha maemo, ditiro, dipolelo, le boikarabelo bja Potego. Sa mathomo ge mongwadi a bona leina leo la Potego, o letetše gore motho yoo go bolelwago ka yena o swanetše go botega, ka gore leina leo le sepelelana le ditiro tša Potego tša go botegela setšhaba sa gabo ka go se hweletša pheko ya pula. Maitshwaro ao a gagwe a mabotse le ona a sepelelana le leina la gagwe ka gobane o botegela setšhaba sa gabo ka go se phološa mathateng.

Maditsi o diriša thekniki ye nngwe gape go tšweletša go botega ga Potego. O re:

Fao kgoši o gaša molato go dingaka tše nnyane
tše le tšona tša go tsema mahlo fase ge e se
Potego a go botegela kgoši le setšhaba sa gabo
(letl. 2).

Mongwadi fa o dirišitše thekniki ya **nepišo**. Groenewald (1993: 23) ge a hlaloša kgopolo yeo o re ke ge mongwadi a nepiša taba ka go e hlaloša gobotse. Maditsi o dirišitše thekniki ye, gore a ntšhe sa mafahla a gagwe. O hlaloša moanegwa yo ka tebelelo ye nngwe, e lego ya mongwadi. Ke gore ditaba tše tša go botega ga Potego di tsebja ke mongwadi go feta baanegwa le molaodiši. Ke ka fao di tšweletšwago ka tebelelo ya mongwadi. Mmadi o di tseba ka molomo wa mongwadi. Mohola wa thekniki ye ke go kgodiša mmadi gore a dumele gore Potego ke motho wa go botega ka ge a hlalošwa ke mongwadi. Ka thekniki ye mongwadi o dira gore mmadi a itswalanye le Potego. Ke go re ge Maditsi a rata Potego, o gapeletša gore mmadi le yena a mo rate. Gape o laetša le gore Potego o botega go feta dingaka tše dingwe tše di tsemago mahlo fase ge di swanetše go botegela setšhaba, ka go se hweletša pheko.

Ge go rungwa go ka thwe, mongwadi o šomišitše thekniki ya **leina** le **nepišo**, go leka go hlaloša maemo a Potego. Ka dithekniki tše: mongwadi o gatelela go botega ga Potego goo go mmeago maamong a godimo.

- **Kgotlelelo**

Maditsi ge a rulaganya ditiragalo tša gagwe o diriša thekniki ya **poeletšo**. Mojalefa (1993: 112) o hlaloša thekniki yeo ka gore e bolela ka ga go boeletšwa ga mofokwana goba tšona dikarolwana tša mantšu. Kruger (1988: 135) o tlaleletša kgopolo yeo ka go re:

This occurs when a word or word group is related in exactly the same place as in its preceding line.

Poeletšo ye go bolelwago ka yona mo, ke ya mafokwana goba tšona dikarolwana tša mantšu, e sego ya ditiragalo. Go nepiša poeletšo ya ditiragalo, boTurco (1989: 106) gammogo le Genette (1980: 113) bona ba re thekniki ye, ke ge ditiragalo di boeletšwa makga a mmalwa kanegelong. Magapa (1997: 114) ge a tšwetša pele tlhalošo yeo ya boTurco le Genette o re ditiragalo tšeo di phegelelwa ke mongwadi/ moanegwa gore di tšwelele kgopolong ya mmadi. Nyakišišo ye, e tlo šala morago tlhalošo ya Magapa. Tiragalo ya go tšwelela ga noga meetseng ge Potego a leka go hwetša pheko e tšweletšwa makga a mabedi, ke mongwadi, mo kanegelong. La mathomo e tšwelela mo letlakaleng la 6, la bobedi ya tšwelela gape mo letlakaleng la 8. Ka go boeletša tiragalo ye, bohlokwa bja yona bo a gatelelwa. Thekniki ye e lemoša mmadi gore kgotlelelo e tswala katlego. Potego ga se a ka a re ge a bona mathata a katakata, o ile a kgotlelela gomme mafelelong a a tlega.

▪ **Go hloka poifo**

Mabapi le kokwane ye mongwadi o šomišitše thekniki ya **sekai**. Thekniki ye, ge e ahlaahlwa ke Trakes le ba bangwe (1969: 145) gotee le boMadden (1984: 130) ba fo re ke selo seo se emelago se sengwe. Taba yeo ge e hlalošwa ke boStone (1976: 21) go thwe ke seka seo se emelago kgopolo goba tlhalošo ye e itšego. BoCarpenter (1974: 440) bona ba akaretša dikgopolo tša borateori bao ka go re sekai ke polelo goba sekafoko goba seswantšho seo se emelago kgopolo ye kgolo. Go nepiša ditaba Brett (1965: 29) o bolela gore sekai se ka dirišwa ge go na le sehlopha sa diswantšho tšeo di swanago goba ge seswantšho se šomišwa ka go se lelefatša go emela tlhalošo ye e raranego. Thekniki yeo kanegelongkopana ya ‘Pheko ya pula’, e tšwelela letlakaleng la 4 ge mongwadi a re:

Mola a tshelago Nokantsho a thoma go sepela
gare ga melapo ye megolo ya go boifiša, fela ka
gore ngaka le poifo e le selo se tee, a no fela a
gatela pele.

Thekniki ye, **sekai** e gatelela taba ya gore ngaka e emela poifo. Ke ka fao Maditsi a hlalošago ngaka ka gore ngaka le poifo ke selo se tee. Gantši ge motho a kopana le ngaka, o na le go itiwa ke letswalo ka baka la gore e le motho wa go boifiša. Mongwadi o diriša thekniki ye go tšwetša pele go boifiša ga ngaka. Ka ge Potego e le moanegwathwadi yo a dirago go loka, mmadi o rata go itswalanya le yena.

▪ **Sebete**

Mongwadi o hlaloša Potego bjalo ka motho wa go ba le sebete. Taba yeo e bonagetše ge a ile a tšea leeto la go ya Kolone go ya go nyaka pheko ya pula, le ge a be a sa go tsebe. A šwahla naga. O be a sa boife dibata tša kotsi, tšeo di bego di ka mo gagolanya mo tseleng. Gape o hlathollelwa

ka ga bothata bja go hwetšwa ga pheko, eupša ga a boife, o ba le sebete sa go hlabanela setšhaba sa gabo ka go se phološa leubeng la komelelo. Taba yeo e tšweletšwa ke mongwadi ge a re:

Ka ge kgoši a be a šetše a kwele ka Mokabi gore pheko yeo ke ya mohuta mang gona e hwetšwa bjang, a napa a kgwatha mokgomana yo mogolo Tsebeng yo le yena a go kgwatha Seboni, Mogale, Potego le Sefogohlele, e lego dingaka tša go tuma motseng ya ba ba kgopela Reatile gore a ye nabo thopeng. Thopeng moo Reatile o hlatholletše Babinapudi bao ka ga bothata bja go hwetšwa ga pheko ya pula (letl. 2-3).

Ka polelo ye, mongwadi o šupa go ba le sebete ga Potego. Le ge a botšwa ka ga bothata bja go hwetšwa ga pheko, ga a tšhoge selo. Gantši ge motho a hlathollelwa ka ga boima bja go hwetša se sengwe o fetola mogopolo, fela Potego ga se a ka a fetola wa gagwe. O phegeletše nepo ya gagwe ya go tliša khutšo setšhabeng. Go tšweletša sebete seo, mongwadi o dirišitše thekniki ya **tebelelo**. Serudu (1989: 40) o hlaloša kgopolo yeo ka gore ke tsela yeo taba e laodišwago ka gona. Ge a tšwela pele gona letlakeleng leo o re ke maemo a mongwadi a go tšweletša baanegwa, ditiro le tikologo tšeo di bopago modiro wa gagwe. Gape o re ke ka mo mmadi a lemogago ditaba tše di bolelwago mo sengwalong. Kanegelongkopana ya 'Pheko ya pula' mongwadi o nepiša taba ka go šomiša moanegwa yo: Reatile go tšweletša go ba le sebete ga Potego, ka go biletša dingaka thopeng tša botšwa ka ga bothata bja go hwetšwa ga pheko. Taba yeo e nama e dira gore babadi ba se kgokgone gore ke nnete Potego ke motho wa go ba le sebete, yo ba ka ikgweranyago le yena, go ya ka fao a hlalošwago.

Ka kakaretšo go ka thwe mongwadi ge a hlaloša ditaba tša Potego mo go kalotaba o dirišitše dikokwane tše: **bongaka, go botega, kgotlelelo, go**

hloka poifo le sebetse, gammogo le dithekniki tše: **phapantšho**, **tekolapejana**, **leina**, **nepišo**, **poeletšo**, **sekai le tebelelo** go tšwetša pele moko wa ditaba.

Dikokwane tšeo di lebanego le maemo a molwantšhwa, bjale di ya go lekolwa ge di hlalošwa ke molwantšhwa ka boyena.

4.2.2.2 Polelo le ditiro tša molwantšhwa (Potego)

Go na le dikokwane tše nne tšeo di hlalošago maemo a godimo a molwantšhwa le ditiro tša gagwe. Tšona ke **bogale**, **go botega**, **lerato le kgotlelelo**. Kokwane ye nngwe le ye nngwe ya tšona e tlo lebantšhwa le dithekniki tša yona, gore molaetša wa mongwadi o bonagale gabotse.

- **Bogale**

Go tšweletša bogale bja Potego, mongwadi o diriša thekniki ya **sereto**. Pretorius (1989: 51-52) ge a hlaloša thekniki yeo o re mošomo wa yona ke go tšweletša semelo sa mogale. Kanegelongkopana ya Maditsi, mongwadi o laeditše thekniki yeo ka go tšweletša Potego a itheta ka lentšu la ka teng ka morago ga ge a atlegile go hwetša pheko ya pula. Ge a itheta o re:

Kwa nna phalo ya go fala dioka Malomanye a
Mpšana ye swana!

Kwa nna setlogolo sa ga Kgomo ye pudutšwana
ya bodigome,

Kgomo ya go goroga pele ga matšema goroga
pele ga tšona Mapula.

Ke e fadile pheko ya Thoseng gomme lehono
Bopedi e a ya (letl. 9).

Ka thekniki ye, mongwadi o gatelela bogale bja molwantšhwa; ka ge a atlegile go hwetša pheko, gape o ntšha sa mafahleng a Potego gore a nepiše nnete ya gore Potego ke mogale.

Ka go realo, mo go tumišwa bogale bja Potego, ka gobane o hweditše pheko ya pula yeo e bego e tšhabja ke dingaka tše kgolo, gomme lehono bogale bja gagwe bo phološitše setšhaba sa gabo.

- **Go botega**

Mo go kokwane ye, go tšwelela thekniki ye, **phetogonepišo**. Groenewald (1993: 23) ge a hlaloša phetogonepišo o re:

Mongwadi o kgona go nepiša taba ka go šomiša moanegwa yo mongwe wa kanegelo ya gagwe. Go ka thwe o nepiša ka go fetola tebelelo.

Seo Groenewald a se gatelelago ke gore ditaba ga di sa tšwelela ka tebelelo ya mongwadi, eupša di tšwelela ka tebelelo ya moanegwa yo mongwe wa kanegelo. Go tiiša seo mongwadi o bontšha thekniki yeo ka go tšweletša Potego ge a re:

Nna nka leka mong wa ka ge e le gore Reatile a ka ntlahla gabotse mabapi le ditsela tša go ya ntshe (letl. 2).

Mongwadi fa o dirišitše thekniki ye, ka ge a fetotše tebelelo ya gagwe, a šomiša Potego ka boyena, gore go botega ga gagwe go kgoši le setšhaba go hlalošwe ke yena (Potego) ka nama ka go dumela go hweletša setšhaba pheko. Ka gona, ditaba tšeo di diragalago go yena o di tseba go feta mongwadi goba moanegwa yo mongwe ka gore di a mo diragalela. Ka polelo yeo, mongwadi o tiiša gore tšeo di bolelwago ke yena (Potego) di na le nnete go feta tša ba bangwe. Ka fao, mmadi o amogela tše di

bolelwago ke Potego go ba therešo. Ka thekniki ye mongwadi o kgonthišiša go botega ga Potego go babadi.

Gape go bontšha go botega ga Potego, mongwadi o dirišitše le thekniki ya **tlogelo**, ka ge a tlogetše tiragalo ye nngwe ya ge mangaka a kgopelwa go hweletša setšhaba pheko ya pula. Tiragalo yeo e tšwelela mo letlakaleng la 2, temaneng ya boraro, gomme yona e tšwelela ka tsela ye: Ge temana yeo ya boraro e felela gona letlakaleng leo la bobedi, Potego ka nama o dumela go hweletša setšhaba pheko ya pula, le ge go sa tsebje gore o kgopetšwe neng. Taba yeo ke yona e tlogago e tlaba mmadi, ka gore go tloga gona fao mathomong a temana yeo go fihla mafelelong a yona, mongwadi ga se a laodiše selo ka ga kgopelo ya Potego ya go hweletša setšhaba pheko, eupša o tšweleditše fela ditaba ka ga mangaka a le thopeng le Reatile mabapi le go nyakwa ga pheko ya pula. Gona fao mmadi o thoma go lemoga gore go na le tiragalo ye bohlokwa yeo e tlogetšwego, e lego ya kgopelo ya mangaka (Potego) ya go hweletša setšhaba pheko. Tiragalo yeo, mongwadi o e tlogetše ka boomo ka lebaka la gore a bona gore mmadi o a e tseba, ka fao o nyaka gore a inyakele yona. Ka yona thekniki yeo babadi ba kgona go bona gore Potego ke motho wa go botega go ya le ka fao a itlhalošago ka gona ka go ithaopa go hweletša setšhaba pheko ya pula, gape e akgofiša nako, gore ditiragalo tšeo mongwadi a di anegago di fele ka pela gore molaetša wa kanegelokopana o tšwelele. Ge a hlaloša thekniki yeo Magapa (1997: 123) o re:

Tlogelo ke thekniki ya mongwadi ya go akgofiša nako.

Thobakgale (1996: 95) ge a tšwetša pele tlhalošo yeo ya Magapa o re tlogelo ke ge mongwadi wa kanegelo a tlogela ditaba tše dingwe ka boomo gore mmadi a ikutollele tšona. Ditlhalošo tša borateori ba di šupa gore mongwadi o tlogela ditiragalo tše dingwe kanegelong maikemišetšo e le go hlola kgogedi.

Go tšwela pele, **poledišano** ke ye nngwe gape ya dithekniki tšeo di dirišitšwego ke Maditsi go tšweletša go botega ga Potego. Thekniki ye, e tsupollwa ke tiragalo ya ge Potego a be a boledišana le Mokabi mabapi le go ithaopa go hweletša setšhaba pheko, gomme yena o re:

Nna nka leka mong waka ge e le gore Reatile a ka ntlhahla gabotse mabapi le ditsela tša go ya ntshe (letl. 2-3).

Polelo ye ya Potego, e utolla ka fao a ipolelago go botega ga gagwe go babadi, ka ge a ithaopa go hweletša setšhaba sa gabo pheko. Ka thekniki ye, mongwadi o nyaka go tšweletša kgonthe ya gore Potego o a botega ka ge go botega fao ga gagwe go laodišwa ke yena ka nama. Ka fao babadi ba kgolwa gore tšeo a di bolelago, di na le nnete go feta ge di bolelwa ke mongwadi ka ge mongwadi a sa di tsebe; bjale a šomiša molwantšhwa ka boyena gore a di tšweletše. Bohlokwa bja thekniki yeo ke gore molwantšhwa ka nama a gatelele go botega ga gagwe go babadi, gore ba mo kgolwe gore o a botega. Thekniki yeo ya poledišano, Groenewald (1991: 49) o e hlaloša ka go re:

Ke tebelelo ('*viewpoint*') ye e itšego ye bohlokwa, ka gobane e emela mmakgonthe, nnete, ke polelo ye e lego therešo/nnete. Ga se polelo ya mongwadi goba molaodiši ye a e šomišago ge a laodiša ditaba tše di lebanego le therešo/nnete. Poledišano ke therešo ye e sokologilego.

Thobakgale (1996: 95) ge a tlaleletša tlhalošo yeo ya Groenewald o laetša gore ka poledišano mongwadi o fetola tebelelo ya gagwe. Ke go re, ditaba tšela a bego a di laodišetša mmadi bjale di anegwa ke moanegwa. O tšwela pele gona letlakaleng leo go bontšha gore polelo ya moanegwa e na le nnete go feta ya mongwadi ka gore yena o be a le gona ge go direga ditaba tšeo, di be di mo ama. Gomme ka go realo go

ka thwe go na le phaphano gare ga tebelelo ya mongwadi le moanegi, ka gore ge moanegi a hlaloša, o bolela ditaba tša kgonthe, ka mantšu a mangwe o bolela ka mo ditaba di lego goba di bilego ka gona. Seo basekaseki ba, ba se bolelago ke gore poledišano ke karolo ya bonnete yeo e tšweletšwago ke moanegwa ka boyena, e sego mongwadi.

Ka kakaretšo go ka thwe, mongwadi o dirišitše dithekniki tše: **sereto**, **phetogonepišo**, **tlogelo** le **poledišano** go gatelela go botega ga Potego. Bohlokwa bja dithekniki tše, ke go tšwetša pele moko wa ditaba gore molaetša wa mongwadi o bonagale gabotse.

▪ **Lerato**

Ditiro tša Potego di laetša gabotse gore o na le lerato. O be a rata naga ya gabo. Ka fao o ile a gafa bophelo bja gagwe gore a e lwele mathateng a komelelo. Lerato leo le bonagetše ge yena ka nama a dumela go phološa setšhaba leubeng la komelelo, mola dingaka tše dingwe di gana ge di kgopelwa. Ka molomo wa gagwe o dumetše ka go re:

Nna nka leka mong wa ka ge e le gore Reatile a
ka ntlhahla gabotse mabapi le ditsela tša go ya
ntshe (letl. 2-3).

Thekniki yeo e dirišitšwego fa, ke **phetogonepišo**, ka ge go ba le lerato ga Potego, go sa hlalošwe ke mongwadi, eupša go hlalošwa ke Potego ka boyena gore nnete ya gore o na le lerato e tšwelele pepeneneng. Polelo yeo ya Potego e gatelela lerato la gagwe la go phološa setšhaba sa gabo leubeng la komelelo. Gape phetogonepišo yeo, e thuša mmadi go ba le therešo ya go re molwantšhwa yoo ke motho wa lerato ka ge a rata go hlabanela setšhaba sa gabo. Taba yeo e tiišwa ke yena ka nama, gomme go lemogwa gore ke nnete ke motho wa maemo a godimo, yoo batho ba mo ratago.

▪ **Kgotlelelo**

Potego ke motho wa kgotlelelo. O kgotleletše dipolelo tša Mathoma tša go mo palediša go hwetša pheko. Le ge go le bjalo ga se a ka a felelwa ke tshepo, o tšwetše pele a phegelela nepo ya gagwe ya go hweletša setšhaba pheko. Taba yeo e tšweletšwa ka thekniki ya **poledišano**, ge Potego a boledišana le Mathoma, o fetotše ka go re:

Le nna ke a bona, mokgalabje wa gešo re tla
reng, motho o tla no lesa noka ya feta a yo leka se
palago (letl. 7).

Ka thekniki ye, mongwadi o fetola tebelelo ya gagwe, gomme o nyaka gore bonnete bja gore Potego ke motho wa kgotlelelo bo tšweletšwe ke Potego ka nama, ka gore ge bo tšweletšwa ke mongwadi ga bo na nnete go feta ge bo bolelwa ke molwantšhwa ka boyena. Ka polelo yeo, mmadi o kgona go bona kgotlelelo ya Potego ka mahlo, ka ge a kgotleletše dipolelo tša Mathoma tša go mo nola moko, gomme a phegelela nepo ya gagwe ya go leka gape go hweletša setšhaba pheko, ka ge a nyaka go phethagatša tshepišo yeo a e dirilego setšhabeng sa gabo. Mongwadi o dirišitše thekniki yeo, a nyaka gore Potego ka boyena a gatelele go ba le kgotlelelo ga gagwe, gore babadi ba kgolwe gore ke nnete ke motho wa kgotlelelo. Ka go realo, kgotlelelo yeo e hlatloša maemo a gagwe setšhabeng, e dira gore batho ba mo rate.

Go iša pele go laetša kgotlelelo ya Potego, mongwadi o sa dirišitše le thekniki ya **poeletšo**, ka go boeletša yona tiragalo yeo ya go leka gape go hwetša pheko ka Potego ka nama gona moo letlakaleng la bošupa. La mathomo tiragalo ye, e tšweletše mo letlakaleng la boselela (6). Ka go šomiša thekniki yeo, mongwadi o fetola tebelelo ya gagwe, o nyaka gore nnete ya gore molwantšhwa yoo o na le kgotlelelo e tšweletšwe ke Potego ka nama, e sego ke mongwadi. Thekniki ye e gatelela bohlokwa bja tiragalo ya go nyakwa ga pheko, gape e lemoša babadi gore ge motho

a na le kgotlelelo mafelelong o a atlega. Ka go realo, Potego ge a bona mathata, ga se a ka a fetola mogopolo wa gagwe, o ile a phegelela nepo ya gagwe ya go phethagatša tshepišo yeo a e dirilego setšhabeng sa gabo. Ka boripana, mo ntlheng ye go dirišitšwe dikokwane tše: **bogale**, **go botega**, **lerato** le **kgotlelelo**, gotee le dithekniki tše: **sereto**, **phetogonepišo**, **tlogelo** le **poledišano** go gatelela molaetša wa mongwadi.

Mo karolwaneng ye go tlo ahlaahlwa diphapantšho tšeo di lebanego le maemo a molwantšhwa ge di hlalošwa ke baanegwa ba bangwe.

4.2.2.3 Polelo le ditiro tša baanegwa ba bangwe

Ntlha ye, e lebane le diphapantšho tšeo di latelago: Potego ke **mogale** gape ke **moetapele wa mmakgonthe**. Diphapantšho tše le tšona, ye nngwe le ye nngwe ya tšona e tlo lekodišišwa ka go lebantšhwa le dithekniki tša yona gore tebanyo ya mongwadi e tšwelele.

- **Mogale**

Potego ke mogale. Go tiiša taba yeo, baanegwa ba bangwe ba mo hlompha ka go mo reta, ka morago ga ge a hweditše pheko ya pula. Yo mongwe wa bona ke kgoši. Ge a mo reta o re:

Makwa a go rema ka dilepe!

Pula ye e re botša kgorogo ya Potego re sa e kwe,
o kae? Potego ke potego ya setšhaba sešo ka
nnete. Potego eye, pula ruriruri! (letl. 11).

Maditsi mo o dirišitše thekniki ya **sereto**, ka go šomiša leinatheto la lešika, e lego pharologantšho ye bohlokwa ya seretotumišo. Ge a hlaloša kgopolo yeo ya leinatheto, Serudu (1990: 3) o re le hlaloša se sengwe seo e lego leswao la motho yo a itšego bjalo ka mogale.

Kanegelongkopana ya Maditsi, leinatheto leo, le hlaloša taba ya gore Potego ke mogale, ka ge a phološitše setšhaba mathateng a komelelo. Thekniki yeo e gatelela bogale bja molwantšhwa yoo, bja ge a fentše, a goroga le pheko ya pula. Gape mongwadi o ntšha sa mafahleng a kgoši gore a tšweletše nnete ya gore Potego ke mogale ka ge a gorogile le pheko ya pula, yeo dingaka di bego di tšhaba go e nyakela setšhaba. Bohlokwa bja thekniki yeo ke gore e tumiša goba gona go roriša Potego, ka fao e tšweletša taba ya gore ke mogale. Ka mehla ge motho a retwa ke taetšo ya gore ke mogale, o dira tša go loka, go swana le yena Potego. Ga se mang le mang yo a ka retwago ge e se mogale fela. Ka gona go retwa fao mmadi o kgona go lemoga gore Potego ke motho wa maemo a godimo.

Thekniki ye nngwe gape yeo e tšwelelago gona moo setsopolweng sa ka godimo ke **makgethepolelo (potšišoretoriki)**. Ge Pretorius (1989: 28) a hlatholla kgopolo yeo o re:

A rhetorical question is a question which does not expect an answer, or one to which the answer is more or less self-evident.

Seo Pretorius a se bolelago ke gore potšišoretoriki ke potšišo yeo e nago le karabo. Flores (1984: 23) o tšwetša pele tlhalošo yeo ya Pretorius ka go re:

...a rhetorical question is meant to be taken seriously not as a question but as an assertion.

Yena o gatelela gore potšišoretoriki e lebane le pego yeo e rilego. Tirišo ya thekniki yeo e tšwelela ge mongwadi ka molomo wa kgoši go tšwa gona moo temaneng ya ka godimo a re:

Pula ye e re botša kgorogo ya Potego re sa e kwe,
o kae?

Potšišo ye, “**...o kae?**” e na le karabo. Karabo ya yona ke gore Potego o tllile, o gorogile le pheko ya pula. Ge go ka lebeletwa thulaganyo ya polelo ye ya Maditsi “pula ye e re botša kgorogo ya Potego re sa e kwe, **o kae?**” go tla hlokomelwa gore potšišoretoriki ye ya Maditsi e fapana le tše dingwe tšeo di tlwaelegilego. Gantši potšišoretoriki e thoma ka potšišo ya felela ka karabo, eupša ge e le ya Maditsi yona e thoma ka karabo ya felela ka potšišo. Lebaka e ka no ba gore e be le maatla gore e hlole kgogedi, gomme mmadi a fišegelwe go bala go ya pele. Nepo ya thekniki yeo, ke go gatelela taba ya go goroga ga Potego le pula gore babadi ba kgolwe gore ke nnete ke mogale bjalo ka ge a hlalošwa ke kgoši. Ka thekniki yeo, mongwadi o lemoša mmadi se sengwe seo a šetšego a se tseba e lego kgorogo ya Potego. Ka gona Maditsi o dirišitše thekniki yeo a nyaka go utolla bogale bja Potego bjoo bo mo dirilego gore a tle le pheko ya pula. Ka fao thekniki ye, e godiša maemo a Potego setšhabeng.

Go tšwela pele gona moo temaneng ya ka godimo go sa tšwelela thekniki ye nngwe gape e lego ya **lelahlelwa**. Thekniki ye, Nokaneng (1988: 133) ge a e hlaloša o re:

Ke lentšu leo le lahlelwago mo polelong gomme
ga le amane le mantšu a mangwe a lefoko. Ka
mantšu a mangwe ga a laolwe ke makgokedi le
ge e le melao ye mengwe ya polelo.

Seo se gatelelwago mo ke gore lelahlelwa ke lentšu leo le sa amanego le mantšu a mangwe a lefoko. Ge Nokaneng a tšwela pele gona letlakaleng leo o re lentšu le, le ntšha maikutlo a motho ka boripana, ge motho a

dumela, a lemoša, a ganetša, a belaela, a makala, a nyatša, a reta, a ena, a efa taelo, a bitša, a laetša letšhogo. Maditsi ge a rulaganya polelo ya gagwe, o šomiša malahlelwa ka tsela ye:

Potego **eye**, pula **ruriruri!**

Ge go lekolwa tsopolo ye, go tlo hlokomelwa gore malahlelwa ao a dirišitšwego ke Maditsi ke a mabedi, e lego **eye** le **ruriruri!** Gape a tšweleditšwe ka tsela tše pedi, e lego ya (a) tumelo le (b) makalo, ka maikemišetšo a go tšweletša khuduego yeo e rilego ya go swana le ya makalo le go natefiša polelo. Bjale a ya go sekasekwa go ya ka fao Maditsi a a lebantšhitšego le thulaganyo ya polelo ya gagwe. Lelahlelwa le: **eye!** le laetša tumelo ka gore ge motho a bitšwa o araba ka go re eye! Gape tumelo e lebane le go dumela ga Potego go botegela kgoši ya gagwe. Ke ka fao leina la gagwe e lego Potego. Ka go diriša lelahlelwa leo ka mo gare ga polelo yeo ya kgoši, go tšweletšwa tlabego, ke go re kgoši o tlabja ke go goroga ga Potego le pula ka gore o be a sa holofele gore taba yeo e tla direga. Ke ka lebaka leo a makalago. Gape Maditsi o šomišitše lelahlelwa le: **ruriruri** ka mokgwa wa poeletšo, gomme se se laetša kgatelelo ye kgolo. Mongwadi o boeleditše lentšu le **ruriruri** go gatelela makalo ya bobedi. Makalo ya mathomo e tšweletše mo lentšung le **eye!** Ka kakaretšo go ka thwe, malahlelwa a: **eye** le **ruriruri!** le ge a sa amane le mantšu a mangwe a lefoko bjalo ka Potego goba pula, a tšweletša maikutlo a a rilego e lego tumelo le tlabego. Le ge go le bjalo, malahlelwa ao go ka thwe ga a amane le mantšu a mangwe a lefoko bjalo ka Potego goba pula, ka gore ge mantšu ao a ka tlošwa lefoko leo ga le lahle tlhalošo, eupša ge a ka tsenywa lefokong, lefoko leo le ba le tlhalošo yeo e tiilego go feta ge nkabe a se gona. Ka go diriša malahlelwa ao, mongwadi o kgonne go ntšha maikutlo a lethabo a kgoši. Mohola wa thekniki yeo ke go thuša go lemoša maikutlo a moanegwa, go godiša phišegelo ya go tseba gore nnete ya ditaba ke efe, le go gatelela taba ya go goroga ga Potego le pula, ka ge e le mogale a

romeo a tletše setšhaba le pheko ya pula. Gomme se ke sona seo se godišago maemo a gagwe setšhabeng.

Thekniki ye nngwe gape yeo e tšwelelago gona fao setsopolweng sa ka godimo ke ya **lenalana (apostrophe)**. Kgopolo ye, ge e hlalošwa ke Holman (1972: 38) o re:

It is a figure of speech in which someone (usually, but not always absent), some abstract quality, or a non-existent personage is directly addressed as though present.

Se bohlokwa ke gore motho o bolela le yo mongwe le ge e le gore motho yoo a bolelago le yena ga a fetole. Wales (1989: 32) o tlaleletša kgopolo yeo ya Holman ka go re:

Apostrophe is typically exclamatory and emotive, and is particularly striking in soliloquy or at the opening of poems.

Yena o bolela gore thekniki ye, ke thulaganyo ya polelo yeo e nago le lenalana, gantši e tšweletšago makalo. Go tiiša seo se bolelwago ke borateori ba, go ya go tsopolwa mohlala wona woo o dirišitšwego ge go sekasekwa thekniki ya lelahlelwa, e lego:

Potego eye, pula ruriruri!

Go ya ka tsopolo ye, go molaleng gore thulaganyo ye ya polelo e theilwe godimo ga lenalana. Taba yeo e tiišwa ke go bewa ga leswao le: (!) mafelelong a polelo yeo. Yo a bolelago ke kgoši, gomme Potego o theeditše ga a fetole, ka baka la gore, tšeo di bolelwago ke yo a bolelago di amogelwa ke yoo a theeditšego. Kgoši o amogela gore Potego o tlile, o gorogile le pheko ya pula. Ke ka fao pula e nago. Ka ge Potego a

amogela taba yeo, ke ka fao a sa arabego kgoši ka lentšu ge a bolela. Ga go makatše ge molwantšhwa yo a sa fetole tšeo di bolelwago ke kgoši ka gore o a di amogela. Mongwadi mo o dirišitše thekniki ye go gatelela bogale bja Potego ka tsela yeo ya tlabego, gore babadi ba kgolwe gore ke nnete ke mogale, maemo a gagwe ke a godimo.

Gona tsopolong ye ya ka godimo, mongwadi o sa dirišitše thekniki ye nngwe gape ya **nepišo**. Maditsi o šomišitše thekniki ye ka ge a be a nyaka gore ditaba tša go goroga ga Potego le pheko ya pula di tšwelele ka yo mongwe wa baanegwa, e lego kgoši, ka lebaka la gore tšona ditaba tšeo tša go goroga ga Potego le pula di tseba ke kgoši go feta ba bangwe. Ge gona ditaba tšeo mongwadi a ka dira gore di hlalošwe ke ba bangwe gona di ka se be le therešo ya go phalwa ge di hlalošwa ke mong wa tšona. Ke ka fao ditaba tšeo tša pheko ya pula, mongwadi a dirago gore di amogelege e le therešo. Mohola wa yona ke go tšweletša bogale bjoo ge bo hlalošwa ke kgoši. Ka gona go godišwa maemo a gagwe setšhabeng, ka baka la gore bogale bjoo bo hlalošwa ke kgoši e sego molata.

Ge go rungwa kokwane ye ya mogale go ka thwe, Maditsi o na le bokgoni bja go šomiša polelo. O dirišitše dithekniki tše 5 tsopolong e tee, go tšweletša maemo a bogale (maemo a godimo) a Potego. Tšona ke **sereto, makgethepolelo, lelahlelwa, lenalana** le **nepišo**. Dithekniki tše di amana le molaetša wa kanegelokopana ya 'Pheko ya pula', e lego bohlokwa bja pheko ya pula.

- **Moetapele wa mmakgonthe**

Ge go hlalošwa boetapele bja mmakgonthe bja Potego, mongwadi o dirišitše dithekniki tše pedi mo setsopolweng se tee, mme tšona ke **tshwantšhišo le seema**. Thekniki ye ya tshwantšhišo, go ya ka Mogale (1991: 32) e tsebja ka lentšwana la '**ke**' le ge a re ga se nako ye nngwe le ye nngwe moo lentšwana leo le bago gona. Serudu (1989: 51-52) o

tlaleletša kgopolo yeo ya Mogale ka go fo re ke sekapolelo se se swantšhago dilo tše pedi. Ge a tšwela pele gona letlakaleng leo o re ke papišo yeo e khutswafaditšwego. Go yona mantšwana a papišo ga a dirišwe. Selo se se bapišwago se bitšwa ka seo se swantšhwago naso. Ge Serudu (1984: 80) a tšwetša pele kgopolo yeo o re tshwantšhišo e re selo se tee ke se sengwe. Gomme yena o šupa gore sebapišwa ke sehlaloši. Bjale mo kanegelongkopana ya Maditsi thekniki yeo e tšwelela ge baanegwa ba bangwe ba re:

Ka ge taba e le muši, ba bangwe ba setše ba tseba
sebiletšwa gomme ba bangwe ba bona ba šie le go
tšama ba re: Potego ke kgoši, gape kgoši ke kgoši
ka batho mola kgoši e rua batho ka go ba nešetša
pula (letl. 11).

Potego ke kgoši ke thekniki ya **tshwantšhišo**. Sebapišwa mo ke Potego, mola sehlaloši e le kgoši. Ke go re Potego o bapišwa le kgoši. Ka mantšu a mangwe, maemo a gagwe setšhabeng a fetogile. Ga e sa le ngaka ye nnyane, maemo a gagwe a bapetšwa le a kgoši ka ge e le moetapele wa mmakgonthe a lwetše setšhaba mathateng a komelelo. Ka go mmapetša ka tsela ye, mmadi o kgona go bona ka leihlo la kgopolo ka fao Potego a fetogilego ka gona, maemo a gagwe a swantšhwago le a kgoši. Thekniki ye e thuša go utolla maemo a Potego a boetapele bja mmakgonthe ka go mo swantšha le kgoši, le go tšweletša karolo yeo a e kgathilego setšhabeng ya go nyakela setšhaba pheko. Ka go realo Potego ke moanegwa yo a dirago tše botse, ka fao o swantšhwa le kgoši, gomme se ke sona se dirago gore maemo a gagwe a hlatloge le gona batho ba mo rate.

Thekniki ye nngwe yeo e tšwelelago gona fao setsopolweng sa ka godimo ke ya **seema**. Nokaneng le Louwrens (1993: 6) ge ba hlalošiša seema ba re ke lefoko le le kopana la go hlaba leo le akaretšago therešo ka ga bophelo. Ge ba tšwela pele gona letlakaleng leo ba re diema di

akaretša ka moka, di bolela therešo ka ga toko, seriti, botho, bosenyi, bošaedi, boikgogomošo, go hloka tebogo, kgang, matepe, bofora, boradia, bonaba, boitefeletšo, bofšega, ntwana, botlaela, madimabe, bogwera, bogale, katlego, lenyalo, lapa, sesadi, senna, mašoto, botšofadi, lehu, bohlale, temošo ya kotsi, bjalobjalo. Serudu (1989: 41) o tliša kgopolo yeo ya boNokaneng ka go re ke mmolelwana wa go nepagala wo o tebilego le gona o tšweletšago kgonthe ye e sa tekemego. Rateori yo o gatelela gore seema ke polelo ya go utama ka gore ke polelo ya sephiri. Bjale go tlo lekolwa ka fao mongwadi a šomišitšego thekniki ye mo kanegelongkopana ya 'Pheko ya pula'. Mongwadi ka molomo wa baanegwa ba bangwe o re:

Ka ge taba e le muši, ba bangwe ba šetše ba tseba
sebiletšwa (letl. 11).

Diema tše, '**taba ke muši**' le '**sebiletšwa se a roba**' di širetše ka ge mongwadi a šomišitše polelo yeo e sego ya mehleng, ke go re ya kgale gore mmadi a lemoge diema tše. Bobedi di gatelela nnete ya gore setšhaba se šetše se tseba seo ba se bileditšwego mošate, e lego taba ya go goroga ga Potego le pheko. Se se tloga se laetša gore Potego ke moetapele wa mmakgonthe ka ge a tlile le pheko, gomme batho ba biditšwe mošate go tla go kwa ditaba tše botse tša go goroga ga gagwe le pheko. Mošomo wa thekniki ye ke go gatelela ditaba tše mongwadi a di bolelago (tša ge setšhaba se šetše se tseba sebiletšwa mošate mabapi le go goroga ga Potego le pheko) gore mmadi a di lemoge, gomme a di hlokomele ka ge di le bohlokwa, di godiša maemo a gagwe a boetapele setšhabeng.

Go ruma ditaba mo go kokwane ye, Maditsi o dirišitše thekniki ya **tshwantšhišo** le ya **seema** go tšweletša boetapele bja mmakgonthe bja Potego. Ka dithekniki tše o gatelela bjona boetapele bjoo bja mmakgonthe bja molwantšhwa ka tsela ya go mmapiša le kgoši le ka

mokgwa wa go diriša polelo ya go široga a leka go godiša maemo ao a gagwe a boetapele. Ke go re o a mo tumiša.

4.3 GO HLOKA BOFOKODI

Mo karolwaneng ye, go yo lekolwa lehlakore la bobedi la moakanyetšo leo le lebanego le go hloka bofokodi. Ge go lekodišišwa lehlakore le, go tlo lemogwa ge molwantšhwa a hloka bofokodi ka ge ditiro tša gagwe e le tša go loka. Go tiiša taba yeo, go tlo hlalošwa ka bokopana tšeo di lebanego le ditaba tšeo fela.

4.3.1 Molwantšhwa: Potego

Go ya ka moakanyetšo wa kanegelokopana ye ya Maditsi, molwantšhwa ke motho wa go hloka bofokodi. Go hloka bofokodi fao ga gagwe go lemogwa ge Potego a botegela kgoši le setšhaba sa gabo ka go se hweletša pheko, gape a kgona go kgotlelela le mathata ka moka ao a thulanago le ona ge a leka go nyaka pheko, go fihlela ge a e hwetša. Ka tsela yeo kanegelokopana ye, e lebane le taba ya go itswalanya le molwantšhwa. Mmadi ge a bala ditaba tše tša Potego, o itswalanya le yena ka ge mediro ya gagwe e le ye mebotse, a botega, a dira tša go loka tšeo di ratwago ke batho, go swana le ge a hlabanela setšhaba mathateng a komelelo. Ka go realo, go ka thwe 'Pheko ya pula' ke kanegelo ya go itiša. Ge Groenewald (1993: 3) a hlaloša mohuta woo wa kanegelo, o re thulano ya yona e gare ga moanegwa wa go loka le wa go se loke. Bjale ge go lekodišišwa thulano ya kanegelokopana ye ya Maditsi, le yona go lemogwa ge e le gare ga moanegwa wa go loka (Potego) le wa go se loke (Mathoma), gomme babadi ba ikgweranya le moanegwa yoo a lokilego, ba ikgaoganya le wa go se loke.

Groenewald (1993: 15) o tšwela pele go hlaloša kanegelo yeo ka gore gantši dikokwane tša yona, tše pedi tša mathomo tša moakanyetšo di nepiša molwantšhwa gore ke motho wa maemo le wa go hloka bofokodi.

Mahlakore ao a mabedi ao a thekgana ka ge dipharologantšho tša ona di tlaleletšana. Ka tsela yeo nyakišišo ga e ye go sekaseka karolwana ye ya go hloka bofokodi ga molwantšhwa, ka gobane go hloka bofokodi ke karolo ya maemo, ao e lego kokwane ya mathomo ya moakanyetšo. Ka go realo, go ka thwe go hloka bofokodi ke karolo yeo e hlalošitšwego ge go be go sekasekwa maemo a Potego.

4.3.2 Molwantšhi: Mathoma

Go ya ka lenaneotheokanegelo la kanegelokopana ye ya Maditsi, molwantšhi (Mathoma) ke motho:

- Wa maemo a godimo.
- Wa bofokodi.

4.3.2.1 Polelo ya mongwadi

Ge go hlokomedišišwa maemo ao a godimo a Mathoma go lemogwa ge go na le kokwane e tee fela yeo e tšweletšago maemo ao a gagwe, gomme ke ya **bongaka**.

- **Ngaka**

Maditsi o hlaloša Mathoma bjalo ka motho wa maemo ka ge e le ngaka. Ka go realo go ba ngaka ga gagwe go tšweletšwa ke mongwadi ge a re:

Letšatšing la bošupa bekeng ya bobedi, ka meriti,
Potego a ipega ga Ngaka Mathoma gore ke yena
mang, o tšwa kae (letl. 4).

Mongwadi fa o dirišitše thekniki ya **nepišo**, ka ge ditaba tša bongaka bja Mathoma di hlalošwa ka tebelelo ya gagwe. Ke go re di tsebja ke yena go feta baanegwa ba bangwe. Ka go realo, thekniki ye e godiša maemo a

Mathoma a bongaka ka ge Kolone go šetše go ipega le dingaka tšedingwe tša go tšwa ditšhabeng tša kgole go swana le yena Potego go tlo nyaka thušo. Se se ra gore bongaka bja Mathoma ke bja maemo ka ge bo šetše bo tsebja kgole le kgauswi, gomme se ke sona se godišago maemo a gagwe a bongaka.

Bjale go ya go ahlaahlwa kokwane yeo e lebanego le maemo a molwantšhi ge a hlalošwa ke yena ka nama.

4.3.2.2 Polelo le ditiro tša molwantšhi (Mathoma)

Ntlha ye, e lebane le dikokwane tše pedi fela, e lego yona yela ya **bongaka** le ya **tlhompho**. Diphapantšho tše di tlo sekasekwa ka go lebantšhwa le dithekniki tšeo di di tšwetšago pele.

- **Ngaka**

Mathoma o bolela le Potego ka bongaka bja gagwe, eupša Potego ga a fetole. Ka molomo wa gagwe o re:

Bjale ka gore ke yo go ruta bongaka monna wa
Mminapudi, kgomo o e swere, thobela? (letl. 4).

Mo mongwadi o šomišitše thekniki ya **nepišo** ka ge ditaba tšeo tša bongaka bja Mathoma, di tloga di tšweletšwa ke yena mong. Ka polelo yeo go lemogwa gore Mathoma o na le bokgoni ka ge a šetše a kgona go ruta le dingaka tše dingwe bongaka, bjalo ka Potego. Gomme taba yeo, ke yona e godišago maemo a bongaka a monna yo.

- **Tlhompho**

Ge go badišišwa yona tšopollo ye ya ka mo godimo gape, go lemogwa gore go tšwelela dithekniki tše: **tebelelo**, **potšišoretoriki** gotee le **moeno** go gatelela tlhompho ya Mathoma.

- **Tebelelo**

Maditsi o rulaganya ditaba tša go ba le tlhompho ga Mathoma, ka go diriša thekniki ya **tebelelo** ka ge a be a nyaka gore go hlompha fao go tšwelele ka Mathoma ka nama ka go bitša Potego ka moeno (Mminapudi), e sego ka leina ge a be a mmotšiša ka khunollamoraba ge a ipega. Go ya ka setšo sa Bapedi, ge motho a bitša yo mongwe ka moeno, ke taetšo ya gore motho yoo o na le tlhompho, gomme o tšea tlhompho yeo o e rweša yo mongwe (Potego) gore e bonale gabotse. Ka go realo, thekniki ye, e gatelela go ba le tlhompho ga Mathoma goo go dirago gore go thwe ke motho wa maemo.

- **Potšišoretoriki (Makgethepolelo)**

Ge e le thekniki ye yona e tšwelela ge Mathoma gona moo setsopolweng sa ka godimo a botšiša Potego ka khunollamoraba ge a ipega ka go re:

Bjale ka gore ke ya go go ruta bongaka monna wa Mminapudi, kgomo o e swere, thobela? (letl. 4).

Potšišo ye e botšišitšwego ke Mathoma e na le karabo ye e lebanego le ge ngakana ya go ithuta bongaka e tlile go hlahlelelwa tša bongaka. Ngakana yeo go letetšwe gore e tla tla e swere khunollamoraba. Khunollamoraba ya mohuta wo ke kgomo. Gomme yona e godiša maemo a Mathoma setšhabeng, ka ge e tlo dira gore a se ke a hlwa a eba

ngakana, e be ngaka. Bohlokwa bja thekniki ye ke go godiša maemo a Mathoma ka gore bjalo ga e sa le ngakana ke ngaka.

- **Moeno**

Go tšwela pele go laetša tlhompho ya Mathoma mongwadi o sa dirišitše le thekniki ya **moeno** go tšweletša tlhompho. Ge Mojalefa (1995: 7) a hlaloša kgopolo yeo ya moeno o re ke kamano ya batho yeo go ka thwego ke ya go phatlalala, ya go se swaraganywe ka madi (leloko goba kgomo (lešika)). Ge a tšwela pele mo matlakaleng a 71-73 o re go ka enwa phoofolo, sebata goba nonyana. Gape o ruma kgopolo yeo ka gore moeno o ama setšhaba ka moka ka ge ka wona go kgonwa go tsebja fao motho a tšwago gona. Go tlaleletša kgopolo yeo ya Mojalefa, Lemekoana le ba bangwe (1988: 21) bona ba re ge go bolelwa ka moeno ga go šupše phoofolo goba segagabi le ge e ka ba nong goba nonyana fela, eupša ba re go ka šupša le se sengwe sa dilo tša tlhago. Go iša pele mo matlakaleng a 34-47 borateori bao ba tlaleletša kgopolo yeo ka go fa mehola ya moeno, e lego go hlopha ditšhaba ka magoši a tšona, le go o šomiša dikarolong tše dingwe tša polelo go swana le polelong ya go dumediša, ya bjale, ya ngaka ge e phekola le ya makgotleng le mererong ye mengwe ya motse, bjalo. Go tšwa tšopolong ya ka godimo, mohlala wo mobotse wa moeno ke wa ge Mathoma a bitša Potego Mminapudi. Go bina pudi go lebane le go ena. Ka fao moeno wo o ama setšhaba se se itšego sa Babinapudi (Babinaphuti). Ka go realo morafe woo, ke wa Bakone bao ba binago phuti e sego tlhantlhagane, ka gore go na le mehuta ye mebedi ya merafe yeo ya Bakone. Bjalo ka ge moeno wo o dirišitšwe go kgonwa go tsebja gore Potego o tšwa morafeng wa Bakone ba go bina pudi, e lego yona phuti: Ka gona o a tumišwa, bjale ge motho a retwa go godišwa tlhompho ya motho yoo a retwago (Potego), ka lebaka la gore motho yoo o bitšwa o ka re ke batho ba bantši. Mohola wa thekniki ye ke go gatelela tlhompho yeo Mathoma a nago le yona go Potego ka go mmitša Mminapudi. Ka fao tlhompho yeo e godiša maemo a Mathoma.

4.3.2.3 Polelo le ditiro tša baanegwa ba bangwe

Mabapi le ntlha ye, mongwadi ga se a tšweletše polelo ya baanegwa ba bangwe ge ba bolela ka Mathoma. Ka fao, ntlha ye e ka se sekasekwe.

4.3.3 Mathoma: Motho wa bofokodi

4.3.3.1 Polelo ya mongwadi

Ge Maditsi a tšweletša Mathoma, o mo hlaloša bjalo ka motho wa go se loke, wa go ba le bofokodi. Bofokodi bjoo bja gagwe bo tšweletšwa ke dikokwane tše, e lego **go ba le swele, go ba le pelompe le boloi**. Gomme tšona di tlo sekasekwa ka go di lebantšha le dithekniki tšeo mongwadi a di rulagantšego ge a hlaloša ditaba tšeo.

- **Go ba le swele**

Bofokodi bja Mathoma ke go ba le swele. Taba yeo e tiišwa ke mongwadi ge a re:

Letšatši leo Mathoma o ile a hlwa a thethiša
Potego le motse wa gabo gomme lapeng leo
Mathoma a gore ke la monyanana wa gagwe, a
hwetša tlhathollo ya nyepo yela ya go kgengwa ke
Mathoma ge a re Reatile ke morarana (letl. 7).

Mo mongwadi o dirišitše dithekniki tše di latelago: **nepišo** le **nyenyefatšo** go gatelela go ba le swele ga Mathoma.

- **Nepišo**

Ge go ka hlokomelwa polelo ye ya ka mo godimo, go tlo lemogwa gore Maditsi o rulagantše ditaba tša go ba le swele ga Mathoma ka go diriša

thekniki ya **nepišo** ka ge a nyaka gore ditaba tšeo tša go se loke di hlalošwe ke mongwadi, ka gobane di tseba ke yena go feta ba bangwe. Ka thekniki yeo mongwadi o gatelela kgonthe ya gore Mathoma o na le swele. Ka gona taba yeo e gatelela bofokodi bja gagwe. Ke ka fao mmadi a sa ikgweranyego le yena ka baka la bofokodi bjoo bja gagwe bja go hlwa a thethiša Potego le motse a sa mo thethišetše selo a nyaka fela go mo dira swele gore a se hwetše pheko.

- **Nyenyefatšo**

Makopo le ba bangwe (1989: 260), ba hlaloša thekniki ye ya **nyenyefatšo** ka go re:

Ke mohuta wo o itšego wa leina leo le hlagišago bonana (go se gole go felela), kganyogo/lerato, lenyatšo le bonnyane ka ga dilo tše di phelago le dilo tše di sa phelego.

Bona ba gatelela gore nyenyefatšo e šupa dilo tše nne, e lego bonana, lerato, lenyatšo le bonnyane. Ge go ka lebelelwa seo se bolelwago ke basekaseki ba ka ga nyenyefatšo go tla lemogwa gore Maditsi yena o diriša nyenyefatšo ge e lebane le lenyatšo, e sego bonana goba dintlha tše dingwe tšeo di sepelelanago le nyenyefatšo, ka baka la gore e bontšha go nyatša. Mathoma o hlwa a thethiša Potego le motse wa gabo ntle le lebaka, a nyaka fela go mo tlaiša, go mo dira swele gore a se hwetše pheko. Taba yeo e gatelela bofokodi bja gagwe bja go tlaiša ba bangwe ka go ba dira swele. Mohola wa thekniki ye ke go godiša bofokodi bja Mathoma.

- **Pelo ye mpe**

Mathoma o na le pelo ye mpe. O a tseba gore pheko e hwetšwa bjang, efela ga a nyake go thuša Potego. Go kgonthišiša taba yeo, ka morago ga ge Potego a hweditše pheko, mongwadi o re:

A fihla a fa Mathoma pego ya letšatši a sa bolele gore o fihlile phekong ka moratho, a bolela ge a lekile go ka rutha, gomme ge a etla ka pono ya mokopa le dikubu gammogo le kwena a etwa ke Mathoma pele go laetša gore monna yoo o be a tseba ditaba tša felo fao ka botlalo (letl. 10).

Maditsi mo o rulagantše polelo yeo e lebanego le bopelompe bja Mathoma ka thekniki ya **tebelelo**. Mongwadi o dirišitše thekniki ye ya tebelelo go hlaloša ditaba tša bopelompe bja Mathoma ka ge a be a nyaka gore ditaba tšeo tše mpe di hlalošwe ka leihlo la mongwadi ka gobane a di tseba go feta ba bangwe. Ka thekniki yeo, mongwadi o gatelela nnete ya gore Mathoma o na le pelo ye mpe ka ge a be a tseba ditaba tša felo fao go hwetšwago pheko ka botlalo, eupša a sa laetše Potego gore pheko e hwetšwa bjang. Ka polelo yeo, o nyaka gore mmadi a amogele taba yeo bjalo ka yeo e nago le therešo. Godimo ga fao o nyaka gore go se loke fao ga Mathoma go amogelege pele ga babadi, ba kgolwe gore ke nnete Mathoma ke motho wa bofokodi bjalo ka ge mongwadi a bo hlaloša.

- **Boloi**

Maditsi o hlaloša ditaba tšeo di amanago le boloi ka go diriša thekniki ya **tshwantšhanyo**. Cuddon (1976: 880), Lazarus le ba bangwe (1983: 262) le boBeckson (1989: 258) ba hlaloša thekniki yeo ka gore e bapiša dilo tše pedi tšeo di sa swanego, di lemogwago ka mantšu a : swana le le bjalo ka. Ge e le Serudu (1984: 79) yena o godiša kgopolo yeo ka gore

dilo tše pedi ke sebapišwa ('*tenor*') le sehlaloši ('*vehicle*'). Ge a tšwela pele gona letlakaleng leo o re sehlaloši se dirišwa go gatelela, go hlaloša le go phagamiša sebapišwa. Bjale thekniki yeo mo kanegelongkopana ya 'Pheko ya pula' e tšwelela gabotse ge Mathoma a le bodibeng le Potego; a gana go mo thuša go hwetša pheko. Go na le gore a mo thuše, o a retologa, o gomela gae. Ge a fularela o dira mathaitai a gagwe a boloi, ka go phaphamadiša dikubu mo bodibeng. Go kgonthišiša taba yeo mongwadi o re:

Ge a retologa a ntšha lešela le lehwibidu potleng ya jase ya maratha yake o kghapha sethitho gomme a se a le fihliša le sefahlegong bodibeng gwa phaphamala dikubu tše tharo tša edimola tša tsebo akelana ka go lomana ditsebe ka meno ao nkego ke magakabje a gelwe ka sego sa go hudua bjala (letl. 5).

Mo setsopolweng se, thekniki ya tshwantšhanyo e lebane le meno a dikubu ao nkego ke magakabje. Sebapišwa mo ke meno a dikubu mola sehlaloši e le magakabje. Maditsi o bapetša meno a dikubu tšeo di bego di galefile di lomana, ka morago ga ge Mathoma a fetša go ntšha lešela le lehwibidu potleng ya jase, le magakabje ka bogale. Se se ra gore seemo sa ditaba bodibeng se fetogile ge e sa le Mathoma a ntšha lešela le lehwibidu potleng ya jase. Dikubu di lomana ditsebe ka meno ao a bapišwago le magakabje ka bogale. Tiragalo ye ga ya tlwaelega, e a makatša. Ke ka moo e amantšhwago le boloi bja Mathoma. Ka fao mmadi o kgona go bona ka leihlo la kgopolo ka moo Mathoma e lego moloi ka gona, a bilego a kgona le go phaphamadiša dikubu tšeo meno a tšona a bapišwago le magakabje ka bogale. Ka thekniki ye, mongwadi o godiša boloi bja Mathoma. Ke go re ka yona mmadi o kgona go lemoga bofokodi bja gagwe bja go loya, gomme a se ikgweranye le yena, ka ge e le motho wa go se loke.

Go tšwa gona moo setsopolweng sa ka godimo, Maditsi o dirišitše le thekniki ya **pheteletšo**. Ge Mampuru (1991: 79) a hlaloša thekniki yeo ya pheteletšo o re ke sekapolelo seo se hlagišago nnete ka go sela mellwane ya nnete; nepo e le go gatelela bohlokwa bja selo se se tšweletšwago. Ge a tšwela pele gona letlakaleng leo o re tabakgolo gona fao ga se maaka fela ke go thekga seswantšhokgopolo goba bogolo bja seo se bolelwago ka go bontšha bjo e sego bja mehleng. Maditsi mo go ‘Pheko ya pula’ o tšweletša thekniki yeo ka go dio re:

Meno ao nkego ke magakabje a gelwe ka sego sa go hudua bjala (letl. 5).

Go ya ka tsopolo ye, babadi ba kgona go bona le go kwešiša ka leihlo la moya ka moo meno ao a dikubu a bego a le bogale ebile a le a magolo ka gona. Gomme se se šupa bogolo bja boloi. Maditsi o feteletša bogale le bogolo bja meno ao, nepo e le go gatelela boloi bja Mathoma bja go phaphamadiša dikubu bodibeng, ka maikemisetšo a go tšhoša Potego gore a se hwetše pheko. Mošomo wa thekniki ye ke go phagamiša maemo a boloi bja monna yo, gore babadi ba se itswalanye le yena, ka ge e le motho wa go se loke, wa go se ratege.

Thekniki ye nngwe gape yeo e tšwelelago gona fao setsopolweng sa ka godimo ke ya **tebelelo**. Mongwadi o šomišitše thekniki ye, ka ge a be a nyaka gore ditaba tšeo tša boloi bja Mathoma di hlalošwe ka tebelelo ya gagwe. Ke go re di tsebja ke yena go feta baanegwa ba bangwe le molaodiši. Mohola wa thekniki ye ke go kgodiša mmadi gore a dumele gore Mathoma ke moloi bjalo ka ge a hlalošwa ke Maditsi yoo a tsebago ditaba tša boloi bja gagwe ka botlalo. Ka go realo ka thekniki ye mongwadi o nyaka gore mmadi a se itswalanye le Mathoma, ka ge e le motho yoo a dirago tše mpe, tšeo di sa ratwego ke batho.

4.3.3.2 Polelo le ditiro tša molwantšhi (Mathoma)

- **Motho wa go tšhošetša**

Go gana go thuša Potego ga Mathoma go hwetša pheko, ke gona go laetšago gore monna yo o na le moya wa tšhošetšo. Taba yeo e hlalošwa ke molwantšhi ge a be a bolela le Potego ge ba le bodibeng ba leka go hwetša pheko. O re:

Ke yona yela pheko ya gago. Ke bjona boloko bja Kgwadira nong ya setšhepi. Nna ke a goma. Molao wa pula ga o re motho a rute yo mongwe gore pheko e hwetšwa bjang. Le wena o monna o tla loga maano. O ka no bona ka marungwana, dilepe le ditlabakelo tša banna ba bangwe bao ba bego ba tlike go leka mahlatse bjalo ka wena, šedi, le wena o se re go fenywa wa re o loilwe, ba hlwe ba fenywa thaka tša gago. Ka gae o go bone, ge o feditše o tle re go bontšhe seo le wena o tlogo be o se bone (letl. 5).

Ge go ka badišišwa tsopolo ye ka hloko, go tla lemogwa gore mongwadi o dirišitše dithekniki tše, e lego **poledišano**, **lešalašupi**, **modirišopego**, **modirišogore**, **tšhwantšhišo**, **kgegeo**, **tshwantšhanyo** le **tlogelo**.

- **Poledišano**

Mo tsopolong ye ya ka mo godimo, Maditsi o diriša Mathoma a bolela le Potego ka taba ya go mo tšhošetša gore a se hwetše pheko. O re:

Nna ke a goma. Molao wa pula ga o re motho a rute yo mongwe gore pheko e hwetšwa bjang. Le wena o monna o tla loga maano...(letl. 5).

Ka fao go ka thwe mongwadi o dirišitše thekniki ya **poledišano**, ka ge a be a nyaka gore bonnete bja bofokodi bja Mathoma bja go tšhošetša ba bangwe bo tšweletše ke molwantšhi ka nama, ka go gana go thuša Potego gore a hwetše pheko.

O mo tšhošetša ka go mmontšha dika tšeo di mo laetšago gore a ka se kgone go hwetša pheko. Sa mathomo sa dika tšeo ke molao wa pula, mola sa bobedi sona e le batho ba bangwe bao ba šetšego ba lekile go hwetša pheko gomme ba paletšwe. Ka dika tše, Mathoma o tšhošetša Potego gore a ka se kgone go hweletša setšhaba sa gabo pheko ya pula. Ka go realo, ka polelo ye, mmadi o kgona go bona ditaba tšeo Mathoma a di dirilego tša go tšhošetša Potego ka mahlo, gomme a di kgolwe ka ge di boletšwe ke modiri wa tšona, yoo a bego a le gona ge di direga. Ka fao ditaba tše di lebane le therešo, ke ka fao di amogelelago. Poledišano ye e godiša go tšhošetša Potego gore a se atlege lesolong la gagwe la go phološa setšhaba sa gabo leubeng la komelelo.

▪ **Lešalašupi**

Lešalašupi ge le bolelwa ke Nokaneng le Louwrens (1993: 206) ba re ke lentšwana le le dirišwago ge go šupša boemo bja motho goba selo malebana le mmoledi goba mmoledišwa. Ge ba tšwela pele gona letlakaleng leo, ba re mantšwana ao a laetša dikgato gore sešupša se be kgauswi, kgojana goba kgole. Bona ba hlaloša gore lešalašupi le ka arogantšhwa ka dikgato tše tharo, e lego ya pele, ya bobedi le ya boraro. Dikgato tše, ye nngwe le ye nngwe ya tšona go thwe e theilwe godimo ga mosela woo o tšwelelago mo lešalašuping. Gape go tloga gona moo matlakaleng a 206-208 ba hlaloša dikgato tšeo ka gore mašalašupi a kgato ya pele ke a mehuta ye mebedi, e lego ao a hlokago mosela le ao a bontšhago mosela wa **-no** goba **-khwi**. Ge e le a kgato ya bobedi ona ba re a tsebega ka mesela ye mebedi, e lego **-o** goba **-uwe**, mola a kgato ya boraro a gatelela gore a bontšha mosela o tee fela e lego **-la**.

Bjale ge go hlokomedišišwa setsopolwa se sa ka mo godimo go tla lemogwa gore Maditsi o šomišitše masalašupi a mabedi, e lego (a) la kgato ya pele, **šedi** le (b) la kgato ya boraro, **yela**. Ka lešalašupi le: šedi, o gatelela bokgauswi bja ditlabakelo tšeo di bego di tšhabetšwe ke ba bangwe ba ba bego ba tlile go leka go hwetša pheko gomme ba paletšwe. Bokgauswi bjoo, ke bjona bo ba kgontšhago go di fihlelela, gore ba di sware, ba di bone, ba be ba di lekole ka ge di se kgole le bona. Ka go realo, bo bopa moya wa letšhogo, woo o tlogo dira gore Potego a nyeme moko a se hwetše pheko ka ge Mathoma a mo tšhošetša.

Go tšwela pele Maditsi o diriša lešalašupi la kgato ya boraro, e lego yela. Gomme ka lona o šupa pheko yeo e lego kua kgole le yena. Ka fao go tloga go laetša gabotse gore pheko ye e be e tloga e le kgolekgole le Mathoma le Potego. Ke ka lebaka leo Mathoma a dirišitšego lešalašupi le gore a tšhošetše Potego a bone o ka re pheko e hwetšwa kgole, a nolege moko. Ka go diriša mašalašupi ao a mabedi, Maditsi o tšweletša moya wa letšhogo, le go gatelela gore seo Potego a se tletšego fao se ka se kgonagale. Ka go realo, ka thekniki ye, Mathoma o nyaka go bopa khuduego ye e lebanego le moya wa go tšhošetša.

▪ **Modirišopego**

Ge Nokaneng le Louwrens (1993: 284) ba hlaloša modirišopego ba re:

O ipotile, ebile o a itaola.

Ke go re o ikemetše ka bowona. Ge ba tšwela pele gona letlakaleng leo ba re o bega kgopolo ye e tletšego. Go tšwa setsopolweng sa ka godimo, Maditsi o diriša modirišopego ka go tšweletša Mathoma ge a re:

Molao wa pula ga o re motho a rute yo mongwe

Tiragalo ye e begwago ke Mathoma, ya mabapi le molao wa pula, e ikemetše ka boyona. Ke go re e na le tlhalošo ye e feleletšego, yeo e hlalošago ka ga bofokodi bja Mathoma bja go tšhošetša Potego, ka go mmošša ka go se kgonege ga go hwetšwa ga pheko. Mohola wa thekniki ye ke go gatelela mathata a go hwetšwa ga pheko.

- **Modirišogore**

Modirišogore wo, go ya ka Mojalefa (1994: 269) ke modirišo wo o tšweletšago ditiragalo tše pedi tše di thekganago. Se se ra gore o ithekgile ka medirišo ye mengwe goba o botile medirišo ye mengwe. Ke ka fao Nokaneng le Louwrens (1993: 289) ba tlaleletšago kgopolo yeo ka go re gantši o tšwelela o thekgilwe ke medirišo ye mengwe, gagolo **modirišopego** le **modirišotaelo**. Ge Nokaneng le Louwrens ba tšwela pele gona letlakaleng leo ba re mo lefokong, lediri la pele ke la modirišopego goba modirišotaelo, mola la bobedi e le modirišogore. Gape ba re madiri ao a hlatlamanago ka tsela ya modirišopego le modirišogore a kopantšhwa ke lekopanyi **gore**.

Bjale ge go ka hlokomelwa polelo ya Maditsi ye ya ka mo godimo, go tla lemogwa gore o rulagantše polelo yeo ya gagwe ka go diriša modirišogore. Ka molomo wa Mathoma o re:

Molao wa pula ga o re motho a rute yo mongwe
gore pheko e hwetšwa bjang.

Modirišo wo o ntshofaditšwego ka godimo, e lego **modirišogore**, o ithekgile ka modirišopego wo: molao wa pula ga o re motho a rute yo mongwe, e lego woo o tlilego pele ga modirišogore. Ke gore modirišo wo ga wa ikemela ka bo wona, o laowa ke modirišopego. Se se ra gore ge go ka tlošwa wa pele (molao wa pula ga o re motho a rute yo mongwe) molaetša o ka se kwagale gabotse ka gore tlhalošo ya gona e itshamile ka modirišopego. Le ge go le bjalo, modirišo wo o na le

mošomo wa go tšweletša moko wa ditaba, e lego bohlokwa bja ditumelo tša setšo goba bohlokwa bja pheko ya pula. Ka fao Mathoma o tšhošetša Potego ka go mmošša ka mathata a go hwetšwa ga pheko gore a nolege moko, a se e hwetše. Bohlokwa bja thekniki ye ke go gatelela go se be bonolo go hwetša pheko ya pula.

▪ **Tshwantšhišo**

Go šetše go hlalošitšwe gore tshwantšhišo e theilwe godimo ga dikgopolo tše pedi, e lego sebapišwa le sehlaloši. Maditsi ka molomo wa Mathoma o re:

O monna ... (letl. 5).

Go ka thwe mongwadi o šomišitše thekniki ya **tshwantšhišo**, ka gore go na le sebapišwa le sehlaloši mo polelong ya gagwe. Sebapišwa se bonala ka lekgokasediri **o**, leo le emelago Potego, mola sehlaloši sona e le **monna**, se emela motho wa go ba le maitemogelo. Ke go re mo go bapišwa dilo tše pedi, e lego **Potego** le **monna**. Ka mantšu a mangwe Potego o swantšhwa le monna, ka mokgwa woo a nago le maitemogelo ka gona a ka kgonago go hweletša setšhaba pheko. Se se ra gore maemo a gagwe a fetogile. Ga e sa le Potego o fetogile monna wa maitemogelo, le ge a se nao, e le la mathomo a tlo leka go hwetša pheko. Ka fao Mathoma o a mo tšhošetša ka go diriša mano a go mo nola moko, a rego ke monna wa maitemogelo, e le gore maikemišetšo ke go mo gegea. Ka go realo go ka thwe go tšwelela thekniki ye nngwe gape ya kgegeo.

▪ **Kgegeo**

Kgopolo ye ge e hlalošwa ke Mampuru (1991: 76) o re:

Ke mokgwa wa go sotla motho yo mongwe ka go diriša kganetšo ya seo motho a se dirago, go

swana le ge motho e le setlaela gomme a bolelwa
gore o hlalefile.

Seo Mampuru a se gatelelago ke kganetšo ya seo motho a se dirago. Go
tšweletša taba yeo Maditsi o re:

Le wena o monna o tla loga maano (letl. 5).

Go tla lemogwa gore maikemišetšo a Mathoma ga se gore ge a re Potego
ke monna o šupa gore ke motho wa maitemogelo a tša bongaka bja pula.
Yeo e lego therešo ke gore, o nyaka go mmotša gore a ka no senya
hlegere, fela nnete ke gore pheko ya pula a ka se e hwetše. Ka go realo
ga se monnanna wa ngaka ya go swana le yena. Ka fao o a mo tšhošetša,
ka go mo gegea. Bohlokwa bja thekniki ye ke go godiša mathata ao
Potego a kopanego le ona a go tšhošetšwa ke Mathoma, ge a be a leka go
nyaka pheko ya pula.

▪ **Tshwantšhanyo**

Bjalo ka tshwantšhišo, tshwantšhanyo le yona go boletšwe gore e theilwe
godimo ga sebapišwa le sehlaloši. Mohlala wa taba yeo ke ge Mathoma a
re :

O ka no bona ka marungwana, dilepe le ditlabelo
tša banna ba bangwe bao ba bego ba tlile go leka
mahlatse bjalo ka wena šedi, le wena o se re go
fenywa wa re o loilwe, ba hlwe ba fenywa thaka
tša gago (letl. 5).

Mongwadi mo o dirišitše thekniki ya **tshwantšhanyo** ka ge go na le
sebapišwa le sehlaloši. Mo sebapišwa se lebane le **banna ba go palelwa
ke go hwetša pheko**, mola sehlaloši se bonala ka lešala le: **wena**, leo le
emelago Potego. Go tla lemogwa gore mo go bapišwa dilo tše pedi, e

lego **banna ba go palelwa** le **Potego**. Dilo tše pedi tše, **banna ba go palelwa** le **Potego** ge di bapetšwa mafelelong selo se se rilego se fetoga se sengwe. Ke go re Potego o fetoga motho wa go palelwa ka mokgwa woo Mathoma a mo swantšhago le batho ba go palelwa ka gona, a dumago o ka re a ka se hwetše pheko.

Ka go rulaganya polelo yeo bjalo, Mathoma o iša maemo a Potego fase gore a swane le a batho ba go palelwa ka ge a nyaka gore a nolege moko a bone o ka re ka ge ba paletšwe le yena o tlo swana le bona a palelwa, gomme a tlogela go nyaka pheko. Ka go realo o a mo tšhošetša ka go diriša maano a go mmapiša le batho ba go palelwa. Ka thekniki ye mongwadi o godiša bofokodi bja Mathoma bja go tšhošetša ba bangwe, gore babadi ba mo tšhabe, ba ikgaoganye le yena, ka ge e le motho wa go se loke.

- **Tlogelo**

Go šetše go hlalošitšwe gore tlogelo ke ge mongwadi a tlogela ditiragalo ka maikemišetšo a a rilego. Bjale ge go ka hlokomelwa tso polo ye ya ka mo godimo gape, go tla lemogwa gore Maditsi ge a hlaloša ditaba, o tlogela tše dingwe. Go tšweletša taba yeo, mongwadi ka molomo wa Mathoma o re:

Ka gae o go bone ge o feditše o tle re go bontšhe
seo le wena o tlogo be o se bone (letl. 5).

Ge go ka badišišwa polelo ye, go tla lemogwa gore Maditsi o dirišitše thekniki ya **tlogelo** ka ge go na le selo seo se tlogetšwego se sa bolelwego ka leina, e lego nkokoi ya go tšhoša. Mongwadi o tlogetše nkokoi ye ka maikemišetšo a go hlola kgogedi. Ka fao o nyaka gore mmadi a ikutollele yona. Ka yona thekniki yeo babadi ba kgona go bona gore Mathoma ke motho wa go tšhošetša go ya le ka fao a tšhošetšago Potego ka gona ka go mmontšha selo sa go tšhoša seo se sa bolelwego ka

leina, ka morago ga go leka go hwetša pheko lekga la mathomo. O dira taba yeo go godiša moya wa letšhogo mo go Potego gore a šitwe go phethagatša morero wa gagwe wa go phološa setšhaba.

Ge go rungwa ntlha ye ya polelo le ditiro tša molwantšhi go ka thwe, go dirišitšwe kokwane e tee fela, e lego ya **motho wa go tšhošetša**. Mongwadi ge a hlaloša kokwane ye o šomišitše **poledišano, lešalašupi, modirišopego, modirišogore, tshwantšhišo, kgegeo, tshwantšhanyo** le **tlogelo** bjalo ka dithekniki go gatelela bofokodi bja Mathoma bja go tšhošetša Potego.

Bjale go ya go sekasekwa dikokwane tšeo di lebanego le bofokodi bja molwantšhi ge bo hlalošwa ke baanegwa ba bangwe.

4.3.3 Polelo le ditiro tša baanegwa ba bangwe

Ge go ka balwa kanegelokopana ye ya Maditsi ka botlalo, go tla lemogwa gore mongwadi ga se a tšweletše polelo ya baanegwa ba bangwe ge ba bolela ka Mathoma bjalo ka molwantšhi. Ka tsela yeo, karolwana ye e ka se hlalošwe mo tshekatshekong ye.

4.3.4 Diphapantšhotlaleletšo

Go ya ka Lekganyane (1997: 64), Lebaka (1999: 90) le Phala (1999: 115-116), diphapantšhotlaleletšo ke diphaphantšho tšeo di hlalošago semelo sa molwantšhwa ka mokgwa wa go široga goba go utama. Ge ba tšwela pele ba hlaloša gore tšona ga di nepiše dikokwane tše di itšego tša moakanyetšo wa sengwalo gabotse. Gape ba re di lebane le go itswalanya goba go se itswalanye ga mmadi le molwantšwa goba molwantšhi. Taba yeo ya go itswalanya e bohlokwa, ka gobane e lebane le semelo sa molwantšhwa (Potego).

Bjale ge go yo lekolwa diphapantšhotlaleletšo tša kanegelokopana ya Maditsi, go ya go lebelwa dikokwane tšeo di lebanego le molwantšhwa

fela, ka baka la gore mmadi o itswalanya le yena. Lenaneo leo le tlogo latelwa ge go sekasekwa diphapantšho tšeo tša semelo sa molwantšhwa (Potego) ke le le latelago:

- Potego ke mogale
- Mophološi
- Rammotwana

- **Potego ke mogale**

Polelo ya mongwadi e utolla semelo sa Potego ge e le mogale. Bogale bjoo bo bonagala ge a ile a hlaba noga yeo e bego e mo paledišana go hwetša pheko ka motsi. A re go e kweša bohloko, ya široga tseleng ya gagwe a kgona go hweletša setšhaba pheko. Go tiiša taba ye, mongwadi o re:

A ntšha motsi wo a bego a o dirile ka tetelo ye bjalo gomme a bona selo seo gabotsana mo molala o gahlanago le hlogo mo noga ya go fofela godimo ya palelwa fela ke go lla goba go golola fela bohloko bjona e laetša gore e kwele bja poo. Ge e thinya ka meetseng ke ge mohlala wa yona o laetšwa ke lepa la motsi gore e lebile kae. Ya nyatša ka meetseng ya phara leriba ka thoko ye nngwe ya noka ya thoma go ipofaganya le mehlare. Gona moo mogale wa Bopedi a patlama godimo ga kota yela ya moratho gomme a ritša ka mpa a lebile phekong, moo a go fihla a phatlola lekuru la nkgotho ka seletswana a beletša letšing la noka a boeletša gape (letl. 8).

Ge go ka hlokomelwa tsopolo ye, go tla lemogwa gore go šomišitšwe dithekniki tše: **nepišo**, **tlogelo**, **pheteletšo** le **tshwantšhišo**. Bjale dithekniki tšeo di ya go lekolwa go ya ka fao Maditsi a di rulagantšego le ditiragalo tša bogale bja Potego ka gona go tšweletša kgweranyo magareng ga moanegwa yo Potego le mmadi.

- **Nepišo**

Go nepiša bogale bja Potego, Maditsi o šomišitše thekniki ya **nepišo**, ka ge a be a nyaka gore ditaba tšeo tša go bolaya noga ga Potego di tšwelele ka yena mong, e sego molwantšhwa goba baanegwa ba bangwe ba kanegelo, le ge e ka ba molaodiši, ka lebaka la gore ke yena a tsebago ditaba tšeo ka botlalo go feta baanegwa ba bangwe. Ka go diriša thekniki ye, go lemogwa gore mongwadi o hlaloša Potego ka bogale. Ke go re o ka re o nepiša bogale go feta Potego. Ka mantšu a mangwe o leka go hlaloša maemo a a phagamego a a lebanego le bogale bja Potego. Ka go realo, ka thekniki ye, maemo ao a a gatelelwa. Maditsi o bontšha gore ke ona a kgontšhišitšego Potego go atlega go hweletša setšhaba pheko. Ke ka lebaka leo babadi ba ikgweranyago le ditaba tše tša bogale bja Potego bja go fenyana noga.

- **Tlogelo**

Mo tsopolong ye ya ka mo godimo, tiragalo ya go hlaba noga ka motsi e tlogetšwe. Mongwadi o tlogeletše mmadi tiragalo ye gore a ikutollele yona, gape le gore a kgathe tema mo poledišanong ya gagwe. Ka mantšu a mangwe Maditsi o nyaka go thušwa le ke mmadi go ntšha maikutlo a gagwe a lethabo, ao a lebanego le go atlega ga Potego go hweletša setšhaba sa gabo pula. Ka go realo karolwana ye e na le maatla go phalwa ge nkabe e hlalošwa ke mongwadi fela. Ka tsela yeo ga go makatše ge ditaba di hlalošwa ka mokgwa wo mmadi a kwana le tšona ka gore o na le kgonthe ya tšona, ka ge e le yena a di tsebago. Ka fao

taba ye ya go bolaya noga ga Potego e a kgodiša. E dira gore babadi ba ikgweranye le yena, ka ge e le mogale a fentše ntweng ya gagwe le noga.

- **Pheteletšo**

Ka thekniki ye ya pheteletšo go gatelelwa go feteletša ditaba go feta tekanyo. Mo tsopolong ya ka mo godimo ditaba tšeo di lebanego le pheteletšo ke tše:

... mo noga ya fofela godimo ya palelwa fela ke
go lla goba go golola fela bohloko e laetša gore e
kwele (letl. 8).

Ge go lekolwa tsopolo ye, go tla hlokomelwa gore lentšu le: **golola**, le feteleditšwe, ka gobane noga ga e golole. Ke kgomo yeo e ka gololago ge e ekwa bohloko. Taba ye e tiiša go feteletšwa ga polelo. Ke ka lebaka leo go thwego mongwadi o dirišitše thekniki ya **pheteletšo**. Maditsi o šomišitše sekapolelo se ka ge a be a nyaka go feteletša bohloko bjoo noga e bo kwelego ge Potego a be a e hlaba ka motsi ka go bo lekantšha le kgomo ka bogolo. Se se ra gore bo a fitišiša. Taba ye e gatelela maemo a bogale a Potego. Bohlokwa bja thekniki ye ke go phagamiša (godiša) maemo ao a bogale a monna yo, gore babadi ba ikgweranye le yena ka ge a dira tša go loka, a tloša noga tseleng ya gagwe ya go phološa setšhaba gore a kgone go se hweletša pheko ya pula, gomme se tle se phologe.

- **Tshwantšhišo**

Go šetše go boletšwe gore tshwantšhišo e theilwe godimo ga dikgopolo tše pedi, e lego sebapišwa le sehlaloši. Bjale ge go tšewa mohlala go fahlela tlhalošo yeo, go ka thwe:

... fela bohloko bjona e laetša gore e kwele bja
poo (letl. 8).

Ge go ka hlokomedišišwa polelo ye, go lemogwa gore e lebane le thekniki ya **tshwantšhišo** ka gobane go na le sebapišwa (poo) le sehlaloši (bohloko). Ka mantšu a mangwe Maditsi o bapetša bohloko bjoo noga e bo kwelego ge Potego a e hlaba ka motsi le poo. Ke go re bohloko bjoo bo bapetšwa ka go godišwa gore bo tle bo lekane le poo. Bohloko ke senaganwa, ka go realo, bo ka lekanywa le selwana se sennyane, kudu ka gore ka mahlo o ka se bo bone. Bjale mongwadi o bo tšweletša gore bo lekane le poo gore bo tle bo bonale gabotse. Ka tsela yeo, o nyaka gore mmadi a kgone go bona ka leihlo la kgopolo ka fao bohloko bjoo e se sa lego bjo bonnyane, bjale bo godilego, bo lekanago le kgomo ye kgolo. Ka go dira bjalo Maditsi o godiša bohloko bjoo bo kwelwego ke noga gore mmadi a amogele gore Potego o fentše noga yeo e bego e le lepheko tseleng ya gagwe ya go phološa setšhaba. Taba yeo mmadi o a e thabela. Ka go realo, ga go makatše ge ebile a ikgweranya le Potego ka gobane a kgahlwa ke taba yeo ya bogale bja monna yo, bja go fenywa noga yeo e bego e le lepheko, gomme a kgona go hweletša setšhaba sa gabo pheko.

- **Mophološi**

Potego ke mophološi. O phološitše setšhaba sa gabo ka go se tlela pula. Go kgonthišiša taba yeo, ge a batametše go tsena gae Puding go tšwa Kolone, go nyaka pheko ya pula, ke ge pula e thoma go setlagana. Mongwadi ge a tšweletša taba yeo o re:

Gareng ga beke ya bobedi a tsoga Thwathwa. Le
lengwe ge le hlaba a fihla Borolo gomme gwa
thoma modupi wa go epolla bahu (letl. 10).

Ge go lebelelwa thulaganyo ya polelo ye ya ka mo godimo, go tla hlokomelwa gore e theilwe godimo ga dithekniki tše tharo, e lego **nepišo**, **seka** le **pebofatšo**, go godiša go ikgweranya le Potego. Bjale go ya go hlokomelwa dithekniki tšeo ka botlalo.

- **Nepišo**

Maditsi o hlaloša ditaba tše botse tša go phološa setšhaba, ka go diriša thekniki ya **nepišo**. O šomišitše thekniki ye, ka ge taba ya go ba mophološi ga Potego e nepišwa ka tebelelo ya gagwe. Ka thekniki yeo o nepiša taba/tiragalo ya go na ga pula (selo se se botse) le Potego. Mmadi o amogela taba ye botse yeo go ya ka fao e hlalošwago ke mongwadi ka ge e le yena a e tsebago go phala ba bangwe (baanegwa le molaodiši). Ka ge taba yeo e thabiša (ya go phološa setšhaba dinaleng tša tlala), mmadi o a e rata; ke ka fao a ikgweranyago le Potego. Ke go re mmadi o rata Potego ka baka la tiragalo yeo.

- **Seka**

Serudu (1990: 91-92) gammogo le Sepota le ba bangwe (2001: 56) ba hlaloša seka ka gore ke sehlophana sa mantšu ao a rego ge a dirišitšwe gotee a be le tlhalošo ye e tebilego. Serudu (1990: 91-92) o oketša kgopolo yeo ka gore dika di theilwe godimo ga sebopego sa kutu ya lediri **go**, le ge a re go na le dika tšeo di sa dirišego tsela yeo. Ge a tšwetša pele tlhalošo yeo mo letlakaleng la 96, o fa mehola ya dika ka gore di tliša mohlodi le maatlakgogedi polelong ya setšhaba, gape o re di bebofatša polelo. Go tšwa tsopolong ya ka godimo, Maditsi o dirišitše seka ge a re:

Go epolla bahu (letl. 10).

Rakoma (1995: 23) o hlaloša go epolla bahu (ga pula) ka go go lebanya le go na kudu ga pula goo go tlišago tshenyo ye kgolo. Maditsi o diriša mohuta wo wa polelo (seka) go hlaloša bogolo bja pula yeo e gorogilego le Potego go tšwa Kolone. Le ge pula yeo e senya, fela diphedi tšohle di a e thabela ka gobane lafase le be le nyorilwe kudu. Ka go realo go phološwa ga motse wa Puding go thabelwa ka mešogofela. Ke ka fao mmadi le yena a kgahlwago ke mediro ye mebotse ye ya Potego. Ka

tsela yeo thekniki ye e godiša boikgweranyo magareng ga mmadi le Potego.

▪ **Pebofatšo/Phefolo**

Lazarus le ba bangwe (1983: 110) le Abrams (1993: 60), ba hlaloša gore pebofatšo ke polelo ye e šomišwago sebakeng sa yeo e bontšhago maroga goba poifo. Serudu (1989: 38) o tiišetša seo se hlalošwago ke borateori ba ka go re:

Pebofatšo ke sekapolelo seo go sona go dirišwago mantšu a ditlhalošo tše bobebe sebakeng sa ao a nago le maroga goba a ka kgopišago motheeletši.

Seo se gatelelwago mo ke gore pebofatšo ke go bolela tiragalo ye bohloko ka mantšu a bobebe. Ge go lekodišišwa gabotse yona tsopolo yela ya ka mo godimo, go tla lemogwa gore Maditsi o diriša thekniki ya pebofatšo ka tirišo ya:

... modupi wa go epolla bahu (letl. 10).

Modupi, gantši ke pula ya go na ka go iketla, pula ya go hloka mašata le mafula. Gantši pula ya go bjala tshenyego le letšhogo ke ya matlakadibe. Mongwadi ga a šomiše matlakadibe go hlaloša tiragalo ye botse ye ya Potego ka gobane matlakadibe ke pula ya go nyalantšhwa le bobee, e sego botse. Ka go realo, go ka thwe, ka thekniki ye, Maditsi o bega pula ya go na letšatšing leo, ka gore o e bitša ya modupi gore mmadi a se sole tshenyego yeo e hlotšwego ke pula yeo ka maikemišetšo a gore a

ikgweranye le mediro ye mebotse ya Potego ya go phološa setšhaba sa gabo.

- **Rammotwana**

Maditsi o hlaloša Potego bjalo ka ge nke ke rammotwana. Go kgonthišiša seo o re:

Go le bjale, kgoši Leagamotse a dira taba ye botse ka go abela Potego mmotwana. O ile a mo fa mmotwana wa Sethakadu ka pelo ye tšhweu gomme le lehono leina le lengwe la Sethakadu ke Mmotong wa Potego (letl. 12).

Ge go ka badišišwa tsopolo ye ya ka mo godimo gabotse, go tla lemogwa gore tše dingwe tša dithekniki tše bohlokwa tšeo Maditsi a di dirišitšego go godiša go ikgweranya ke **nepišo** le **mahlalošetšagotee**.

- **Nepišo**

Maditsi o šomišitše thekniki ye ya **nepišo**, ka ge a be a nyaka gore ditaba tšeo tša go abelwa mmotwana ga Potego di tšwelele ka yena mong, ka lebaka la gore ke yena a di tsebago go feta baanegwa ba bangwe. Mošomo wa thekniki ye ke go tšweletša taba ya go ba rammotwana ga Potego, ka morago ga go hweletša setšhaba sa gabo pheko ya pula. Taba yeo e tšweletša maemo a mabotse a monna yo. E dira gore babadi ba mo rate, gape ba ikgweranye le yena ka ge a dira tše botse tšeo di kgahlago kgoši le setšhaba sa gabo, ebile kgoši a fetša a mo dira letona (rammotwana) nageng ya gagwe.

▪ **Mahlalošetšagotee**

Mokgokong (1975: 45), Nida (1969: 73), Nokaneng le Louwrens (1993: 54) ba hlaloša lereo le la mahlalošetšagotee ka go re ke mantšu ao a tlogago a swana swaniswa ka tlhalošo le ka tšhomišo. Bona ba šupa gore ke mantšu ao a ka bitšwago ka go se swane fela a bolela selo se se tee. Mohlala go tšwa tsopolong ya ka godimo:

... O ile a mo fa mmotwana wa Sethakadu ka pelo
ye tšhweu gomme le lehono leina le lengwe la
Sethakadu ke Mmotong wa Potego (letl. 12).

Ge go ka balwa temana ye ya ka mo godimo, go lemogwa gore mantšu a: **Sethakadu le Mmotong wa Potego** ke mahlalošetšagotee, ka lebaka la gore a bolela selo se tee. Mongwadi o dirišitše thekniki ye ka ge a be a nyaka go tšweletša taba ya go abelwa Mmotwana wa Sethakadu ga Potego ke kgoši, ka morago ga go hweletša setšhaba sa gabo pheko ya pula. Ka polelo yeo go lemogwa gore kgoši o godiša maemo a monna yo setšhabeng, gore e be ao a hlomphegago ka ge bjale e se sa le ngaka fela, ebile e le rammotwana. Taba ye e a thabiša, ke ka lebaka leo babadi ba e ratago. Ke ka fao ba thomago go ikgweranya le Potego ka ge bjale e le kgošana a laola setsha se se itšego sa naga ya gabo.

Ge go akaretšwa go ka thwe mongwadi ge a hlaloša diphapantšhotlaleletšo o dirišitše dikokwane tše: **mogale, mophološi le rammotwana**, go tšweletša semelo sa Potego ge se lebane le maemo a godimo. Go hlaloša maemo ao Maditsi o šomišitše le dithekniki tša: **nepišo, tlogelo, pheteletšo, tshwantšhišo, seka, pebofatšo le lehlalošetšagotee**. Ka **nepišo, tlogelo, pheteletšo** gammogo le **tshwantšhišo**, o gatelela bogale bja Potego bja go fenyana noga bjoo bo mmeago maamong a godimo. Ka **seka le pebofatšo** maemo a mabotse a go phološa setšhaba ga molwantšhwa a gatelelwa, mola ka **lehlalošetšagotee** a tšweletša maemo a Potego wa rammotwana ka

morago ga go phološa setšhaba leubeng la komelelo. Dithekniki tše di na le mohola wa go godiša maemo a molwantšhwa gore babadi ba tle ba ikgweranye le yena.

Bohlokwa bja dithekniki bo sa ya go lekolwa gape ge go sekasekwa tikologo bjalo ka elemente ya kalotaba.

4.3.5 Tikologo

Nyakišišong ya diteng, go boletšwe gore tikologo e arotšwe ka dikgoro tše pedi, e lego nako le lefelo. Ge go fetlekwa thulaganyo, go tllile go hlokomela dikarolo tše tše pedi ge di fiwa mediro.

4.3.5.1 Lefelo

Lefelo ke karolo ya tikologo. Mo nyakišišong ye go yo hlalošwa karolo e tee ya lefelo, e lego lefelo la tshwanelo, ka gobane le na le bohlokwa kudu kanegelongkopana ye, go feta mehuta ye mengwe ya mafelo.

- **Mafelo a tshwanelo**

Mafelo a tshwanelo ke ao ditiragalo tša kanegelokopana ye di swanetšego go diragala mo go ona. Mafelo ao a tšweletša baanegwa, ditiragalo tša bona le nako yeo ba tšwelelago ka yona. Mafelo ao a amanago le kalotaba ya ‘Pheko ya pula’, ke **Puding**, **mošate** le **Kolone**.

Puding ke moo kgoši ya go rapa pitšo ya go amana le go nyaka pheko ya pula. Ke gona moo Potego a go itlama go botegela setšhaba sa gabo ka go se phološa dinaleng tša komelelo. **Mošate** ke mo ditiragalo tša go nyaka pheko di thomilego tša ba tša felela gona, mola **Kolone** e le fao pheko e bego e nyakwa gona.

Ge go ka hlokomedišišwa mafelo a, go tla lemogwa gore a a boeletšwa. Mongwadi o boeletša mafelo ao (**Puding, mošate** le **Kolone**) go gatelela go tsonywa (go tloga **Puding**) le go hwetšwa (go fihla **Kolone**) ga pheko ka lebaka la gore a rata go godiša taba ya leeto. Ke gore leeto leo le thoma **mošate, Puding**, le leba **Kolone** gomme le felela gape **mošate**, ka fao le bohlokwa. Mongwadi o tšweletša bohlokwa bja lona ka go diriša thekniki ye nnyane ya **poeletšo**. Le ge go le bjalo Maditsi o diriša leeto bjalo ka thekniki ye kgolo ka go fela a boeletša mafelo ao a rilego ao a amanago le thulaganyo ya kanegelokopana ye. Lebaka (1999: 135) ge a hlaloša thekniki ya leeto o re e lebane le mathomo le mafelelo. Ke ka lebaka leo Groenewald (1993: 20) a tlaleletšago kgopolo yeo ka gore leeto le swantšha bophelo, le na le mathomo le mafelelo. Ke ka tsela yeo go ka thwego mongwadi o šomiša leeto ka go boeletša mafelo a bohlokwa (a tshwanelo) go tšwetša pele moko wa ditaba (bohlokwa bja pheko ya pula).

Ge go rungwa kgopolo ye ya mafelo go ka thwe mongwadi o boeeditše mafelo a (**Puding, mošate** le **Kolone**) go gatelela go tsonywa le go hwetšwa ga pheko, ka lebaka la gore a rata go godiša leeto. Ke go re o dirišitše thekniki ye nnyane ya **poeletšo** go godiša ye kgolo ya **leeto**.

4.3.5.2 Nako

- **Nako ya tshwanelo**

Mohuta wo wa nako ke wa tlhago ka gobane o laetša baanegwa le ditiro tša bona. Maditsi o šomiša maloba, lehono (letl. 1), beke ye mpsha ge e šupologa (letl.3), letšatšing la bošupa bekeng ya bobedi ka meriti (letl. 4), bjalobjalo, bjalo ka dinako tša tshwanelo tšeo ditiragalo tša ‘Pheko ya pula’ di diragalago ka tšona. Dinako tše di bohlokwa. Di utolla nako ya go rerwa ga pheko le ya leeto la Potego la go leba Kolone. Leeto le, le thomile letšatšing la Mošupologo bekeng ya mathomo gomme la fela letšatšing la bošupa bekeng ya bobedi ka meriti. Seo se gatelelwago ke

gore leeto le, le tšere dibeke tše pedi. Gape go gatelelwa le gore leeto le le thomile mosegare la ba la fela yona nako yeo. Ka go realo go ka thwe le lebane le go loka, ka gobane nakong yeo Potego o be a lwela go yo phološa setšhaba sa gabo. Ka tsela yeo Maditsi o dirišitše nako bjalo ka thekniki ya go godiša ditaba tša leeto la Potego leo le tlogo atlega mafelelong. Ka go realo o ka re thekniki ya nako e amana le tekolapejana ka gobane mmadi o lemoga mafelelo a ditiragalo tša kanegelokopana ye ka yona, ke go re Potego o tlo atlega go hweletša setšhaba sa gabo pheko ya pula.

- **Nako ya atmosfere**

Nako ya atmosfere e gatelela maikutlo a a tšweletšago letšhogo le poifo moyeng wa mmadi mo kanegelongkopana ye. Nakong ya ge Potego a elwa le noga (letl. 6), mongwadi o tšweletša letšhogo. Ka tsela yeo mmadi o duma ge Potego a ka fenyathateng ao. Ke ka yona tsela ye go ka thwego nako e dirišwa go godiša maatlakgogedi.

Ge go akaretšwa go ka thwe mo karolwaneng ya tikologo go lekotšwe dikarolo tše pedi, e lego lefelo le nako. Seo se lemogilwego ke gore nako le lefelo di tlemagantšwe ka leeto. Ka fao go ka thwe mongwadi šomišitše tikologo ya thulaganyo go gatelela morero wa gagwe, e lego go phološa setšhaba sa Puding dinaleng tša komelelo.

4.3.6 Ditiragalo

Kgopolo ye ya ditiragalo e šetše e hlalošitšwe ka gore ge e lebane le letlalo la thulaganyo e fiwa mešomo. Go ya ka Groenewald (1991: 35) Thobakgale (1996: 89) le Magapa (1997: 112-113) mešomo yeo ke ya go swantšha bophelo ka botlalo. Bona ba šupa gore ditiragalo di swantšha mahlakore a mabedi a bophelo, e lego (a) la go loka le (b) la go se loke. Go tšwela pele ba re mahlakore ao a lebane le ditiragalo tša

molwantšhwa le molwantšhi. Ke ka lebaka leo Groenewald (1993: 20) a šitlelago taba yeo ka go re:

Ditiragalo tša kalotaba ke tše di thulantšhago
molwantšhwa le molwantšhi.

Taba ye, e lemoša mmadi thulano ya baanegwa yeo go thwego ke sehloa sa kalotaba. Thulano yeo e hlola maatlakgogedi ao a dirago gore mmadi a rate go balela pele le pele gore a kgone go bona tharollo ya mathata ao a lebanego le thulano.

Bjale go ya go lekolwa ditiragalo tša thulaganyo ya ‘Pheko ya pula’.

4.3.6.1 Ditiragalo tša thulaganyo ya ‘Pheko ya pula’

Mo karolwaneng ye go ya go hlalošwa ditiragalo tšeo di lebanego le thulaganyo ya dithulano tša kalotaba, tšwetšopele le sehloa, go akaretšwa le ditiragalo tšeo di lebanego le tlemollo ya lehuto.

4.3.6.2 Kalotaba

Ditiragalo tšeo di hlalošago matseno a ditaba tša kanegelokopana ya ‘Pheko ya pula’ di theilwe godimo ga thulano ya mathomo ya ge dingaka di gana go hweletša setšhaba pheko.

- **Dingaka di gana go hweletša setšhaba pheko ya pula**

Ditiragalo tšeo di bopago thulano ye ya mathomo šedi:

- Naga ya Babinapudi e aparetšwe ke komelelo.
- Kgoši o biditye pitšo kgorong, o kgopetše setšhaba gore se tliše mophološi, go tla go rarolla bothata bjoo bja komelelo.

- Ba tlišitše Mokabi, yoo le yena a ba tsebišitšego mokgotse wa gagwe.
- Morena Reatile o re o tseba ka ga pheko ya pula ebile ke yena a ka ba hlalago mabapi le ditsela tša go ya Kolone go yo e nyaka.
- Dingaka tša motse di ya thopeng le Reatile gomme o ba tšhošetša ka go ba botša ka ga bothata bja go hwetšwa ga pheko.
- Dingaka ge di kgopelwa go hweletša setšhaba pheko di a gana, ka ntle le Potego.

Ditiragalo tše, di lebane le thekniki ya **tatelano ya ditiragalo**. Lekganyane (1997: 80-81) ge a hlaloša thekniki yeo o re ke tsela yeo mongwadi a e šomišago go latelantšha ditiragalo tša gagwe. Ge a tšwela pele letlakaleng la 81 o re tiragalo ya mathomo e latelwa ke ya bobedi bjalo. Ke ka lebaka leo Mojalefa (1994: 168) a tlaleletšago tlhalošo yeo ka gore tatelano ya ditiragalo ye botse ya go latelega e godiša thulano le bonnete bja ditaba tšeo mongwadi a ratago go di botša mmadi.

Ge go ka lebeletšwa tshepedišo ya ditaba tše tša go rerwa ga pheko ya pula, ge kanegelo yeo e thoma, go tla lemogwa gore di a latelana bjalo ka ge di tšwelela mo pukung go tloga ka ya mathomo (naga ya Bapinapudi e aparetšwe ke komelelo) go fihla ka ya mafelelo ge dingaka ka moka tša motse, ka ntle le Potego, di kgopelwa go hweletša setšhaba pheko, gomme di gana. Ditiragalo tše di na le tatelano ya go se rarane, ya go latelega le go kwešišega. Ka gona di godiša thulano.

Thulano ye e thoma ge dingaka ka moka tša motse, ntle le Potego, di kgopelwa go hweletša setšhaba pheko, gomme di gana. Ge go hlokomedišišwa thulano ye go tla lemogwa gore ga e na maatla a magolo ka gore go ya ka Komati (2000: 120) le Mosehla (2000: 201) thulano ya mohuta woo e magareng ga molwantšhwa le baanegwathuši goba baanegwathuši le baanegwathuši. Bjalo thulano ye ya mathomo ya kanegelokopana ya 'Pheko ya pula' e magareng ga molwantšhwa (Potego) le baanegwathuši (dingaka). Le ge e se na maatla e na le

bohlokwa. Bohlokwa bja yona ke gore e godiša maatlakgogedi ka ge mmadi a nyaka go bona gore mafelelong kopano e tla fihlelela kwano ya bona ya go fihlelela pheko ya pula.

4.3.6.3 Tšwetšopele

Tšwetšopele ya kanegelokopana ya ‘Pheko ya pula’ e bopilwe ka dithulano tše nne.

- Mathoma o gana ka pheko.
- Ntwa magareng ga Potego le noga.
- Ntwa magareng ga leebarope le noga.
- Ntwa gare ga Potego le noga.

Thulano ya mathomo ya tšwetšopele ke yeo go ka thwego ke ya bobedi ya kanegelokopana ye ya Maditsi. Pele dithulano tše di ka sekasekwa go tla fiwa kakaretšo ya ditiragalo tša tšwetšopele.

4.3.6.4 Kakaretšo ya ditiragalo tša tšwetšopele

Tšwetšopele ya kanegelokopana ye ya Maditsi e thoma letlakaleng lona lela la bobedi moo go feletšego kalotaba. Ke go re mola go thomilego gona thulano yela ya mathomo ya ge dingaka ka moka tša motse di gana go hweletša setšhaba pheko. Morago ga fao Potego o ile a thomiša ka leeto la gagwe la go leba Kolone go yo lata pheko ya pula. Lona le mo tšere matšatši ao e ka bago a lesomenne, e lego beke tše pedi.

Ge a fihla Kolone o fihletše ga Ngaka Mathoma. Ge go esa yena le Ngaka Mathoma ba leba bodibeng. Ge ba fihla gare ga bodiba go be go eme kota tsoko ye tšhweu ya go tlangwa ka bošweu le boso. Kota yeo e be e le yona pheko ya pula. Go tloga moo Mathoma o ile a šupetša Potego pheko yeo gomme a gana go mo thuša go e hwetša a rarela ka

molao wa pula woo a rego ga o dumele gore motho a thuše yo mongwe. Morago ga fao o ile a laela Potego gore yena o gomela gae.

Ge a retologa a leba gae o dira mathaithai goba maletlane a gagwe a boloi mo bodibeng ka go phaphamadiša dikubu tše tharo gore di tšhoše Potego a palelwe ke go phethagatša morero wa gagwe wa go phološa setšhaba. Go tloga fao Potego o ile a tlemaganya diphata tšeo a go di hwetša gona fao bodibeng a leka go thoba kokwane. Ge a leka go ithoba go tšwelela noga meetseng, e thoma go lwa le yena, gomme o thoma go tlabega. A sa tlabegile bjalo, noga yeo 'ya poo' e ile ya thelela ka kokwane ya nwelela meetseng. A sa re ke tšona gwa rotoga leebarope la tsokama godimo ga kokwane yeo, gomme noga yela ya le rutha gore le felelwe ke masengwana a lona. Ke mo Potego a lemogilego gore ge a kgwatha kokwane go direga mehlolo, gomme a tšea sephetho sa go gomela ga Mathoma.

Ge a fihla, Mathoma o ile a makala ge a bona a fihla letšatši ge le dikela gobane bao ka mehla ba bego ba leka mohlolo wo wa go hwetša pheko ba be ba no mo latela a sa tšo rotoga. Mathoma o botšiša Potego gore o hlwele bjang. Potego o mmotša gore yena e sa le a betlwa boloi bja go swana le bja noka yeo ga se a ka a bo bona.

Gomme Mathoma o mmotšiša le gore o tla gomela neng gae ka ge a paletšwe. Potego o mmotša gore o sa nyaka go yo leka gape go hwetša pheko. Ge a re o yo leka gape go na pula ya go epolla bahu e a mo palediša.

Morago ga ge pula e khutše Potego o thomiša gape ka lesolo lela la gagwe la go nyaka pheko. Ge a le gare a e nyaka noga yela e boa gape e lwa le yena, gomme o a e fenya, e thinya ka meetseng, o patlama godimo ga kota ya moratho gomme o ritša ka mpa a lebile phekong, moo a go fihla a phatlola pheko a beletša letšing la noka.

- **Mathoma o gana ka pheko**

Ditiragalo tša thulano ya Mathoma ya go gana ka pheko di rulagantšwe ka ditiragalo tše di latelago:

- Leeto la Potego la go ya Kolone.
- Potego o ipega ga Ngaka Mathoma gore ke yena mang o tšwa kae.
- Mathoma le Potego ba leba bodibeng go yo leka go hwetša pheko, gomme ge ba fihla Mathoma o gana go thuša Potego.

Thekniki ye e tšwelelago fa ke **nepišo**. Ge e be e hlalošwa go gateletšwe gore ke ge mongwadi a lebanya moanegwa goba selo go hlaloša moanegwa goba selo seo. Maditsi ka nama o tšweletša leeto la Potego la go ya Kolone. Ka go realo, o nepiša ditiragalo tša leeto leo. Ke go re ditiragalo tšeo di tsebja ke yena go feta baanegwa ba bangwe goba molaodiši, ka gore o a amega, o be a le gona ge di direga. Ke ka fao di tšweletšwago ka tebelelo ya gagwe. Babadi ba di tseba ka molomo wa gagwe. Ge go ka hlokomelwa ka moo thekniki ye e dirišitšwego ka gona, go tla lemogwa gore bohlokwa bo tšwela pele ka gore ditiragalo tšeo di tla ka tsela ya go latelana. Tatelano yeo ya ditiragalo e amana le nako. Ke go re nako le nako ge mongwadi a bolela tiragalo o e amanya le nako. Ke ka lebaka leo go thwego go dirišitšwe le thekniki ya **tatelano ya ditiragalo**. Thekniki ye e hlalošitšwe ka gore ke tsela yeo mongwadi a e šomišago go latelantšha ditiragalo tša gagwe. Maditsi o rulagantše ditiragalo tša leeto la Potego ka tsela ye:

Beke ye mpsha ge e šupologa ke ge Potego a wela tsela. Letšatši la pele le diketše ge a etla Borolo. La bobedi o tšo le robalela Thwathwa, la boraro o le robaletše nokeng ya Lekwe. La bone Maokeng, la bohllano Perengyetšhweu, la boselela Magodiallago, La bošupa o le robaletše

Nokeng ye Ntsho... La bošupa bekeng ya bobedi ka meriti ke ge Potego a ipega ga Ngaka Mathoma gore ke yena mang o tšwa kae. Mola go sago o bitšana le Potego gomme ba leba bodibeng go yo nyaka pheko. Ge ba fihla Mathoma o gana go mo thuša (matl. 3-5).

Mohola wa go nepiša le go latelantšha ditiragalo tšeo tša leeto la Potego ke go godiša thulano ye kgolo ya ge Mathoma a gana go thuša Potego go hwetša pheko, yeo e tšwelelago mo letlakaleng la bohloano. Ye ke yona thulano ya mathomo yeo e amanago le molaetša wa kanegelokopana ye. Go tla lemogwa gore thulano ye e magareng ga go loka (Potego) le go se loke (Mathoma). Bjale ka ge thulano ye e le gare ga molwantšhwa le molwantšhi go ya ka tlhalošo ya borateori ba go swana le Phala (1999: 133) le Kekana (2000: 124-125) ke ye maatla. Go thwe Maditsi o diriša thulano ye maatla yeo mo mathomong a kanegelokopana yeo go hlola maatlakogedi. Kgogedi yeo e godišwa le ke gore o diriša le thekniki ya nepišo yeo e farafarilwego ke thekniki ye nnyane ya tatelano ya ditiragalo.

- **Ntwa magareng ga Potego le noga**

Thulano ye ya boraro e ya go hlalošwa ge e lebane le ditiragalo tše:

- Potego o tlemaganya diphate tše nkego dipalelo tšeo a go di hwetša fao bodibeng gore a kgone go kgwatha pheko.
- Ge a leka go e kgwatha go tšwelela noga meetseng gomme e lwa le yena gore a šitwe go fihlelela pheko.

Go tla lemogwa gore ditiragalo tše tša ka mo godimo, di theilwe godimo ga thekniki ya **sekai/seswantšho**. Thekniki ye e hlalošitšwe ka gore ke lefoko goba polelwana ye e lego seswantšho sa selo goba tiragalo ye e rilego. Se se šupa gore mongwadi o tšweletša tiragalo ye e rilego ka

mokgwa wa go swantšha ditaba tša gagwe. Maditsi o tšweletša tiragalo ya go lwa ga Potego le noga ka tsela ya go swantšha noga le morongwa wa go tliša bobbe. O šitiša Potego go phethagatša morero wa gagwe wa go phološa setšhaba. Godimo ga fao noga e emela bobbe go ya ka tumelo ya setšo le Sekriste ka gobane ke lenaba, e a bolaya, e tlišitše lehu mothong. Ka go realo Maditsi o šomiša thekniki ye go godiša mathata a Potego a go nyaka pheko ya pula.

Go tla hlokomelwa gore thulano ye e tšwelelago mo ditiragalong tša noga le Potego ga se ye maatla ka gore e magareng ga moanegwathuši (noga) le molwantšhwa (Potego), fela e bohlokwa ka gore e lebane le maatlakgogedi. Ke go re e hlohleletša gore babadi ba kgothalele go bala go tšwela pele gore ba tle ba tsebe gore ditaba tšeo tša ntwaga ya noga le Potego di felela kae.

- **Ntwaga magareng ga leebarope le noga**

Thulano ye e bopilwe ka ditiragalo tše pedi.

- Leebarope le a rotoga le dula godimo ga kokwane.
- Leebarope le ruthwa ke noga.

Ge go ka hlokomelwa ka fao ditiragalo tše di rulagantšwego ka gona, go tla lemogwa gore Maditsi o šomišitše dithekniki tše pedi, e lego **moriti** le go **potlakiša nako**.

- **Moriti**

Ge a hlaloša thekniki yeo, Kekana (2000: 120) o re ke kemedi. Lebaka (1999: 111) le Mosehla (2000: 201) ba tšwetša pele tlhalošo yeo ka gore ke thekniki yeo mongwadi a ka oketšago tiragalo ka go tsentšha baanegwa ba bangwe bao ba emelago mediro/ditiro tša go loka goba tša go se loke. Ge go ka hlokomelwa tiragalo ya ntwaga magareng ga noga le

leebarope go tla lemogwa gore Maditsi o dirišitše thekniki ya **moriti** Mongwadi o šomiša leebarope (moanegwathuši) go phetha mediro ya go swana le ya Potego. Ka go realo, go ka thwe leebarope ke moriti wa Potego. Ka lehlakoring le lengwe Maditsi o sa tšwela pele go šomiša mediro ya noga go emela Mathoma. Ka tsela yeo go ka thwe leebarope le noga ke meriti ya Potego le Mathoma.

Mohola wa thekniki ye ke go godiša thulano ye e lego gare ga noga le leebarope (mothuši le mothuši). Ka baka la gore thulano ye e lego gare ga baanegwathuši ga e na maatla, fela e bohlokwa ka gore e godiša thulano magareng ga go loka le go se loke. Ka tsela yeo e lebane le maatlakgogedi.

▪ **Go potlakiša nako**

Mojalefa (1994: 17) o re go potlakiša nako ke ge mongwadi a akaretša ditaba ka go di bolela ntle le go di hlaloša ka botlalo. Maditsi o bolela ka tiragalo ya go tšwelela ga leebarope le dula godimo ga kokwane moo noga e ilego ya le rutha. Tiragalo ye ga e hlalošwe ka botlalo. Ge mongwadi a leka go e hlaloša, o ka re o utela mmadi tlhalošo, o nyaka gore mmadi a ikhweletše tlhalošo ye e tletšego.

Mošomo wa go akgofiša nako ke go bapetša nako ya histori le nako ya go anega. Mo go dinako tše, ye e lego ye kopana ke ya go anega ka gore ke yeo e nago le mathomo le mafelelo. Ka go realo, ka thekniki ye mmadi a ka re mongwadi o batametše tša bofelo mo mathata a tlogo rarologa gona, ke ka lebaka leo a hlalošago ditaba ka go di akaretša le go di bolela ntle le go di hlaloša ka botlalo. Taba ye e godiša thulano ya noga le leebarope, yeo e lego gare ga moanegwathuši (noga) le moanegwathuši (leebarope), e sego magareng ga molwantšhwa le molwantšhi. Le ge go le bjalo, thulano ye ke ye bohlokwa. Bohlokwa bjoo bo lebane le maatlakgogedi. Ka mantšu a mangwe Maditsi o kitimiša gore mmadi a bone mafelelo a ditaba tšeo tša thulano.

- **Ntwa magareng ga Potego le noga**

Thulano ye ya bohloano e bopilwe ka ditiragalo tše:

- Potego o leba ga Mathoma.
- Go lala go ena pula ya go epolla bahu.
- Mathoma o thethiša Potego le motse wa gabo.
- Potego o hlwa a rema dikota tše telele a di bofaganya ka lenti la boleta.
- Potego o fihla nokeng, gomme o thomiša gape go nyaka pheko.
- Potego o lwa le noga ebile o a e fenywa.

Ge go ka hlokomelwa ditiragalo tše di lebanego le thulano ye ya bohloano go tla lemogwa gore mongwadi o dirišitše dithekniki tše tharo, e lego **tlogelo, tatelano ya ditiragalo le tekolanthago.**

- **Tlogelo**

Thekniki ye e šetše e hlalošitšwe ka gore ke ge mongwadi a fela a tlogela ditiragalo tše di itšego kanegelong maikemišetšo e le go hlola kgogedi gore mmadi a inyakele tšona. Ke go re o anega ditaba ka tsela ya go di akaretša. Ge go ka lebelelwa ditiragalo tše tša ka mo godimo go tla lemogwa gore gare ga tiragalo ya pele le ya bobedi go na le tiragalo yeo e tlogetšwego e sego ya akaretšwa, e lego ya **leeto la Potego go leba ga Mathoma**. Gape go lemogwa le gore gare ga tiragalo ya bone le ya bohloano go sa na le tiragalo ye nngwe gape yeo e tlogetšwego, e lego ya **leeto la Potego la go boelela nokeng go yo leka gape go hwetša pheko**. Mongwadi o tlogetše ditiragalo tše ka baka la go re:

- Ga di bohlokwa, di sa amane le thulano ya Potego le noga.
- Di potlakiša nako gore mmadi a kgone go bona pheletšo ya thulano magareng ga Potego le noga.

Go tla lemogwa gore thulano yeo e lego gare ga Potego le noga ga se ye maatla ka gore e gare ga molwantšhwa (Potego) le moanegwathuši (noga), fela e bohlokwa ka ge e lebane le maatlakgogedi. Ke go re e hlohleletša babadi go balela pele gore ba tle ba tsebe pheletšo ya phenyo ya Potego.

- **Tatelano ya ditiragalo**

Seo se gatelelwago ke thekniki ye ke tatelano ya ditiragalo. Bohlokwa bja thekniki ye ke go nolofatša ditiragalo tšeo di bopago thulano ye ya bohloano gore di kwešišege. Go tla hlokomelwa ka mokgwa woo mongwadi a rulagantšego ditaba tša Potego go tloga ge a boela ga Mathoma go fihla ge a elwa le noga. Ge go hlokomešišwa thulaganyo ye ya ditiragalo, go lemogwa gore di latelana ka lenaneo la go se rarane. Ke go re di latelana ka go hlatlamana go tloga ka ya mathomo, ge Potego a boela ga Mathoma go fihla ka yeo ya mafelelo ge a elwa le noga.

Tiragalo ye ya mafelelo e bohlokwa ge e bapetšwa le tše dingwe ka gobane ke yona e lebanego le thulano ye ya bohloano. Le ge go le bjalo, thekniki ye e nolofatša ditiragalo tšeo di bopago thulano ya bohloano gore di kwešišege. Ka gona, thulano ye ga e na maatla ka ge e le gare ga moanegwathuši (noga) le molwantšhwa (Potego), eupša e bohlokwa, ka gore e godiša maatlakgogedi. Babadi ba rata go tseba gore ge Potego a fentše noga ke eng seo se tlogo direga kua pele.

- **Tekolanthago**

Ge Carpenter le ba bangwe (1974: 436) ba hlaloša thekniki ya tekolanthago ba gatelela tatelano ya ditiragalo tšeo di diregilego pejana mo kanegelong. Cohen (1973: 185) le Mafela (1997: 2) le bona ba tiiša kgopolo yeo. Ge a kgonthišiša seo Serudu (1989: 45) a re:

Tekolanthago ke tsenatseno ya tatelano ya mehleng ya ditiragalo mo kanegelong goba pading ka nepo ya go ukama ditiragalo tšeo di šetšego di diregile eupša di nago le kamano le tša bjale.

Seo se hlalošwago fa ke gore ditiragalo tšeo di fetilego di a boeletšwa go lemoša mmadi bohlokwa bja tšona. Mafela ge a tšwetša tlhalošo yeo pele o re:

Through flashback, the story can begin in the middle and by retrospection reveal what happened earlier.

Yena o šupa gore ditiragalo tšeo di boeletšwago di ka tšwelela gare ga kanegelo go utolla tšeo di šetšego di diregile kua morago. Roberts (1992: 58) ka go le lengwe o oketša tlhalošo yeo ka go re:

Flashback may be part of the resolution of the plot, and might lead you into a moment of climax but then go from there to develop the details that are more properly part of exposition.

Polelo ye e ra gore tiragalo yeo e boeletšwago e ka ba karolo ya tlemollo ya lehuto goba sehloa, gomme mohuta woo wa poeletšo o bohlokwa. Ge go hlokomedišišwa ditiragalo tše tša ka mo godimo, go lemogwa gore tiragalo ya go lwa ga Potego le noga e a boeletšwa, ka ge e amana le ye nngwe yeo e diragetšego kua morago mo go thulano ya boraro (ke go re mo gare ga tšwetšopele). Ka mantšu a mangwe tiragalo ye e tšwelela mafelelong a tšwetšopele gomme e amana le yeo e tšwelelago mo gare ga tšwetšopele, e sego mo mathomong le mafelelong. Ka go realo tiragalo yeo ke karolo ya tšwetšopele ka gore morago ga yona go sa na le thulano ye nngwe ya mafelelo yeo e lebanego le sehloa.

Mongwadi o diriša thekniki ye ya tekolanthago go gatelela thulano magareng ga molwantšhwa (Potego) le moanegwathuši (noga). Thulano ye e na le maatla le ge maatla a gona a ka se bapetšwe le ge e tšwelela mo mathomong le mafelelong a kanegelo, empa e bohlokwa ka gobane e lebane le molaetša wa kanegelokopana ye, e lego bohlokwa bja pheko ya pula.

4.3.6.5 Sehloa

Go šetše go hlalošitšwe gore sehloa ke magomo a dikgakgano/dikgohlano. Ke go re ke fao go felelago maatlakgogedi. Sehloa sa kanegelokopana ya ‘Pheko ya pula’ se thoma letlakaleng la seswai (8) gomme se felela go la senyane (9) ge moopu tsoko o ruthula kota e kopakopa godimo ga meetse.

4.3.6.6 Kakaretšo ya ditiragalo tša sehloa sa ‘Pheko ya pula’

Morago ga go re Potego a fenywe noga, o patlama godimo ga kota ya moratho, gomme o ritša ka mpa a lebile phekong moo a go fihla a phatlola lekuru la nkgotho ka seletswana a beletša letšing la noka a boeletša. Ge a dirile bjalo, o ritšetša (boela) morago. Ge a re a ka gampa ka dimpa godimo ga mabjang a šetše a lesitše kota, moopu tsoko (kwena e) o ruthula kota e kopakopa godimo ga meetse. Ge a gampela godimo ga maswika o thušwa ke gore kwena ga e kgone go namela maswika, e a fenywa. Go ruthula kota ga kwena go godiša ntwaga magareng ga Mathoma le Potego. Tiragalo ye ke thulano ya mafelelo ya kanegelokopana ye. Ke ka lebaka leo go thwego kgakgano ye e lebane le sehloa.

Thulano ye e bopago sehloa sa ‘Pheko ya pula’ ke ye:

Moopu tsoko o ruthula kota.

Ditiragalo tša gona ke tše:

- Potego o patlama godimo ga kota ya moratho, o ritša ka mpa a lebile phekong.
- O phatlola lekuru la nkgotho ka seletswana a beletša letšing la noka a boeletša.
- Potego o ritšetša (boela) morago.
- Potego o lesa (tlogela) kota, o gampa ka dimpa godimo ga mabjang, moopu tsoko o ruthula kota e kopakopa godimo ga meetse.

Thekniki yeo e dirišitšwego fa ke **poeletšo**. Ge kgopolo ye e be e hlalošwa go boeletšwe gore ke ge ditiragalo di boeletšwa makga a mmalwa kanegelong ka go diriša mongwadi goba moanegwa, go gatelela taba ye bohlokwa. Mongwadi o boeletša tiragalo ya go phatlola pheko gabedi, nepokgolo e le go gatelela bohlokwa bja go hwetšwa ga pheko, ye e lego ona maikemišetšo a Potego a go phološa setšhaba sa gabo dinaleng tša tlala.

Go lemogwa gore ge mongwadi a rulaganya thekniki yeo o godiša ditaba tše ka go diriša thekniki ye nnyane ya **leboo**. Ge Lekganyane (1997: 93) a hlaloša kgopolo yeo o re ke ge go boeletšwa ditiragalo goba diphošo, nako le nako. Ge a e tšwetša pele o re leboo le theilwe godimo ga morero o tee woo o boeletšwago nako le nako ke mongwadi. Groenewald (1993: 23) o ruma ditlhalošo tše ka go re thekniki ye e lebane le thulaganyo ya ditiragalo tše di swanago ka tsela ya go di latelantšha. Ge a tšwela pele gona moo letlakaleng leo o re ditiragalo di boeletšwa gararo. Poeletšo ya mohuta woo, ya mathomo le ya bobedi di gatelela kwano gare ga ditiragalo, mola poeletšo ya boraro e nepiša sehloa. Yena o šupa gore tiragalo ya mafelelo e fapana le tše pedi tša mathomo. Ke go re e bohlokwa go di feta.

Ge go lekolwa ditiragalo tše tša ka mo godimo go lemogwa gore go patlama le go ritša di gatelela kwano ya tiragalo ya mafelelo, e lego ya go kgetlola pheko lekurung la noka. Tiragalo yeo ya mafelelo yona e lebane le tlemollo ya ditaba tša kanegelokopana ye, e lego katlego le phenyo ya Potego, e lego go boela ga gabo a swere pheko ya pula.

Go ka akaretšwa ka gore ka thekniki ya leboo mongwadi o godiša thekniki ya poeletšo gore e bonale e le bohlokwa ge go tšweletšwa thulano ye e lego gare ga kota le moopu tsoko. Thulano ye ga e na maatla ka ge e le gare ga moanegwathuši (kota) le moanegwathuši (moopu tsoko), fela e bohlokwa ka ge e lebane le maatlakgogedi ao a rumago ditiragalo tša ‘Pheko ya pula’. Thulaganyo ye bjalo yeo e tšweletša le go godiša molaetša wa kanegelokopana ye ya Maditsi: Go phološa setšhaba leubeng goba dinaleng tša leuba la komelelo (tlala).

4.3.6.7 Tlemollo ya lehuto

Go tla gatelelwa gore ditiragalo tšeo di bopago tlemollo ya lehuto ga di sa na thulano ka gore ditaba di ya mafelelong. Ke go re mmadi o letetše gore ka gore Potego o atlegile, go ile go direga eng ge a fihla setšhabeng sela sa gabo sa Babinapudi.

4.3.6.8 Ditiragalo tšeo di rumago mafelelo a ‘Pheko ya pula’ di ka akaretšwa ka temana ye:

Potego o atlegile go hwetša pheko ya pula gomme o a itheta. Ka morago ga fao o leba ga Mathoma. Ge a fihla o fihla pheko, o fa Mathoma pego ya letšatši a sa bolele gore o fihlile phekong ka moratho, a bolela fela ge a lekile go rutha, gomme ge a etla ka pono ya mokopa le dikubu gammogo le kwena, o etwa ke Mathoma pele go laetša gore monna yo o be a tseba ditaba tša felo fao ka botlalo. Morago ga fao Potego o ile a laela a leba gae Puding. Ge a fihla Borolo go ile gwa thoma go na modupi wa go epolla bahu, gomme a sepela ka wona modupi woo. Ge go

esa ke ge a tsena gae Puding, moo a go hwetša motseta wa mošate, e lego Lotšhang a mo emetše (letetše). Lotšhang o ile a re ge a bona Potego a kitimela go kgoši go mmošša ka ga go goroga ga Potego le pula. Lepatata le ile la lla, batho ya ba kgothekgothe mošate sebiletšwa e le pheko ya pula. Ka morago ga fao masogana a motse a ile a rongwa go lahla pheko diripeng tše dingwe tša naga. Potego o ile a lebogwa ka go abelwa Mmotwana wa Sethakadu ka baka la modiro wo mobotse woo a o dirilego wa go phološa setšhaba sa gabo ka go se tlela le pula.

Dithekniki tšeo di dirišitšwego mo go ditiragalo tša tlemollo ya lehuto ke **sereto, tekolanthago le tekolapejana.**

- **Sereto**

Ge thekniki ye e be e hlalošwa, se bohlokwa ka yona go utolotšwe mošomo wa yona, e lego go tšweletša semelo sa mogale. Maditsi o tšweletša semelo sa Potego ge a itheta ka morago ga go atlega go hwetša pheko. O re:

Kwa nna Phalo ya go fala dioka Malomanye a
Mpšana ye Swana!

Kwa nna setlogolo sa ga kgomo ye pudutšwana ya
bodigome,

Kgomo ya go goroga pele ga matšema goroga pele
ga tšona Mapula.

Ke e fadile pheko ya Thoseng gomme lehono
Bopedi e a ya (letl. 9).

Mo karolwaneng ye ga go yo hlalošwa semelo sa moanegwa yo, empa go yo hlalošwa ditiragalo tše di tšweletšago bogale bja gagwe. Ka go realo go ya go hlokomelwa ka fao mongwadi a dirišitšego thekniki ye ge a tlemolla lehuto la ditiragalo tša kanegelokopana ye. Tiragalo ye e lebanego le bogale bja Potego ke ya go atlega ga gagwe morerong wa go

hwetša pheko ya pula. Tiragalo yeo e tšweletšwa ka thulaganyo ya thekniki ya **sereto**. Ka fao mošomo wa go tumiša katlego ya gagwe o nepiša phenyo ya gagwe yeo e tlišago kimollo lenabeng la komelelo.

▪ **Tekolanthago**

Thekniki ye e lebane le kamano ya ditiragalo tše di diregilego kua morago le tše di diragalago kua pele goba mafelelong.

Tiragalo ya go leba ga Mathoma ka morago ga gore Potego a atlege go hwetša pheko ya pula (letl. 10), e a boeletšwa. Tiragalo yeo, e amana le ye nngwe yeo e diragetšego kua moragonyana mo go tšwetšopele (letl. 6). Thulaganyo ye ya poeletšo ya ditiragalo e na le maatla ka gobane e lebane le go hlolana ga ditiragalo. Ke go re tiragalo ya mathomo e bitša tiragalo ya mafelelo. Le ge e le gore tiragalo yeo e boeletšwago ga e tšwelele mo go kalotaba, eupša mo go tšwetšopele, fela maatla a yona ga a fokotšege ka gobane e direga mo mathomong a tšwetšopele, ke gore o ka re ke mo kalotaba e kopanago le tšwetšopele. Ka fao mohola wa thekniki ye ke go tiiša mafelelo a ditaba.

▪ **Tekolapejana**

Tekolapejana e hlalošitšwe ka gore ke thekniki yeo mongwadi a e dirišago ge a rata go tšweletša seo se tlogo direga mafelelong. Go tšweletša thekniki yeo, Maditsi o re:

Gareng ga beke ya bobedi Potego a tsoga Thwathwa. Le lengwe ge le hlaba a fihla Borolo gomme gwa thoma modupi wa go epolla bahu (letl. 10).

Tiragalo ya go na ga pula (modupi wa go epolla bahu) ge Potego a batametše go tsena gae Puding go tšwa Kolone, ke thekniki ya

tekolapejana. Tiragalo yeo e lemoša babadi ka se sengwe seo se tlogo direga kua pele, gore bjale setšhaba sa Puding se ka se sa hloka pula ka moso. Ke gona ge se phologile dinaleng tša leuba la komelelo (tlala).

Modiro wa thekniki ye ke go kgonthišiša mafelelo a ditaba tšeo di fago setšhaba sa Puding bokamoso bja tielelo (bjo bokaone).

Ge go akaretšwa go ka thwe ditiragalo tšeo di bopago tlemollo ya lehuto ga di sa na thulano, ka ge ditaba di eya mafelelong. Dithekniki tšeo di dirišitšwego mo go ditiragalo tša tlemollo ya lehuto ke **sereto**, **tekolanthago** le **tekolapejana** go tšweletša molaetša wa kanegelokopana ye woo o lebanego le bohlokwa bja pheko ya pula. Modiro wa dithekniki tše ke go kgonthišiša mafelelo a ditaba.

4.4 KAKARETŠO

Mo go thulaganyo ya II go ahlaahlilwe tirišo ya moko wa ditaba, go hlokometšwe moko wa ditaba wa kanegelokopana ya Maditsi, e lego bohlokwa bja pheko ya pula. Gape go hlalošitšwe le moakanyetšo wa kanegelokopana yeo woo o hlaotšego sengwalo se sa Maditsi gore ke sa boitshwaro/kanegelokopana ya setšo. Go tšwela pele go boletšwe ka thaetlele ya kanegelokopana ya ‘Pheko ya pula’, yeo e welago mehuteng ye mebedi ya dithaetlele, e lego tša sererwa le tša sekatsišiinyo.

Malebana le kalotaba go tsitsinketšwe semelo sa baanegwathwadi ba kanegelokopana ya ‘Pheko ya pula’ ka go hlokomela diphapantšho tša mehuta ye mebedi, e lego diphapantšhotshwanelo le diphapantšhotlaleletšo. Ge diphapantšho tšeo di lekolwa go latetšwe lenaneo la tlhalošo ya mongwadi, polelo le ditiro tša molwantšhwa le molwantšhi le tšeo baanegwa ba bangwe ba di bolelago. Gape go lekotšwe le dithekniki tšeo mongwadi a di dirišitšwego go hlaloša baanegwathwadi, e lego **phapantšho**, **tekolapejana**, **leina**, **nepišo**,

poeletšo, sekai le tše dingwe, go tšweletša molaetša wa gagwe woo o lebanego le bohlokwa bja 'Pheko ya pula'.

Mabapi le tikologo go boletšwe gore e arotšwe ka dikarolo tše pedi, e lego lefelo le nako. Seo se lemogilwego ke gore nako le lefelo tša kanegelokopana ya 'Pheko ya pula' di tlemagantšwe ka leeto ka gobane Maditsi o be a rata go godiša thekniki ya leeto.

Go tšwela pele go ahlaahlilwe le ditiragalo tšeo di lebanego le thulaganyo ya dithulano tša kalotaba, tšwetšopele le sehloa, gwa ba gwa akaretšwa le ditiragalo tšeo di lebanego le tlemollo ya lehuto. Seo se gateletšwego mo go kalotaba ke gore ditiragalo tšeo di hlalošago matseno a ditaba tša kanegelokopana ya 'Pheko ya pula' di theilwe godimo ga thulano ya mathomo ya ge dingaka di gana go hweletša setšhaba pheko. Ditiragalo tšeo di lebane le thekniki ya tatelano ya ditiragalo.

Tšwetšopele e rulagantšwe ka dithulano tše nne. Ge go hlokomedišišwa thulaganyo ya dithulano tšeo, go lemogwa gore di rulagantšwe ka tsela ya go bopa sehloa. Go rulaganya ditaba tše tša tšwetšopele, mongwadi o dirišitše dithekniki tšeo di fapafapanego bjalo ka nepišo, tatelano ya ditiragalo, sekai, moriti, go potlakiša nako, tlogelo le tekolanthago.

Thulano yeo e bopago sehloa sa 'Pheko ya pula' (moopu tsoko o ruthula kota) e lekotšwe, gammogo le dithekniki tša sehloa, e lego leboo le poeletšo. Ge go rungwa kgaolo ye, go hlokometšwe kokwane ya mafelelo ya thulaganyo, e lego tlemollo ya lehuto, gotee le dithekniki tšeo di lebanego le yona, e lego sereto, tekolanthago le tekolapejana. Mohola wa dithekniki tšeo ke go godiša tlemollo ya lehuto.

KGAOLO YA BOHLANO

5.1 THUMO

Kgaolo ye, e ya go akaretša dikgaolo tše nne tša nyakišišo ye.

5.2 KGAOLO YA PELE

Kgaolong ya mathomo, go hlokometšwe bohlokwa bja Maditsi dingwalong tša Sepedi, ka go laetša dingwalo tše a šetšego a di ngwadile, e lego *Monamolomo bolela, monatsebe o tlo go kwa* (1968) (theto), *Mogologolo* (1970) (dikanegelokopana), *Monyane* (1974) (dikanegelokopana), *Bana ba ga Mmatšhatšhe* ((1980) (padinyana) le *Dipheko* (1985) (dikanegelokopana). Go tšwela pele go lekotšwe le maikemišetšo a lengwalophatišišo le, e lego go sekaseka sebopego sa kanegelokopana ya ‘Pheko ya pula’, go tšwa kgoboketšong ya *Dipheko*, go šeditšwe fela matlalo a mabedi a sengwalo, e lego diteng le thulaganyo. Letlalo la boraro la mongwalelo, ga se le hlalošwe ka botlalo ka gobane ga le amane le nyakišišo ye.

Nyakišišo e lemogile gore kanegelokopana ya ‘Pheko ya pula’ e šetše e nyakišišitšwe ke monyakišiši o tee fela, e lego Boshego (1993). Mosekaseki yo ge a be a nyakišiša, o be a bapetša dipukwana tše tharo tša dikanegelokopana tša Maditsi, e lego *Mogologolo* (1973), *Monyane* (1974) le *Dipheko* (1985). Ka go realo go lemogilwe gore maikemišetšo a gagwe a fapana le a nyakišišo ye ka gobane tshekatsheko ye e nyakišiša sebopego sa kanegelokopana ya ‘Pheko ya pula’, e sego go bapetša kanegelokopana yeo le tše dingwe.

Nyakišišo e kgethile mekgwa ye mebedi ya go nyakišiša sebopego sa ‘Pheko ya pula’, e lego mekgwa wa go hlaloša le wa go hlatholla. Mekgwa ye e bohlokwa, ka gobane e nepišitše mareo a: **thekniki, thulano, maatlakgogedi, leeto**, le a mangwe, le dikgopolo tše:

baanegwa, moakanyetšo, thaetlele, bjalobjalo, tše bohlokwa tše di lebanego le nyakišišo ye.

Taetšonyakišišo yeo e dirišitšwego mo nyakišišong ke ya naratholotši. Taetšonyakišišo ye e lebane le maikemišetšo ka gore e thuša go rarolla mathata ao a ka bago gona a go lebana le sebopego sa sengwalo.

Mabapi le diteng go boletšwe ge e le ditaba ka botšona ge di latelana. Ditaba tše go gateletšwe gore di kgokaganywa ke sererwa gore e be kgopana e tee. Sererwa se hlalošitšwe ge se le bohlokwa ka ge go thwe ke sona se laolago dielemente ka moka tša diteng, e lego baanegwa, ditiragalo, nako le felo.

Thulaganyo e boletšwe gore ke ka moo mongwadi a beakanyago ditaba tša sengwalo ge di latelana ka botšona gore maikemišetšo goba tebanyo ya mongwadi e tle e bonale. Tebanyo yeo go thwe ke moko wa ditaba, woo mohola wa wona go thwego ke go tlemaganya dithekniki tša thulaganyo gore di lebane. Moko wa ditaba wa kanegelokopana ya Maditsi o lebane le bohlokwa bja pheko ya pula.

Kgaolo ye e rumilwe ka go fa tshepedišo ya ditaba yeo e tlogo šalwa morago lengwalonyakišišong le.

5.2 KGAOLO YA BOBEDI

Kgaolong ya bobedi go sekasekilwe diteng tša ‘Pheko ya pula’ go lebeletšwe kakaretšo ya kanegelokopana yeo, sererwa, e lego go nyaka le go hwetša pheko ya pula le tlhalošo le tirišo ya dielemente tše nne tša diteng, e lego baanegwa, ditiragalo, nako le felo.

Seo se gateletšwego ge go hlalošwa baanegwa ke lenaneo la kamano ya baanegwagolo (mongangišwa le mongangiši), e lego tebanyo, bokgontšhi, bothuši, boganetši le bothušegi. Taba ye bohlokwa yeo e

lemogilwego ge go hlokometšwe lenaneo le la kamano ya baanegwa ke gore tebanyo le bokgontšhi bja mongangišwa di kgahlanong le tebanyo le bokgontšhi bja mongangiši. Gape go lemogilwe le gore boganetši bja mongangišwa ke bothuši bja mongangišwa mola bothuši bja mongangišwa bjona e le boganetši bja mongangiši.

Mabapi le ditiragalo, go sekasekilwe mehuta ye mebedi, e lego ditiragalokgolo le ditiragalo tše nnyane. Malebana le mohuta wo mogolo wa ditiragalo, go lekotšwe mehuta ye meraro ya ditiragalo, e lego tiragalotshwanelo ya mathomo, ya gare le ya mafelelo, mola mo go mohuta wo monnyane wa ditiragalo, go laeditšwe kokwane yeo ditiragalo tše di lemogwago ka yona, e lego sererwa.

Ge go rungwa go tsinketšwe dikarolwana tše pedi tša tikologo, e lego nako le felo. Nako e boletšwe ge e le elemente ya boraro ya diteng, gomme e arotšwe ka diripa tše tharo, e lego nako ya ditiragalo, nako ye e itšego le nako ya leago. Nako ya ditiragalo e hlalošitšwe ka gore ke nako ya go ba le mathomo le mafelelo. Ye e itšego ke ya go se be le mathomo le mafelelo, mola ya leago e le ya go se eme felo gotee, ge mabaka a fetoga le yona e a fetoga. Nako ya ditiragalo mo go kanegelokopana ya 'Pheko ya pula', ke ya bogologolo, yeo tikologo ya yona e lego dinagamagae.

Ge e le felo go thwe ke elemente ya mafelelo ya diteng tša sengwalo. Elemente ye ge e laetšwa go bontšhitšwe gore go na le mehuta ye mebedi ya mafelo, e lego ao a ka bonwago ka mahlo, le ao a ka naganwago fela. Mafelo ao a ka bonwago ka mahlo mo go kanegelokopana ya 'Pheko ya pula' ke mošate, nokeng ya Lekwe, bjalobjalo, mola ao a ka naganwago fela e le mogopolong, ka teng, thopeng, le a mangwe.

5.3 KGAOLO YA BORARO

Kgaolong ya boraro go sekasekilwe thulaganyo ya I, go hlokometswe tlhalošo ya dikgopolo tšeo di lebanego le thulaganyo, e lego kamano ya mahlakore a thulaganyo, moko wa ditaba, moakanyetšo le thaetlele. Gape go hlalošitšwe le dikokwane tše nne tša thulaganyo, e lego kalotaba, tšwetšopele, sehloa le tlemollo ya lehuto.

Se bohlokwa seo se gateletšwego ka kamano ya mahlakore a thulaganyo ke phapano magareng ga mahlakore ao a mabedi, ka ge lehlakore le le tsepamego go thwe le lebane le ditaba tša diteng le thulaganyo, mola le le rapamego le lebane le letlalo la thulaganyo fela. Gape go gateletšwe le gore moko wa ditaba o fapana le sererwa ka gobane sererwa se tlemaganya ditaba tša diteng gore e be kgopana e tee, mola moko wa ditaba wona o swaraganya dithekniki tša thulaganyo gore di lebane. Moakanyetšo o boletšwe ge bohlokwa bja wona e le go laola mohuta wa sengwalo le semelo sa moanegwa, mola thaetlele e hlalošitšwe ka gore ke leina leo puku e tsebegago ka lona. Malebana le mehuta ya dithaetlele go hlokometswe dikarolo tše pedi, e lego ya Fowler le ya Mojalefa. Dikaroganyo tšeo mohola wa tšona ke go thuša go hlopha mehuta ya dingwalo.

Ge go tsinkelwa kalotaba go gateletšwe gore ke matseno a sengwalo, ao a tšweletšago dielemente tše nne tša thulaganyo, e lego baanegwa, ditiragalo, nako le felo, gammogo le thulano yeo e godišago maatlakgogedi. Baanegwa ba hlalošitšwe ge ba arotšwe ka mehuta ye mebedi, e lego baanegwathwadi le baanegwathuši. Baanegwathwadi le bona ba arotšwe ka mehuta ye meraro, e lego molwantšhwa, molwantšhi le mohlohleletši. Baanegwathuši ba ahlaahlilwe ge e le bao mošomo wa bona e lego go thuša baanegwathwadi, go hlola kgogedi le go hlatholla tlemollo ya lehuto.

Ge e le mo go ditiragalo go boletšwe gore ke tša go thulantšha molwantšhwa le molwantšhi mabapi le go loka goba go se loke ga bona. Taba ye e lemoša mmadi ka ga thulano. Thulano yeo go thwe e dira gore moko wa ditaba o tšweletšwe.

Tikologo e akaretša dikgopolo tše: nako le felo, gomme ye nngwe le ye nngwe ya dikgopolo tšeo e na le mehuta ye meraro: ya tshwanelo, ya atmosfere le ya seka. Gomme tšona go thwe di fiwa mediro ge di lebane le thulaganyo.

Tšwetšopele e hlalošitšwe go ba ditiragalo tšeo di lebanego le thulano gare ga baanegwa le dilo tše dingwe. Seo se gateletšwego mo go tšwetšopele ke gore ditaba tša thulaganyo di thatafa gannyane gannyane go iša sehloeng. Modiro wo bohlokwa wa tšwetšopele go thwe ke go godiša maatlakgogedi gore moko wa ditaba (molaetša) wa kanegelokopana ye, e lego bohlokwa bja pheko ya pula, o tšweletšwe gabotse.

Sehloa se ahlaahlilwe ka gore ke magomo a dikgakgano. Ke go re ke moo go felelago maatlakgogedi. Ge e le tlemollo ya lehuto go thwe ke moo go felelago ditaba tšeo di bego di kгатlampana.

5.4 KGAOLO YA BONE

Kgaolong ya bone go lekotšwe thulaganyo ya II, go šeditšwe tirišo ya moko wa ditaba wa kanegelokopana ya Maditsi, e lego bohlokwa bja pheko ya pula. Gape go hlokometšwe le tirišo ya moakanyetšo wa kanegelokopana yeo woo o hlaotšego sengwalo se sa Maditsi gore ke sa boitshwaro/kanegelokopana ya setšo. Go tšwela pele go boletšwe ka tirišo ya thaetlele ya kanegelokopana ya ‘Pheko ya pula’, yeo e welago mehuteng ye mebedi ya dithaetlele, e lego tša sererwa le tša sekatšhišinyo.

Mabapi le kalotaba go tsinketšwe semelo sa baanegwathwadi (Potego le Mathoma) ba kanegelokopana ya 'Pheko ya pula' ka go hlokomela diphapantšho tša mehuta ye mebedi, e lego diphapantšhotshwanelo le diphapantšhotlaleletšo. Diphapantšhotshwanelo tšeo di hlalošago maemo a godimo a Potego ke bongaka, go botega, kgotlelelo, go hloka poifo, bjaloobjalo. Diphapantšhotlaleletšo tšeo di dirago gore mmadi a itswalanye le Potego ke mogale, mophološi le rammotwana. Ge diphapantšho tšeo di lekolwa go latetšwe lenaneo la tlhalošo ya mongwadi, polelo le ditiro tša molwantšhwa le molwantšhi le tšeo baanegwa ba bangwe ba di bolelago. Gape go lekotšwe le dithekniki tšeo mongwadi a di dirišitšego go hlaloša baanegwathwadi, e lego phapantšho, tekolapejana, leina, nepišo, poeletšo, sekai le tše dingwe, go tšweletša molaetša wa gagwe woo o lebanego le bohlokwa bja pheko ya pula. Ge e le semelo sa molwantšhi se lekotšwe ka go šomiša diphapantšhotshwanelo fela.

Malebana le tikologo go boletšwe gore e arotšwe ka dikarolo tše pedi, e lego lefelo le nako. Seo se gateletšwego ke gore lefelo le nako tša kanegelokopana ya 'Pheko ya pula' di tlemagantšwe ka leeto ka gobane Maditsi o be a rata go godiša thekniki ya leeto. Mo karolwaneng ye go hlalošitšwe karolo e tee ya lefelo, e lego lefelo la tshwanelo, ka gobane le na le bohlokwa kudu kanegelokopaneng ye, go feta mehuta ye mengwe ya mafelo. Mabapi le nako go ahlaahlilwe mehuta ye mebedi ya nako, e lego ya tshwanelo le ya atmosfere.

Go tšwela pele go tsinketšwe le ditiragalo tšeo di lebanego le thulaganyo ya dithulano tša kalotaba, tšwetšopele, sehloa, gwa ba gwa akaretšwa le ditiragalo tšeo di lebanego le temollo ya lehuto. Seo se gateletšwego mo go kalotaba ke gore ditiragalo tšeo di hlalošago matseno a ditaba a kanegelokopana ya 'Pheko ya pula' di theilwe godimo ga thulano ya mathomo ya ge dingaka di gana go hweletša setšhaba pheko. Ditiragalo tšeo di lebane le thekniki ya tatelano ya ditiragalo.

Go boletšwe ge tšwetšopele e rulagantšwe ka dithulano tše nne. Seo se lemogilwego ke gore thulaganyo ya dithulano tšeo e rulagantšwe ka tsela ya go bopa sehloa. Dithekniki tšeo mongwadi a di dirišitšego go rulaganya ditaba tše tša tšwetšopele ke nepišo, tatelano ya ditiragalo, sekai, moriti, go potlakiša nako, tlogelo le tekolanthago.

Thulano yeo e bopago sehloa sa ‘Pheko ya pula’ (moopu tsoko o ruthula kota) e lekotšwe, gammogo le dithekniki tša sehloa, e lego leboo le poeletšo.

Ge go rungwa kgaolo ye, go hlokometšwe kokwane ya mafelelo ya thulaganyo, e lego tlemollo ya lehuto, gotee le dithekniki tšeo di lebanego le yona, e lego sereto, tekolanthago le tekolapejana. Mohola wa dithekniki tšeo go thwe ke go godiša tlemollo ya lehuto.

6. BIBLIOKRAFI

A. SENGWALO SA MATHOMO

1. Maditsi, I.T. 1985. *Dipheko*. Pretoria: J. L. van Schaik.

B. DINGWALO TŠA TLALELETŠO

1. Abrams, M. H. 1981. *A Glossary of Literary Terms*. New York: Holt, Rinehart & Winston.
2. Abrams, M. H. 1988. *A Glossary of Literary Terms*. London: Holt, Rinehart & Winston.
3. Abrams, M. H. 1993. *A Glossary of Literary Terms*. New York: Harcourt Brace Jovanovich.
4. Altenbernd, L. & Lewis, L. L. 1966. *A handbook for the Study of Drama*. New York: MacMillan.
5. Bal, M. 1980. *Narratology, Introduction to the theory of Narrative*. London: University of Toronto.
6. Baldick, C. 1990. *The Concise Oxford Dictionary of Literary Terms*. London: Oxford University Press.
7. Barnet, S., Berman, M. & Burto, W. 1960. *A Dictionary of Literary Terms*. Boston: Little Brown Company.
8. Beckson, K. & Ganz, A. 1975. *A Reader's Guide to Literary Terms*. London: Thames & Hudson.
9. Beckson, K. & Ganz, A. 1989. *A Reader's Guide to Literary Terms*. New York: The Loveday Press.
10. Boshego, P. L. 1993. *Theme, character, setting and language in I. T. Maditsi's short stories: A critical evaluation*. M. A. Dissertation. Pretoria: Unisa.
11. Brett, R. L. 1965. *An Introduction to English Studies*. London: Edward Arnold Publishers.
12. Brooks, C. , Purser, J. T. & Warren, R. P. 1975. *An Approach to the Study of Literature*. New Jersey: Prentice Hall.

13. Carpenter, J. & Neumeyer, P. 1974. *Elements of fiction*. Stony Brook: Brown Company Publishers.
14. Chapole, S. R. 1992. *Introduction to Literature Prose Study manual*. Pretoria: Vista University.
15. Cohen, B. B. 1973. *Writing About Literature*. Glenview Illinois: Scott, Foresman & Company.
16. Cuddon, J. A. 1976. *A Dictionary of Literary Terms*. Oxford: Andre Deutsch LTD.
17. Cuddon, J. A. 1991. *A dictionary of Literary Terms*. Cambridge: Blackwell Publishers.
18. Dieterich, R. F. & Sundell, R. H. 1967. *The Art of Fiction*. Glenview, Illinois: Scott, Foresman & Company.
19. Donell, H. C. & Cohen, E. H. 1979. *Literature and Life*. Illinois: Scott, Foresman & Company.
20. Flores, R. 1984. *The Rhetoric of Doubtful Authority-Ithaca*. London: Cornell University Press.
21. Fowler, A. 1982. *Kinds of Literature*. Oxford: Clarendon Press.
22. Fowler, R. 1991. *A Dictionary of Modern Critical Terms*. London and New York: Routledge & Kegan Paul.
23. Genette, G. 1980. *Narrative, Discourse*. Oxford: Basil Blackwell.
24. Gray, M. 1984. *A Dictionary of Literary Terms*. Hong Kong: York Press.
25. Groenewald, P. S. 1991. *Thutadingwalo. B. A. (Hons). Sesotho sa Leboa*. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
26. Groenewald, P. S. 1992. *Dingwalo. B. A. (Hons). Sesotho sa Leboa*. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
27. Groenewald, P. S. 1993. *Thutadingwalo ya Sesotho sa Leboa 1*. Pretoria: Via Afrika.
28. Groenewald, P. S. 1993. *Thutadingwalo ya Sesotho sa Leboa 2*. Pretoria: Via Afrika.
29. Groenewald, P. S. 1993. *Thutadingwalo ya Sesotho sa Leboa 3*. Pretoria: Via Afrika.

30. Groenewald, P. S. 1995. *Thutadingwalo ya Sesotho sa Leboa 4*. Pretoria: Via Afrika.
31. Heese, M. & Lawton, R. 1988. *The New Owl Critic: An Introduction to Literary Criticism*. Goodwood: Nassou LTD.
32. Holman, C. H. 1972. *A handbook to literature*. New York: The Bobbs-Merill Company.
33. Kekana, M. A. 1984. *Nonyana ya Tokologo*. Johannesburg: Educum.
34. Kekana, M. I. 2000. *Moelelwa: Padinyana ya boitshwaro*. Thesese ya M. A. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
35. Kenny, W. 1966. *How to Analyze Fiction*. Manhattan: Monarch Press.
36. Knickerbocker, K. L. & Reninger, H. W. 1985. *Interpreting Literature*. New York: Holt, Rinehart & Winston.
37. Komati, P. R. 2000. *Manyobonyobo. Padi ya boitsholo*. Thesese ya M. A. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
38. Kruger, L. 1988. *Sebilwane ka Matome Fela: A Critical analysis*. Thesese ya M. A. Potchefstroom: Yunibesithi ya Potchefstroom.
39. Lazarus, A. & Smith, H. W. 1983. *A Glossary of Literature and Comparison*. Illinois: Urbana.
40. Lebaka, K. J. 1999. *Megokgo ya lethabo: Kanegelo ya Lerato ya Sepedi*. Thesese ya M. A. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
41. Lekganyane, E. M. 1997. *Noto ya Masogana: Padi ya Boitshwaro*. Thesese ya M. A. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
42. Lemekoana, J. M. & Maibelo, J. R. 1988. *Tša borena*. Pretoria: Palm Publishers.
43. Madden, D. 1984. *A Primer of the Novel for Readers and Writers*. New Jersey and London: The Scarecrow Press Inc.
44. Maditsi, I. T. 1968. *Monamolomo bolela monatsebe o tlo go kwa*. Pretoria: J. L. van Schaik.
45. Maditsi, I. T. 1970. *Mogologolo*. Pretoria: J. L. van Schaik.
46. Maditsi, I. T. 1974. *Monyane*. Pretoria: J. L. van Schaik.
47. Maditsi, I. T. 1980. *Bana ba ga Mmatšhatše*. Pretoria: J. L. van Schaik.

48. Mafela, M. J. 1997. Flashback and Development of Action in the Makuya's short story: Vho-Dambala. *South African Journal of African Languages*, Vol. 17. (4) 1-5.
49. Magapa, N. I. 1997. *Papetšo ya dikanegelotseka tša Lebopa*. Thesese ya M. A. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
50. Maila, R. A. 1997. *Tshekatsheko ya A mo swina ngwanana' thakana*. Thesese ya M. A. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
51. Makopo, S. A. 1989. *Mahuba a Sesotho sa Leboa. Mphato wa 10*. Johannesburg: Yunibesithi ya Rau.
52. Mamogobo, P. 1953. *Leduleputswa*. Johannesburg: Afrikaanse Pers.
53. Mampho, E. E. 1999. *Mamogobo: Mongwadi wa padisetšo*. Thesese ya M. A. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
54. Mampuru, D. M. 1991. *Makhura' Lefehlo*. Pretoria: De Jager-HAUM.
55. Mampuru, D. M. 1991. *Senakangwedi 5*. Pretoria: De Jager- HAUM.
56. Marggraff, M. M. 1994. *The moral story in Zulu (1930-1955)*. M. A. Dissertation. Pretoria: University of Pretoria.
57. Masola, I. S. & Kgatla, I. T. 1993. *Makgonatšohle*. Pietermaritzburg: Shuter & Shooter.
58. Matlala, E. K. K. 1953. *Manose*. Johannesburg: Bona Press.
59. Matsepe, O. K. 1969. *Megokgo ya Bjoko*. Johannesburg: Bona Pers.
60. Mogale, K. I. 1991. *Motsinkedi*. Pretoria: J. L. van Schaik.
61. Mojalefa, D. D. 1994. *Tshekatsheko ya Hlwayang Tsebe*. Thesese . ya M. A. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
62. Mojalefa, M. J. 1993. *Tshekatsheko ya Sebilwane*. Thesese ya M. A. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
63. Mojalefa, M. J. 1995. *Ntlhahle ya Pele (B. A.) Sepedi 102*. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
64. Mojalefa, M. J. 1995. *Ntlhahle ya Bobedi (B. A.) Sepedi 202*. Pretoria: University of Pretoria.
65. Mojalefa, M. J. 1997. Thaetlele. *South African Journal of African Languages*, Vol. 17. (1) 13-17.

66. Mojalefa, M. J. 1995. *Pego ye e Beakantšwego ya Nyakišišo ya Makxotlho* (Lekgothoane) Thesese ya D. Litt. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
67. Mojalefa, M. J. 1996. *Ntlahle ya Boraro (B. A.) Sepedi 302*. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
68. Mojalefa, M. J. 1997. *Ntlahle (Honase) Sepedi 700*. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
69. Mosehla, M. M. 2000. *Bogosi Kupe: Padi ya ditshiamelo tsa Basadi*. Thesese ya M. A. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
70. Mphahlele, M. C. 1984. *Letsogo la Molao*. Pretoria. De Jager-HAUM.
71. Ngoepe, J. D. N. 1980. *Seswai sa ditabanatodi*. Pretoria: J. L. van Schaik.
72. Nida, E. A. & Taber, C. R. 1969. *The theory and the practice of translation*. Leiden: Brill.
73. Nokaneng, M. B. 1988. *Segagešo*. Pretoria: Via Afrika.
74. Nokaneng, M. B. & Louwrens, L. J. 1993. *Segagešo, Mphato 9*. Pretoria: Via Afrika.
75. Phala, R. S. 1999. *Thellenyane Batlabolela. Tiragatšo ya Boitshwaro*. Thesese ya M. A. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
76. Pretorius, W. J. 1989. *Aspects of Northern Sotho poetry*. Pretoria: Via Afrika.
77. Pretorius, W. J. & Swart, J. H. A. 1982. *Teaching African Literature. A theoretical and Methodological Introduction*. Pretoria: Unisa.
78. Pretorius, W. J. & Swart, J.H.A. 1983. *Teaching African Literature. A theoretical and Methodological Introduction*. Pretoria: Unisa.
79. Prince, G. 1987. *A Dictionary of Narratology*. Lincoln and London: University of Nebraska.
80. Rakoma, J. R. D. 1995. *Marema- ka- dika*. Pretoria: J. L. van Schaik.
81. Ratlabala, S. & Bopape, M. 1968. *Ithute direto*. Pretoria: J. L. van Schaik.

82. Rimmon-Kenan, S. 1993. *The Narrative fiction, Contemporary poetics*. Routledge, London & New York: Methuen (Mary).
83. Roberts, E. V. 1992. *Writing Themes about Literature*. New York: Prentice Hall.
84. Sepota, M. M. & Maibelo, J. R. 2001. *Thutamekgwakabo*. Pretoria: Bard Publishers.
85. Serudu, M. S. 1980. *Northern Sotho 1 Guide 3*. Pretoria. Unisa.
86. Serudu, M. S. 1984. *Matšwela*. Pretoria: J. L. van Schaik.
87. Serudu, M. S. 1989. *Sešegotheto*. Pretoria: J. L. van Schaik.
88. Serudu, M. S. 1989. *Thagaletswalo 3*. Pretoria: De Jager-HAUM.
89. Serudu, M. S. 1990. *Dipheko tša Bogologolo*. Pretoria: De Jager-HAUM.
90. Serudu, M. S. 1992. *Koketšatsebo*. Pretoria: De Jager-HAUM.
91. Shipley, J. 1997. *Dictionary of World Literary Terms*. Boston: The Writer Inc.
92. Shole, J. S. S. 1988. *Mefama ya diterama tša Setswana*. Pretoria: J. L. van Schaik.
93. Simpson, J. A. & Weiner, E. S. C. 1989. *The Oxford English Dictionary*. Oxford: Clarendon Press.
94. Stern, J. 1991. *Making shapely fiction*. New York: Norton & Company.
95. Stone, W. & Bell, J. G. 1976. *The short story, An Introduction*. New York: MacCraw-Hill Book Company.
96. Strachan, A. 1988. “*Uthingo Lwenkosazana*” van D. B. Z. Ntuli: ‘n *Narratologiese Ondersoek*. D. Litt. Tesis. Pretoria: Universiteit van Pretoria.
97. Thobakgale, R. M. 1996. *Tshekatsheko ya dikanegelokopana ka N. S. Nkadimeng*. Thesese ya M. A. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
98. Thokoane, M. D. 1994. *The Short Story and Essay in African Languages*. Pretoria: CESA.
99. Thokoane, M. D. 1995. *Matriki go Rutwa Bjalo*. Arcadia: Malopo Publishers.
100. Tseke, S. N. 1982. *Lesiba la bokgomo*. Pretoria: J. L. van Schaik.

101. Turco, L. & Foyle, F. 1989. *DIALOGUE. A Socratic Dialogue on the Art of Writing*. Cincinnati, Ohio: Writer's Digest Books.
102. Wales, K. 1989. *A Dictionary of Stylistics*. London: Longman.
103. Wellek, R. & Warren, A. 1973. *Theory of Literature*. Middlesex: Harmondsworth Penguin Books LTD.
104. Wilsmore, S. J. 1987. The Roles of Titles in identifying Literary works. *Journal of Aesthetics and Art Criticism*, Vol. 45 (1) 226-514.
105. Van Warmelo, N. J. 1937. *Praises in Northern Sotho*. Johannesburg: Afrikaanse Pers.
106. Yelland, H. L., Jones, S.C. & Easton, K.S.W. 1950. *A Handbook of Literary Terms*. London: Angus and Robertson Publishers.
107. Ziervogel, D. & Mokgokong, P. C. 1975. *Groot Noord-Sotho woordeboek*. Pretoria: J.L.van Schaik.

7. SUMMARY

Maditsi is one of the most significant authors in Sepedi literature. He has written various texts, including poetry, short stories and a novelette. He won the first award of the Samuel E Mqhayi prize awarded by the Suid -Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns in 1971, with his poetry book *Monamolomo bolela monatsebe o tlo go kwa*. His exceptional writing proficiency have been recognised by a scholar such as Thobakgale (1996: 6), who writes:

(Maditsi) could be called the leading author of the development of Sepedi short stories, because his short stories, namely Mogologolo (1970), Monyane (1974) and Dipheko (1985) are of high standard as compared to the initial ones as they have raised the standard of Sepedi short stories.

The aim of this dissertation is to analyse Maditsi's short story 'Pheko ya pula' from the anthology *Dipheko*, as a traditional short story, with special reference to two levels, namely content and plot.

When analysing 'Pheko ya pula', two strategies have been chosen, namely 'to define' and 'to interpret'. The reason is because in this research there are terms such as journey, patronage, etc, that require definition, as well as ideas (characters, events, design, title, theme, topic, technique, conflict and others) that require interpretation and are related to the topic.

Furthermore, the model used in this investigation was the adapted narratological model developed by Groenewald (1993) and Mojalefa (1997). This model differ from older models developed by narratologists such as Genette (1980) and Strachan (1988), because it emphasizes that when one discusses content, topic is important. When

plot structure is examined, theme is highlighted, and when style is investigated, atmosphere plays a very important role.

With regard to the content level, it was revealed that content consists of four elements, namely characters, events, time and place. Furthermore, it was also discovered that characters are subdivided into two categories, namely main and minor characters. These major characters are kind-hearted person and quarrelsome person and they are described according to the following index: intention, patronage, resistance, assistance and patronised.

In the short story 'Pheko ya pula', the kind-hearted person is Potego, while the quarrelsome person is Mathoma, because he opposes Potego's kindness. If this text is read and studied intensively the reader realises that the assistance of the quarrelsome person, Mathoma is the resistance of the kind-hearted person, Potego, and vice versa.

Events can be classified into two categories, namely essential and other events. The essential events are further subdivided into three categories, namely first, middle and last events.

The concept of time at the content level is explained in terms of three categories, namely narratological time, historical time and indefinite time. Place is divided into two categories: the physical place where events occur and indefinite place.

In analysing plot structure, three elements are important, namely theme, design and title, because theme links the events of the plot of 'Pheko ya pula'. Title plays a significant role in distinguishing the name of the literary text and design identifies the type of literary work. Four phases of plot, namely exposition, development, climax and denouement, have also been examined as pillars of the literary text. In the exposition phase, the first conflict (local witchdoctors refused to find the rain

charm for the Puding community) is discussed in terms of the following techniques: contrast, foreshadowing, naming, focus, repetition and others. Sequence of events, flashback, symbol and other techniques were used in the development. In the climax, the author used cycle, repetition and other techniques, while in the denouement he used flashback and foreshadowing.

In conclusion, this research has also examined the way Maditsi has used the journey as a technique in Sepedi literature, because 'Pheko ya pula' is based on a journey from the beginning to the end. The author has used this important technique with consummate skill.

KEY TERMS

1. Traditional short story
2. Content
3. Topic
4. Types of events
5. Plot
6. Theme
7. Design
8. Title
9. Technique
10. Journey

8. OPSOMMING

Maditsi is een van die belangrikste skrywers/outeurs in Sepedi letterkunde. Hy het verskeie tekste geskryf, insluitende poësie, kortverhale en 'n novelle. Hy wen die eerste uitspraak van die Samuel E. Mqhayi prys toegeken is deur die Suid Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns in 1971, vir sy digbundel *Monamolomo bolela monatsebe o tlo go kwa*. Sy buitengewone skryfvermoë het erkenning gekry van kenners soos Thobakgale (1996:6), wat die volgende uitspraak lewer:

(Maditsi) kan as die toonaangewende skrywer van die derde tydvak in die ontwikkeling van Sepedi kortverhale beskou word, omdat sy bundels kortverhale, naamlik Mogologolo (1970), Monyane (1974) en Dipheko (1985), van 'n hoë gehalte is in vergelyking met die oorsponklikes verhale, aangesien hulle die standard van Sepedi kortverhale verhoog het.

Die doel van hierdie verhandeling was om Maditsi se kortverhaal 'Pheko ya pula', uit die bundel *Dipheko*, as 'n tradisionele kortverhaal te ondersoek, met spesifieke verwysing na twee vlakke, naamlik die inhoud en die intrige.

Om 'Pheko ya pula' te ontleed, is daar van twee strategieë gebruik gemaak, naamlik definisie en interpretasie. Die rede hiervoor is dat daar in hierdie navorsing gebruik gemaak is van terme, soos 'reis', 'beskerming', ensovoorts, wat omskryf moes word, sowel as idees (karakters, gebeure, ontwerp, titel, tema, onderwerp, tegniek, konflik en andere) wat interpretasie vereis en wat met die onderwerp verband hou.

Verder is die aangepaste narratologiese model wat deur Groenewald (1993) en Mojalefa (1997) ontwikkel is, in hierdie navorsing gebruik. Hierdie model verskil van ouer modelle wat deur narratoloë soos Genette (1980) en Strachan (1988) ontwikkel is, omdat dit beklemtoon dat, wanneer die inhoud bespreek word, die onderwerp belangrik is. Wanneer die struktuur van die intrige ondersoek word, word die tema belangrik, en wanneer die styl ondersoek word, speel atmosfeer 'n belangrike rol.

Met betrekking tot die inhoudsvlak het die ondersoek getoon dat die inhoud uit vier elemente, naamlik karakters, gebeure, tyd en plek, bestaan. Verder het dit ook aan die lig gekom dat die karakters in twee kategorieë onderverdeel kan word, naamlik hoof en newekarakters. Hierdie hoofkarakters is goeie persoon en twisgierige persoon, en hulle word volgens die volgende indeks beskryf: bedoeling, beskerming of heer, weerstand, bystand en beskerming.

In die kortverhaal 'Pheko ya pula' is die goeie persoon Potego, terwyl die twisgierige persoon Mathoma is, omdat hy Potego se goeieheid teëstaan. Indien hierdie teks intensief gelees en bestudeer word, besef die leser dat bystand verleen aan die twisgierige persoon, Mathoma, weerstand teen die goeie persoon, Potego, beteken, en omgekeerd.

Gebeure kan in twee groepe verdeel word, naamlik noodsaaklike en ander gebeure. Die noodsaaklike gebeure kan verder onderverdeel word in drie kategorieë, naamlik die aanvanklike gebeure, die gebeure in die middel en die slotgebeure.

Die tydskonsep op die inhoudsvlak is verduidelik in terme van drie kategorieë, naamlik narratologiese tyd, historiese tyd en onbepaalde tyd. Plek is verdeel in twee kategorieë: die fisiese plek waar gebeure afspeel en onbepaalde plek.

In die ontleding van die struktuur van die intrige het drie belangrike elemente na vore gekom, naamlik tema, ontwerp en titel. Die tema verbind die gebeure in die intrige van 'Pheko ya pula'. Die titel speel 'n beduidende rol in die uitwys van die naam van die literêre teks en ontwerp identifiseer die tipe literêre werk waarmee ons te doen het. Vier fases van die intrige, naamlik die eksposisie, die ontwikkeling, die klimaks en die ontknoping, is ook ondersoek as boustene van hierdie literêre teks. In die eksposisie fase word die eerste konflik (plaaslike toordokters weier om die reënamulet vir die Puding gemeenskap op te spoor) in terme van die volgende tegnieke: kontras, voorafskaduwing, benoeming, fokus, herhaling en andere. Opvolging van gebeure, terugflits, simboliek en ander tegnieke is in die ontwikkeling gebruik. In die klimaks het die skrywer die siklus, herhaling en ander tegnieke gebruik, terwyl hy in die ontknoping van terugflitse en voorafskaduwing gebruik gemaak het.

Ten slotte het hierdie navorsing ook die wyse ondersoek waarop Maditsi die reis as tegniek in Sepedi letterkunde gebruik het, omdat 'Pheko ya pula' van begin tot einde op 'n reis gebaseer is. Die skrywer het hierdie belangrike tegniek uiters vaardig aangewend.

SLEUTEL TERME

1. Tradisionele kort verhaal
2. Inhoud
3. Onderwerp
4. Soorte van gebeure
5. Struktuur/Samestelling/Vormgewing
6. Tema
7. Skema/Ontwerp/Vormgewing
8. Titel
9. Tegniek
10. Reis